

**Izvještaj o humanom razvoju
- milenijumski razvojni ciljevi – BiH 2003.**

UNDP Bosne i Hercegovine, juni 2003.

Supervizor projekta: Armin Sirčo, Viši rukovodilac programa, Razvojni program Ujedinjenih naroda

Vođa tima autora: Žarko Papić

Autori i konsultanti (po abecednom redu): Novka Agić, Maida Fetahagić, Adila Kreso, Damir Miljević, Ljiljana Miović, Zdravko Miović, Lejla Somun, Nesad Šeremet, Hideko Shimoji

Posebnu zahvalnost:

Henriku Kolstrupu, rezidentnom predstavniku i Moisesu Venanciju, zamjeniku rezidentnog predstavnika UNDP-a u Bosni i Hercegovini.

UN Agencijama u Bosni i Hercegovini, te posebno Heleni Eversole, šefu ureda UNICEF-a, Yulia Krieger-Privalova, rukovodilac programa u UNICEF-u, i Udo Janz, šef misije UNHCR-a.

Radnoj grupi predstavnika Vlada, koja je pratila rad na IHR – MRC i svojim mišljenjima ga unaprijedila, koju su činili; Belma Ejupović, Ured BiH Koordinatora za PRSP, Amir Hadžiomerađić, Ministarstvo za Ekonomske odnose i Spoljnu Trgovinu BiH, Haris Mešinović, Ured BiH Koordinatora za PRSP, Ljuban Krnjajić, Ministarstvo za Zdravstvo i Socijalnu Zaštitu RS i Asim Zečević, Ministarstvo za Rad i Socijalnu politiku FBiH. Također se zahvaljujemo predstavnicima Gender centara i zavoda za statistiku FBiH i RS.

Predstavicima civilnog društva (ICVA, MDD Sarajevo, OŠ" Osman Nuri Hadžić", Step by Step, Duga, CRS, Naša djeca Zenica, Save the children UK, ICI, Naša djeca Sarajevo, Eko zeleni, Aldi, CCI, NVO Lipa, Centar za promociju civilnog društva, NGO Krajina, U.G Petrovčani, Eko Neretva, Elena BiH, Eko tim Sarajevo, Mladi istraživači Banja Luke, LOTOS, Luna, OSF- Fond Otvoreno Društvo BiH, Heinrich Boll Shtiftung, Institut za hidrotehniku Sarajevo, Eko društvo Fojnica, B.E.N.A/FONDEKO, MPS Group (eko sektor), Forma F Mostar, BH WI Foundation, Vive žene Tuzla, Medica Zenica, Corridor, Udruženje građana oboljelih od epilepsije, Društvo za pomoć MNRL B.Luka, OAZA, Udruženje majki hendikepirane djece–Tuzla, Fenix, HMD Response, Transparency International, ECON, LOK Institut, WHO BiH, IBHI, EDA, REC)

Srdanu Dizdareviću i Fikretu Čauševiću koji su svojim mišljenjima doprinijeli izradi konačne verzije teksta.

Tim autora također izražava zahvalnost Anisi Sućeska koja je organizovala i pratila konsultacije sa organizacijama civilnog društva te Zinaidi Beširević i Dženanu Kapetanoviću bez čije pomoći ovaj Izvještaj ne bi bio priređen.

Prevodilac i lektor: Milena Marić

Tehnička pomoć: Duranović Behireta i Laličić Senada

Editori: Engleski tekst Tobias K. Vogel; domaći tekst Ivona Zekić

Fotografija i dizajn: Tamara Koren

DTP: Velija Hasanbegović

Štampa: Arch Design

Mišljenja koja su izražena ovdje su mišljenja autora i ne odražavaju uvijek stavove UNDP-a.

Gdje ću JA biti

2015?

PREDGOVOR

“Gdje ću ja biti u 2015?” je odabrani slogan za promociju ovogodišnjeg Izvještaja o humanom razvoju (IHR) koji je u potpunosti posvećen Milenijumskim razvojnim ciljevima (MRC), a na koje su se sve zemlje obavezale da ih dosegnu do 2015 godine. MRC nisu ezoterični zbir različitih pitanja nego se bave fundamentalnim područjima koja predstavljaju srž dobrobiti cijele populacije kao što su: obrazovanje, zdravstvo, jednakost spolova itd.

Odgovor na pitanje gdje ću ja biti 2015 predstavlja izazov čak i u razvijenim državama, a i više je od izazova za Bosnu i Hercegovinu, imajući u vidu njezinu kompleksnost. Međutim, to samo znači da je i odgovor na to pitanje utoliko značajniji za sve BiH građane.

Univerzalni MRC sa svojim zadacima posebno prilagođenim kontekstu BiH predstavljaju zlatnu priliku da ova zemlja i njeni građani započnu otvorenu diskusiju oko toga gdje zemlja i njeni ljudi žele biti 2015 godine, posebno u kontekstu uključivanja u Evropu kao posebno važnog izazova .

Ono što predstavlja izazov kod MRC-a je potreba za vizijom, startegijom i predanošću i to ne samo na strani onih koji odlučuju na svim nivoima, nego i civilnog društva i svih građana.

Sretan sam da je ovaj proces već započeo i da se odvija u saradnji sa procesom pripreme Razvojne strategije za BiH.

Izvanredno prožimanje je već ostvareno između ovih dvaju procesa u smislu komplementarnosti, vremenskih okvira i indikatora. Iako analiza MRC-a daje općenito pozitivnu sliku Bosne i Hercegovine, ona istovremeno može biti i zavaravajuća. Mnoga dostignuća su zapravo naslijeđena iz proteklog perioda, posebno kada se radi o područjima zdravstva i obrazovanja i na njih se ne bi trebali previše oslanjati u budućnosti. Čak i činjenica da je, na primjer, procenat HIV pozitivnih u BiH nizak, ne znači da je pandemija AIDS-a zauvijek spriječena. Ovaj izvještaj također ukazuje na niz fundamentalnih izazova, prije svega onih koji se tiču uprave, a koji zadiru u sve aspekte državnih aktivnosti, zatim jednakosti spolova i potrebe omogućavanja promjene u naravi međunarodne pomoći prema podršci dugoročnim prioritetima BiH.

Jasno je da se smanjenje siromaštva nameće kao proriteta broj jedan za BiH, a kao takav se ne može posmatrati izoliran od ostalih MRC.

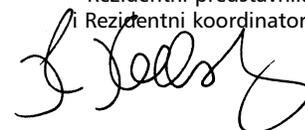
Otuda i relevantnost cijelog seta MRC za BiH i potreba za dugoročnom razvojnom strategijom, koja se temelji na dostizanju MRC uključivanjem ključnih područja za dobrobit cjelokupne BiH populacije.

Izvještaj o humanom razvoju za 2003 godinu prema tome daje preporuke koje mogu pomoći zemlji da potpuno dostigne relevantne MRC ciljeve i osamnaest specifičnih zadataka. Ukupno četrdeset osam indikatora i referentnih tačaka je također definirano radi potpunijeg praćenja napretka u dostizanju MRC .

UNDP kao agencija koja je odgovorna za globalno praćenje progressa u dostizanju MRC se obavezala da pruža podršku ovome procesu. UNDP će u BiH posebno podržati civilno društvo da postane aktivan partner u MRC procesu, nastavljajući da pruža pomoć lokalnim vlastima kroz različite inicijative jačanja kapaciteta.

I da zaključim: sada kada BiH ulazi u veoma važan proces uključivanja u evropske integracije, ništa drugo ne bi trebalo voditi građane u procijenjivanju rada njihove vlade kao odgovor na pitanje: “Gdje ću ja biti 2015 godine?” – što u krajnjem slučaju znači: “Gdje vi zapravo želite biti 2015 godine?”

Henrik Kolstrup
Rezidentni predstavnik
i Rezidentni koordinator

Sadržaj

I	Sažetak	7
II	Uvod	9
III	Eliminisanje siromaštva	15
IV	Dobra uprava	25
V	Civilno društvo, demokratija i ljudska prava	31
VI	Odnosi među polovima	41
VII	Okoliš	53
VIII	Zdravstvo	61
IX	Obrazovanje	75
X	Međunarodna saradnja	85
XI	MRC i praćenje njihovog ostvarivanja	97
XII	Pozicija Bosne i Hercegovine u Humanom razvoju i metodologija proračuna IHR i GIHR za BiH	113
	Aneks I Indikatori za praćenje MRC	123
	Bibliografija	137

Neki podaci o Bosni i Hercegovini - 2001.godina
Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, LSMS

Službeni naziv:	Bosna i Hercegovina (BiH)		
Geografski položaj:	Bosna i Hercegovina se nalazi na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka		
Pogranične zemlje:	Hrvatska na sjeveru, zapadu i jugu, Srbija na istoku, Crna Gora na jugoistoku		
Administrativna podjela:	BiH je podijeljena na dva entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republiku Srpsku (RS) i Distrikt Brčko		
Entitetska struktura:	FBiH je administrativno podijeljena na 10 kantona/općina. Kantoni/općine su podijeljeni na opštine. Na području FBiH je 84 opština. Republika Srpska je administrativno podijeljena na 64 opštine. Grad Brčko je zasebna administrativna jedinica – Distrikt.		
Površina (km ²)	ukupno 51.209,2	kopno: 51.197 more: 12,2	
Broj stanovnika	3.798.336 (procjena)		
Gustina naseljenosti	74,2 stan/km ²		
Struktura stanovnika	Bošnjaci, Hrvati i Srbi i pripadnici ostalih naroda		
Polna struktura stanovnika	51,64% žene	48,36% muškarci	
	1.961.461	1.836.875	
Dobna i polna struktura stanovnika	0 – 14 godina	15 –64 godina	preko 65 godina
	ukupno	18,4%	68,0%
unutar starosne grupe	49,7% m / 50,3% ž	49,4% m / 50,6% ž	41,5% m / 58,5% ž
Prosječno očekivano trajanje života (godine)	Prosjek 73	76 žene	
		71 muškarci	
GDP/pc	1.263 USD		
Vitalna statistika (stope u promilima)	natalitet 9,9	mortalitet 8,0	prirodni priraštaj 1,9
Indeks humanog razvoja HDI	0.744		
Gender indeks humanog razvoja GDI	0.731		

SKRAĆENICE

BHZEM	Mreža žena u BiH
BiH	Bosna i Hercegovina
CIDA	Kanadska međunarodna agencija za razvoj
CRA	Regulatorna agencija za komunikacije
CSO	Organizacija civilnog društva
DEZA	Švicarska agencija za razvoj i saradnju
DFID	Odjel za međunarodni razvoj
EBRD	Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj
EC	Evropska komisija
EFTA	Evropsko udruženje za slobodnu trgovinu
EMS	Sistem upravljanja okoliša
EU	Evropska Unija
EUPM	Misija policije EU
ESC	Koordinacioni odbor za okoliš
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FDI / DSI	Direktna strana investicija
FZS	Institut za statistiku Federacije BiH
GDP / BDP	Bruto društveni proizvod
GDI / GIHR	Gender indeks humanog razvoja
GEF	Globalni fond za okoliš
GTF	Gender jedinica za djelovanje
HDI / IHR	Indeks humanog razvoja
ICRC	Međunarodni komitet Crvenog krsta
IHRLG	Međunarodna pravna grupa za ljudska prava
ILO	Međunarodna organizacija rada
IMF	Međunarodni monetarni fond
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
IPTF	Međunarodna policijska jedinica
KM	Konvertibilna Marka
NAP	Nacionalni plan akcije
NEAP	Nacionalni plan akcije za okoliš
NHDR	Nacionalni izvještaj o humanom razvoju
LSMS	Anketa o mjeranju životnog standarda
MDG / MRC	Milenijumski razvojni ciljevi
ODA	Pomoć za razvoj
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OHR	Ured Visokog predstavnika
OSCE	Organizacija za bezbjednost i saradnju u Evropi
PRP	Prioritetni program rekonstrukcije
PRSP	Dokument razvojne strategije za BiH
RS	Republika Srpska
RZS	RS Republički Zavod za statistiku
SEE	Jugoistočna Evropa
SFRY / SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SME	Male i srednje kompanije
STD	Seksualno prenosive bolesti
UNCED	Konferencija o okolišu i razvoju Ujedinjenih naroda

UNEP	Program za okoliš Ujedinjenih naroda
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih naroda
UNHCR	Visoki sekretar za izbjeglice Ujedinjenih naroda
WB	Svjetska banka
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija
WSSD	Svjetski skup o održivom razvoju
WTO	Svjetska trgovinska organizacija

POGLAVLJE I OPŠTI SAŽETAK

1 Vrijeme izazova- zašto MRC u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina se nalazi na prekretnici. Zemlja je poslije velikih ratnih razaranja 1992 – 1995 i velike međunarodne podrške usmjerene na obnovu i rekonstrukciju, na prekretnici između ekonomske, socijalne i političke zavisnosti, sa jedne, i samoodrživosti i vlastite odgovornosti za razvoj sa druge strane. "Izveštaj o humanom razvoju – Milenijumski razvojni ciljevi – BiH 2003" stoga je proaktivno usmjeren na preporuke za politike u posebnim sektorima, koje bi ostvarile samoodrživost i vlastitu odgovornost i još važnije, kvantitativne projekcije ostvarivanja MRC do 2015.

MRC u ovom kontekstu za BiH imaju veliki značaj. Oni su globalni kontekst koji određuje do sada podcijenjene aspekte procesa globalizacije, posebno smanjivanje siromaštva, humanizaciju razvoja i unapređenje razvojne pomoći. Ovim Izveštajem i implementacijom preporuka, razvojem politika, BiH se aktivno "pridružuje" procesu globalizacije te posebno, aktivnostima agencija UN-a naročito UNDP-a.

Neki će možda postaviti pitanje relevantnosti MRC za BiH, obzirom da su globalni ciljevi postavljeni suviše široko i da su kao takvi odvojeni od BiH realnosti. Također može biti onih koji će izraziti nezadovoljstvo zbog uključivanja AIDS-a ili smrtnosti porodilja kao specifičnih zadataka u zemlji u kojoj to nisu zvanični prioriteti. Pa ipak, šta zapravo BiH čini da spriječi da ova pitanja prerastu u prave probleme prije nego bude suviše kasno, i koji su to prioriteti koje ove zemlja može postaviti u oblastima zdravstva, obrazovanja i ekonomije, a koji su naznačeni u MRC.

Neki statistički podaci daju optimističnu sliku, koja može zavarati kada se radi o opštim MRC. Procenat pohađanja osnovnog obrazovanja je u BiH mnogo viši nego u drugim zemljama u razvoju dok je smrtnost porodilja niska. Ipak taj je status quo nasljedjen iz prethodnog sistema. Ukoliko zemlja ne krene u implementaciju srednjoročnih i dugoročnih razvojnih strategija, trendovi u tim oblastima neće biti pozitivni ako se uzme u obzir sadašnje stanje u ekonomiji i nedovoljni javni prihodi. Nadalje, ovaj izvještaj skreće pažnju na podatke koji ukazuju na ugrožene

skupine kao i na one koje to mogu postati o čemu se mora voditi računa pri pristupanju izradi razvojnih politika i implementaciji osam ambiciozno postavljenih MRC.

MRC broj jedan koji se odnosi na smanjenje siromaštva, za mnoge predstavlja glavni izazov u BiH u ovom trenutku. Taj se cilj, međutim ne može posmatrati odvojeno od drugih ciljeva, obzirom da za smanjenje siromaštva treba primjeniti multisektoralni pristup koji nije moguć ako su drugi ciljevi ostavljeni po strani. Osmi cilj o međunarodnoj saradnji je također od iznimne važnosti, budući da bi on trebao dati smjernice međunarodnoj zajednici kako da bolje pristupi razvojnim prioritetima identifikovanim unutar zemlje, pogotovo u situaciji kada spoljna finansijska pomoć rapidno opada.

Stoga, ovaj izvještaj pokušava analizirati probleme, utvrditi prioritete i pronaći rješenja. On također definiše razvojne indikatore i indicira referentne tačke za svih osam ciljeva koji su prilagođeni specifičnostima Bosne i Hercegovine. Ovaj izvještaj bi trebao omogućiti vladama i organizacijama civilnog društva da zajednički implementiraju, nadgledaju i procjenjuju MRC za BiH.

MRC kao poticaj za novu fazu razvoja u BiH

Poslije rata rekonstrukcija i humanitarna pomoć su bile dominantne inicijative u Bosni i Hercegovini. Osam godina poslije potpisivanja Daytonskog sporazuma posebno važan aspekt nove situacije u kojoj se BiH nalazi je proces pridruživanja i stabilizacije BiH što je neophodan uslov za postepeno uključivanje u EU. Taj proces definitivno zahtijeva samoodrživost i vlastitu odgovornost za razvoj zemlje, posebno svih institucija države i entiteta, te civilnog društva u svim njegovim oblicima i kapacitetima. To, sa druge strane, nije moguće bez radikalne promjene načina razmišljanja svih činilaca BiH društva. Svi stanovnici BiH trebaju razumjeti da njihova budućnost zavisi prije svega od njih samih, njihovog angažiranja na obezbjeđenju sopstvene egzistencije i jednako u svim javnim poslovima. Niti postoji, niti će postojati, domaći ili međunarodni "Centar" koji će rješavati probleme pojedinaca, lokalnih ili širih zajednica. Treba da postoji opšta odgovornost pojedinaca, organizacija civilnog

¹ On primary education statistics (Goal 2) and maternal mortality rates (Goal 5), please see Annex of the report.

društva, javnih institucija i vlada za napredak zemlje. Parafrazirajući jednu čuvenu izreku "vrijeme je da se svako od nas upita šta može učiniti za svoju zemlju, a ne da stalno čeka državne institucije i međunarodnu zajednicu da nam riješe sve probleme".

O čemu se radi

Ovakav pristup zahtijeva i promjenu pristupa i politika međunarodne podrške BiH, uključujući i promjenu razumijevanja njihove uloge i kod domaćih aktera ali i kod njih samih. Prije svega u sljedećem smislu;

- međunarodne organizacije, naročito one formirane samo za BiH iz posebnih razloga, su objektivno bile i jesu unutrašnji faktor političkog, ekonomskog i socijalnog razvoja zemlje;
- polazeći od toga treba razviti specifične mehanizme realiziranja odgovornosti međunarodnih organizacija i prema građanima BiH. To je važna pretpostavka kako bi se i građani BiH osjetili odgovornim za cjelinu situacije i razvoja u zemlji;
- partnerstvo sa domaćim javnim institucijama i civilnim društvom, učesće domaćih aktera u određivanju politike reforme je jedini način razvijanja njihove odgovornosti za vlastitu situaciju i razvoj;
- organizacije civilnog društva, politički nezavisne, bi trebale na organiziran način pratiti i evaluirati politike međunarodnih i domaćih aktera, jačajući i time i njihovu odgovornost.

Ako su reforme nužnost za BiH, onda je jednako tačno da karakter reformi i njihovih politika mora biti prilagođen njenim specifičnostima. Doktrina, niti univerzalni modeli ne mogu dati prave rezultate.

Zato reforme, imajući u vidu realne probleme BiH moraju prije svega biti usmjerene na prelazak iz stanja potpune zavisnosti o međunarodnoj podršci u stanje samoodrživosti. To prije svega znači koncentraciju svih reformskih politika na povećanje proizvodnje u ekonomiji i njeno rekonstruiranje na tržišnim osnovama. Privatizacija, jačanje institucija, prije svega na nivou države BiH, razvoj tržišnih institucija, instrumenti međunarodnog okruženja i sektorske razvojne politike važni su instrumenti za ostvarivanje svega ovoga, a ne sami sebi dovoljni ciljevi. Konkretnije, samo se tako mogu riješiti, u ovom momentu najveći socijalni problemi, nezaposlenost, siromaštvo itd.

Multisektoralne teme - jednakost polova, civilno društvo i međunarodna pomoć

Pristup koji uzima u obzir pitanja polova ostvaren je u najvećoj mogućoj mjeri kroz sva poglavlja Izvještaja, a problem jednakosti polova je temeljno obrađen u posebnom poglavlju. Ovo bi trebalo označavati i pokušaj stvaranja "prekretnice" u analizama situacije i politikama razvoja u BiH koje su do sada pitanja polova zapostavljali u razmatranjima društvenih problema;

- ulozi civilnog društva i politikama podrške njegovog razvoja posvećena je velika pažnja a veliki broj organizacija civilnog društva neposredno je učestvovao u pripremi samog Izvještaja. Njihove preporuke su direktno preuzete u samom Izvještaju. Riječ je o pokušaju da se civilno društvo postavi u ulogu važnog, aktivnog aktera razvoja BiH, kako bi se počeo "osvajati" novi prostor za civilno društvo, veći i ozbiljniji od privida aktivnosti civilnog društva i NVO "elita", koji se stvara redukcijom njegove uloge na učesnika u diskusijama ili pukom promotora demokratizacije i ljudskih prava;

- u sve je dijelove Izvještaja utkana i kritička evaluacija međunarodnih politika podrške sa ciljem davanja preporuka za njihovo unaprjeđivanje u korist, kako međunarodnih organizacija, tako i građana BiH. Takav je pristup pretpostavka za partnerstvo, samoodrživost i preuzimanje odgovornosti domaćih aktera za vlastitu sudbinu.

MRC i Razvojna strategija za BiH - na zajedničkom zadatku

- Rad na Izvještaju komplementaran je sa radom na Razvojnoj strategiji BiH (PRSP). Stoga su oba dokumenta nadopunjujući, pri čemu je po prirodi stvari IRC – MRC orijentiran dugoročno (2003. – 2015.), a Razvojna strategija BiH (PRSP) srednjoročno (2003. – 2007.). Implementacijom Razvojne strategije BiH biće moguće ostvarivanje MRC za spomenuti period, a praćenje rezultata ostvarivanja oba dokumenta omogućit će efikasnu pripremu i drugih dokumenata koji se odnose na strategije i politike razvoja.

Struktura izvještaja

- Već u sljedećem poglavlju detaljno su opisani MRC ciljevi te situacija u BiH u pogledu 18 zadataka i odgovarajućih indikatora važnih za njihovo ostvarenje i praćenje. U poglavljima III – X detaljno je analizirano stanje u posebnim sektorima, te definirane preporuke za politike reformi. Projekcije ostvarivanja zadataka i indikatora MRC za 2007., 2010., 2015. date su u poglavlju XI. Indeks humanog razvoja i Indeks humanog razvoja baziran na polnoj pripadnosti (Gender) izračunati su za 2001., pozicija BiH u humanom razvoju i metodologija računanja IHR i GIHR dati su u poglavlju XII. Stoga nema potrebe niti je moguće u ovom sažetku prenositi osnovne nalaze i preporuke date u cjelini teksta koji slijedi. U Aneksu je, u statističkom smislu, data cjelina MRC ciljeva, zadataka i indikatora, kao i projekcije dinamike njihovog ostvarivanja do 2015.

POGLAVLJE II UVOD

1 Milenijumski razvojni ciljevi

1.1. Usvajanje Milenijumske deklaracije septembra 2000. od strane 189 članica UN bio je važan momenat za globalnu saradnju u 21 vijeku. Deklaracija je postavila ključne izazove sa kojima se susreće čovječanstvo na pragu novog milenijuma, odgovore za ove izazove i ustanovila konkretne mjere za ocjenu napretka u međusobno povezanim ciljevima i zadacima o razvoju, upravljanju, miru, sigurnosti i ljudskim pravima.²

Da bi to bilo moguće Deklaracija je postavila, kao program na svjetskom nivou, uzajamno povezane razvojne ciljeve:

- uklanjanje siromaštva i gladi;
- dostizanje sveobuhvatnosti osnovnog obrazovanja;
- unapređenje jednakosti polova i podrška ženama;
- reduciranje smrtnosti djece;
- unapređenje zdravog materinstva;
- suzbijanje HIV/AIDS, malarije i drugih zaraza;
- osiguranje održivosti okoliša;
- razvoj globalnog partnerstva za razvoj.

Definirani su brojni zadaci za ostvarivanje ovih ciljeva do 2015. kao i veliki broj indikatora za ocjenu napretka u ostvarivanju 8 osnovnih ciljeva (više o ovome je dato u poglavlju XII) koji nadopunjuju progresivnu realizaciju i praćenje šireg spektra ljudskih prava.

MRC su rezultati. Ne može se postići ekonomski razvoj koji bi prepolovio siromaštvo bez kreiranja javnog sektora i vanjske trgovine; ne postiže se smanjenje siromaštva bez dopuštanja demokratskih prava i vlasti siromašnima; ne dovodi se zemlja do polazne tačke u kojoj se mogu zadovoljiti MRC ciljevi ukoliko su neriješene postkonfliktne izbjegličke krize i kriza propalih država. Razvoj i humanitarne aktivnosti pokrivaju mnogo više aspekata nego ovi ciljevi, no ipak, ciljevi ostaju dogovoren i univerzalan način mjerenja rezultata – (u jednu ruku ostavljajući prostor zemljama u razvoju da iznalaze

sopstvene metode umjesto da budu detaljno upravljane propisima od strane međunarodnih razvojnih zvaničnika, dok u drugu ruku znaju da će međunarodna podrška biti uvjetovana napretkom ovih rezultata) – na koje su se svečano obavezale sve vođe vlada, kako sjevernih, tako i južnih.

Govor Mark Malloch Brown-a, UNDP Administratora – Konferencija o interakciji, Washington DC, 3. juna 2002.

1.2. Riječ je dakle o opštem, globalnom programu ostvarivanja blagostanja ljudi u svijetu, zaštiti i promociji ljudskih prava, o programu na kome se trebaju okupiti i saradivati svi akteri razvoja, javni sektor (vlada, sudstvo, zakonodavstvo), privatni sektor, civilno društvo, lokalna zajednica, međunarodne organizacije, NVO, porodica, pojedinac, radeći na globalnom nivou i na nivou zemlje.

Jedan od instrumenata, aktivnosti u ostvarivanju ovih ciljeva su izvještaji o milenijumskim razvojnim ciljevima koji treba da mobilišu vlasti, civilno društvo, zajednice i javno mnijenje. Oni su sredstvo za promjenu načina razmišljanja svakog čovjeka i razvoja svijesti o značaju participacije svakog čovjeka u ukupnim društvenim, ekonomskim i političkim procesima. Dosezanje milenijumskih ciljeva povećava mogućnosti i izbore svakog pojedinca, omogućava napredak u blagostanju stanovništva, održavanju ravnoteže u prirodnoj okolini, kao i proces socijalno-političkog i humanog razvoja. Izvještaj o milenijumskim razvojnim ciljevima takođe, treba da izgradi kapacitete za praćenje i izvještavanje o dinamici dosezanja ciljeva i zadataka.

Oni su instrument cijelog društva, svakog pojedinca, a ne samo vlada te treba da izražavaju i usmjeravaju društveni, civilni pokret koji će ohrabrivati donosioce odluka na svim nivoima.

² Vidi više "The United Nations and MDGs – a Core Strategy", 7 juni 2002

2. Ciljevi NHDR - MDG / IHR- MRC

2.1. Koncept i program milenijumskih razvojnih ciljeva u punoj je mjeri komplementaran, naslanja se na UNDP koncept humanog razvoja.

Nadalje, opšta ideja humanog razvoja-čiju osnovu čini obogaćivanje života i slobode običnih ljudi-ima mnogo zajedničkog sa onim što je iskazano deklaracijama o ljudskim pravima³ Promoviranje humanog razvoja i sudjelovanje u ispunjenju ljudskih prava, na mnogo načina, zajedničkom motivacijom, održava temeljnu posvećenost promociji slobode, dobrostanja i dostojanstva jedinki u svim društvima⁴

Sam po sebi, ubrzani ekonomski rast ne mora značiti povećanje ljudskog blagostanja niti na nivou zemlje, a izgleda još manje na globalnom nivou. Jaz između siromašnih i bogatih se može povećavati, okoliš biti ugrožen, zdravlje stanovništva opadati, a siromaštvo rasti.

Koncept humanog razvoja nastoji da u ekonomističke razvojne koncepte i doktrine, te kriterije njihovog praćenja i ocjenjivanja unese elemente humanog, "kvaliteta života", gdje je jednako važna posljedica stope rasta proizvodnje na okoliš, zdravlje, siromaštvo kao i ona sama, odnosno, sam ekonomski rast promatra kao sredstvo za dostizanje ukupnog humanog razvoja.

2.2. Komplementarnost koncepta i ciljeva, čini mogućim i potrebnim u slučaju BiH, objedinjavanje Izvještaja o humanom razvoju (NHDR) i Izvještaja o milenijumskim razvojnim ciljevima (MRCR). Tim prije što je praksa pripreme NHDR u BiH relativno nova.⁵

NHDR-MRC za BiH, obzirom na specifičnosti zemlje, njen post-ratni oporavak u uslovima evropskog naslijeđa i tranzicije, i sam treba i mora biti specifičan. To se prije svega odnosi na:

- potrebu razvijanja preporuka za politike, bilo međunarodne politike podrške bilo domaće, koje treba da u svojoj orijentaciji sadrže milenijumske ciljeve razvoja;
- potrebu da se na osnovu temeljnih analiza, egzaktnih podataka i argumenata omogući da glas građana, posebno siromašnih i ranjivih grupa, utiče na njihovu sudbinu i budućnost zemlje;
- potrebu da se definiraju i za BiH specifični indikatori praćenja realizacije MRC, uz one koji su globalno definirani.

2.3. U ovom izvještaju data je procjena Indeksa humanog razvoja (HDI) i Gender indeksa humanog razvoja (GDI) za 2001. HDI iznosi 0.744 a GDI 0.731-

Podaci koji su korišteni za procjenu odnose se na 2001. dok su podaci u pojedinim poglavljima za baznu godinu imali 2000., što je bila preporuka za MRC izvještaje.

HDI i GDI za 2001. pokazuje porast u odnosu na HDI (0.718) i GDI (0.707) za 2000. Taj porast je uzrokovan najvećim dijelom, realnijom, višom procjenom PPP u ovom izvještaju. To je rezultat između ostalog i uzimanja u obzir neformalne ekonomije, za šta su osnovu dala statistička istraživanja provedena u prethodnoj godini.

Važno je uočiti da su HDI i GDI u BiH, poređeno sa drugim zemljama Centralne i Istočne Evrope, niži u odnosu na indekse u svim tim zemljama izuzev Albanije.

Razlike između HDI i GDI u BiH jasno ukazuju na nejednakost polova, posebno u pogledu ekonomskih aktivnosti i pismenosti. Stoga je u ovom izvještaju posebna pažnja posvećena ravnopravnosti polova i politikama usmjerenim ka doseganju tog cilja.

3. Razvojna strategija BiH (PRSP) i IHR – MRC

3.1. IHR -MRC za BiH je specifičan jer se priprema istovremeno i u saradnji sa pripremom Razvojne strategije BiH (PRSP). Razvojna strategija BiH definirana je kao osnova za politike u trogodišnjem periodu (do 2007.), dakle srednjoročnog je karaktera, dok je vremenski horizont IHR – MRC dugoročan (do 2015.). Time je omogućena njihova puna komplementarnost, a IHR-MRC preporuke mogu dobiti, dijelom ugrađene u PRSP, svoju operacionalizaciju, te postati sastavni dio službene politike vlasti BiH, koje će Razvojnu strategiju BiH zvanično usvojiti.

3.2. U opštem smislu, zemlji suočenoj sa velikim brojem veoma praktičnih i velikih problema koji traže bitno, kratkoročno rješenje, prijeti opasnost da, opterećena njihovim realnostima, izgubi osjećaj za perspektivu i dugoročnost.

Upravo u toj situaciji, strateška vizija, što IHR-MRC u mnogo čemu jeste, dobija na važnosti, te treba postati stajnom tačkom politika i

³ "Ljudska prava i humani razvoj" *Izvještaj o humanom razvoju*, 2000, str. 19

⁴ Ibid.

⁵ UNDP je do sada za BiH izradio NHDR za 1998., 2000. (posvećen mladima) i za 2002. Njihovu dobru stranu i specifičnost je činilo to što su ih dizajnirali i pripremili domaći stručnjaci, te su bili prvi "glasovi domaćeg znanja" u velikom broju studija koje su radile međunarodne organizacije u BiH.

sprječiti njihov dnevni pragmatizam, privid rješenja koja samo otvaraju nove probleme, te prisutnu nekoordiniranost i neusaglašenost politika i njihovih mjera.

BiH treba vizija te situiranje sopstvenog održivog razvoja i pune domaće odgovornosti za njega, u globalnim procesima. Iskustva BiH sa druge strane mogu unaprijediti te globalne procese.

3.3. Milenijumski razvojni ciljevi, određeni dokumentima UN, jasno i precizno određuju potrebu globalnih politika koje vode do napretka u blagostanju, održavanju ravnoteže u prirodnoj sredini, procesu modernizacije institucija i društveno političkih odnosa. Samo njihovo postavljanje važna je i pozitivna intervencija sa namjenom drugačijeg usmjeravanja prividno spontanog procesa globalizacije.

Potrebu za time, kao što smo vidjeli, pokazuju i iskustva BiH.

U okviru ovog osnovnog koncepta dugoročne strategije MRC/MRC, Razvojna strategija BiH, shvaćena kao srednjoročna strategija ima ključno mjesto.

Njeni su ciljevi:

1. ostvariti pretpostavke za održiv ekonomski razvoj;
2. osigurati socijalnu stabilnost i smanjiti stopu siromaštva;
3. stvoriti pretpostavke za punopravno članstvo u EU;
4. stvoriti pretpostavke za veću i stepen integracije BiH u svjetske trgovinske tokove.

Za ostvarenje navedenih ciljeva definirani su sljedeći prioriteti :

1. postići političku saglasnost o programu reformi;
2. održati makroekonomsku stabilnost;
3. provesti fiskalnu reformu;
4. osigurati brži rad privatnog izvozno orijentiranog sektora;
5. očuvati stabilnost finansijskog sektora;
6. uspostaviti samoodrživ sistem socijalne zaštite;
7. sklopiti sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU;
8. postati punopravni član Svjetske trgovinske organizacije (WTO).

Njihova operacionalizacija u okviru koncepta razvoja međunarodne razvojne saradnje u skladu sa MRC, te već sadržani elementi humanog razvoja mogu biti podloga novog kvaliteta u razvoju zemlje, podloga koja će najdirektnije uticati na promjenu načina razmišljanja, a koja dovodi do ukupne transformacije društva na temelju participacije, što i jeste bit razvoja.

4. Politike međunarodne podrške i iskustva u BiH

4.1. Iskustvo Bosne i Hercegovine kao korisnika i krajnji cilj ekstenzivne međunarodne pomoći čini se da otvara dva veoma važna opšta pitanja. Oba ukazuju na probleme sistema međunarodnih organizacija i na nužnost njihove tranzicije...

- Prvo pitanje je odnos između siromaštva i održivog razvoja. Danas povećano siromaštvo u svijetu nije samo naslijeđeno već se, takođe, i "proizvodi" u velikoj mjeri. To je nova vrsta siromaštva, posebno u bivšim socijalističkim zemljama. Ne može se prevazići pukom politikom reakcije na problem, nego samo kroz održivi razvoj, eliminacijom "generatora" siromaštva.⁶
- Drugo pitanje je uobičajena redukcija procesa tranzicije bivših socijalističkih zemalja na razvoj tržišne ekonomije. Potom bi razvoj tržišne ekonomije bio reduciran na privatizaciju. Čini se da se očekivalo da će tržišna ekonomija i funkcioniranje nove ekonomije automatski promijeniti sve socijalne strukture, i stvoriti nove, kao i demokratizaciju i civilno društvo, tj. blagostanje i prosperitet. To se nije desilo.

Posljedice ovog redukcionizma (siromaštvo, opadanje zvanične ekonomije, razvoj novih oblika organiziranog kriminala, porast "sive ekonomije", totalitarizam u nekim slučajevima, itd.) ne mogu se smatrati za privremene posljedice velikih promjena 10-12 godina nakon početka tranzicije.

Potrebno je radikalno ispitati pristup politici tranzicije.

4.2. Iskustvo Bosne i Hercegovine, može predstavljati važan doprinos u tranziciji međunarodnih organizacija i njihovih pristupa i politike⁷, posebno zato što nedostaju relevantne analize o međunarodnoj pomoći od samih korisnika te pomoći. Sve analize su za svoje potrebe obavili "donatori" te pomoći. To čini sliku o međunarodnoj pomoći potpuno jednostranom, onemogućava kritičku analizu, kao i radikalnije promjene njene politike. Na osnovu iskustava međunarodne pomoći Bosni i Hercegovini i već spomenute ogromne disproporcije između pružene pomoći i

⁶ O ovome šire u *Eliminating World Poverty: Making Globalization Work for the Poor*, White Paper on International Development, DFID, www.globalisation.gov.uk, decembar 2000.

⁷ Vidi detaljnu analizu u "Međunarodne politike podrške u Jugoistočnoj Evropi – lekcije (ne) naučene u BiH" (ed. I. Papić Muller / FOD BiH, Sarajevo, 2001.

postignutih rezultata, jasno je da je potrebno potražiti nova rješenja za probleme koji se odnose na pristup i koncept politike pomoći. Tako na primjer:

- Postojeća politika nije prilagođena novim i specifičnim uslovima. Novi uslovi za međunarodnu pomoć u Bosni i Hercegovini se odnose na činjenicu da je to jedna evropska zemlja sa postojećim domaćim, prije svega, ljudskim kapacitetima, i da se Bosna i Hercegovina od 1995. nalazi u tranziciji u specifičnim poslijeratnim uslovima. Politika pomoći, tradicionalno razvijena za druge kulturno-civilizacijske uslove i statične socijalne situacije, ne može dati dobre rezultate u Bosni i Hercegovini.
- Ne postoje instrumenti i politike za ranu prevenciju sindroma zavisnosti. Umjesto toga, reakcije su posljedica već stvorene zavisnosti.
- Politika ekonomske obnove, kao i pokušaji podrške ekonomskoj tranziciji, su odvojeni od politika prilagođavanja socijalnog sektora. Što je još gore, zanemarena je podrška obnovi socijalnih struktura u Bosni i Hercegovini. Struktura društva u ovom regionu je daleko razorenija negoli sama ekonomija.

4.3. Čini se da sve navedeno predstavlja rezultat već spomenutog pristupa da će razvoj tržišne ekonomije automatski voditi razvoju novih socijalnih struktura i institucija i da će poštenu višestranački izbori automatski "uvesti" demokratiju u zemlju.

Nasuprot tome, kako to iskustvo Bosne i Hercegovine jasno pokazuje, pravna država i transparentne institucije predstavljaju predušlov za razvoj tržišne ekonomije. Jednako tako višestranački sistem označava demokratiju samo ako ga prati razvoj civilnog društva, nevladinih organizacija i lokalne samouprave, zajedno sa slobodnim medijima.

5. jačanje civilnog društva

Angažiranost i jačanje civilnog društva je od esencijalne važnosti za produbljivanje demokratije. MRC ciljevi su blisko povezani sa jačanjem civilnog društva uopšte, a posebno nevladinih organizacija (NVO-a). Značajna angažovanost organizacija civilnog društva (OCD) u MRC proces od prvog dana, predstavljat će vrata ka produbljivanju demokratskog upravljanja kao strateškog pristupa.

5.1. Zašto angažovanost civilnog društva u MRC proces

5.1.1. OCD države odgovornim vlade i međunarodne organizacije

Demokratiziranje razvojnog procesa BiH znači da se vlade države odgovornima za bilo koju opciju politike koju kreiraju i usvoje. S obzirom na specifičnu ulogu međunarodnih organizacija u BiH velika je i njihova odgovornost prema građanima. One su također pokretačka snaga za realizaciju humanog razvoja i ljudskih prava. Ukoliko BiH vlade uspostave institucionalizirani način da uključe OCD-a kao aktivne učesnike i tijela praćenja, građani će imati jasniju sliku, na primjer, o trošenjima na obrazovanje i zdravstvo s jedne strane, i na odbranu sa druge, pošto su MRC ciljevi izrađeni kako bi potaknuli vlade i OCD-a da prikupljaju godišnje podatke o napretku zemlje.

Sa druge strane civilno društvo treba učestvovati u razvoju i praćenju implementacije politika podrške međunarodnih organizacija i institucija u BiH. Time će jačati i njihova odgovornost, a sami građani će postati aktivan činilac politike podrške.

5.1.2. Analiza situacije OCDA kako bi se dobile uravnoteženije slike

Današnja BiH ne može postići grandiozne MRC osim ako ciljevi i pokazatelji nisu pragmatično definirani i uvršteni u nacionalni i lokalni kontekst. Kako bi MRC stavili u perspektivu realnog stanja na terenu potrebne su što obuhvatnije moguće odgovarajuće analize situacije. Takve obuhvatne analize situacije ne mogu napraviti samo izvršne i zakonodavne vlasti jer se glasovi onih najslabijih i najosjetljivijih mogu potcijeniti. Sa gledišta razvojnog procesa baziranog na ljudskim pravima, nalazi vlada se mogu bolje nadopuniti radom onih koji razumiju stvarne situacije na terenskom nivou, tj. građani i OCD-a. Isto se odnosi i na analize međunarodnih organizacija i institucija.

Kao krajnji korisnici, građani su ovlašteni da dobiju podatke i informacije o MRC procesu. Svaki građanin ima pravo da zna kako se BiH kreće ka MRC u poređenju sa drugim zemljama, što zauzvrat, podstiče ljude da se jasnije zauzimaju za svoja prava. Potrebno je još dodati da OCD mogu zagovarati svoje prioritete predstavljajući strateške alternative i preporuke.

5.1.3. MRC pružaju OCD posebne prilike da se uključe u formuliranje politike i proces implementacije

OCD-a takođe imaju odgovornost da ispune MRC. One moraju raditi sa vladama, pošto OCD-a nisu zamjena za vladu, već su središnji dio održive vlade. Kao globalna obaveza novog milenijuma, međunarodna zajednica nije zainteresirana vidjeti samo do kojeg će se stupnja dostići MRC već i "kako" se ciljevi razrađuju. Stoga, će OCD imati priliku igrati uticajnu ulogu u formuliranju i implementaciji politika. OCD su i katalizatori maksimiziranja vidljivosti MRC, te pokazatelja među običnim građanima kao i naglašavanja problematičnih područja.

5.2. MRC strategije - Kako bi OCD mogle biti uključene u proces?

5.2.1. OCD saraduju sa BH vladama po pitanju politike

Vlade u BiH bi s namjerom poboljšanja strateških partnerstava između njih trebale imati jasno shvatanje o uključenosti OCD-a, kao strateškog partnera u MRC proces, a ne kao neprijatelja koji će kočiti njihov rad na formuliranju i implementiranju politika, kao i politika međunarodne podrške.

U ovom kontekstu OCD trebaju aktivno saradivati sa BH parlamentima. Time će civilna kontrola vlasti postati potpunom.

Kako bi se izbjegao "elitistički pristup" među NVO, mreža NVO treba biti usmjerena ka unapređivanju horizontalnih i vertikalnih komunikacija s ciljem jačanja komunikacije i odgovornosti, kao i interesa zajednica, što se treba uzeti u obzir tokom dijaloga o politici na svima nivoima.

5.2.2. Treba se povećati zalaganje OGDa za promovisanje "Prava na razvoj" (cilj 8)

Cilj 8 MRC jeste da se promovira međunarodna saradnja za uravnoteženje finansijske i tehničke mobilizacije kako bi se slijedio razvoj zemalja u razvoju, uključujući provjeru kvaliteta Zvanične pomoći u razvoju (ODA), a sve ovo imajući u vidu praćenje aktivnosti koje preduzimaju razvijene zemlje.

Tu također postoje i distorzije u međunarodnoj političkoj ekonomiji koje dovode do zapostavljanja ljudskih potreba i povreda ekonomskih, društvenih i kulturnih prava.

Predstavljajući odgovarajuće analize situacije, a i u izlaganju procjena o onome što ostaje da se učini i koliko je sredstava

potrebno, od BiH OCD se očekuje da će lobirati međunarodnu zajednicu predstavljajući stvarne potrebe BiH razvoja. Čineći to, razvijene zemlje će biti potaknute da pruže više, a ne manje.

5. 2. 3. Lokalna volonterska aktivnost je uticajno sredstvo za angažiranje lokalnog stanovništva, s obzirom da pospješuje širenje i kreiranje jakog lokalnog osjećaja posjedovanja razvojnih inicijativa i time jača vjerovatnu održivost razvojnih programa. Imajući u vidu, u BiH odavno uspostavljenu tradiciju dijeljenja vještina, vremena, ideja i energije, puni angažman volonterizma, kroz grupe lokalnih zajednica sa MRC je ključan za rješavanje izazova. Da li izraženi putem volonterskih usluga, međusobne pomoći i samopomoći, kampanja ili drugih oblika volonteriskog učesća, volja i sposobnost građana da daju dobrovoljno i u svoje slobodno vrijeme iz osjećaja solidarnosti, će imati veliki uticaj na to do koje mjere će MRC biti ostvareni i održani.

Međunarodna godina volontera 2001.(MGV) je kreirala globalnu svijest o ogromnom doprinosu građana, kroz volonterske aktivnosti, procesu razvoja, te o tome kako volonterizam pothranjuje održivost tog procesa. MGV je izazvala rezoluciju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda koja poziva sve vlade da uključe i opunomoće sve segmente svog stanovništva u razvoj aktivnosti kako bi jačali vlastiti potencijal za ostvarenje uloge aktivnih aktera promjena. MGV je takođe predstavljala važnu prekretnicu za volonterizam u BiH: po prvi put je sprovedena anketa o volonterizmu (UNV 2002.) koja je pokazala da postoji potreba da se kao volonteri angažiraju lošije situirani građani i omladina, potakla nacionalnu debatu na temu volonterizma, te promovirala ideju služenja civilnog umjesto vojnog roka.

5.2.4. Zaključne napomene: vlasništvo je u rukama BiH građana

Navedene MRC aktivnosti su zasnovane na pretpostavki da su ljudi u centru razvojnog procesa, od planiranja, preko implementiranja do praćenja. Mnogo iskustava i primjera iz terenskih ureda UNDPa u svijetu pokazuju da vanjska intervencija u razvojnom procesu nije održiva. Stoga treba "olakšati" angažman civilnog društva kako bi izbjegli situaciju u kojoj će čvrsta ruka međunarodne zajednice upravljati razvojnim procesom, a što je bio slučaj u post-Daytonskoj Bosni i Hercegovini te je u mnogočemu ovaj problem prisutan i danas.

POGLAVLJE III ELIMINIRANJE SIROMAŠTVA

1 Milenijumski razvojni ciljevi i opšta situacija u BiH

1.1 Bosnu i Hercegovinu u kontekstu MRC karakterizira niz specifičnosti. Osnova tih specifičnosti je socijalno – ekonomski reverzibilna istorijska situacija. BiH je 1990., prije rata, bila napredna, srednje razvijena, evropska zemlja (kao dio bivše Jugoslavije) sa BDP od 2450 USD⁸ po glavi stanovnika, te shodno tome razvijenim kapacitetima u, npr. socijalnom i zdravstvenom sektoru.

- Tokom rata (1992 –1995.) ljudski gubici i materijalna razaranja bili su ogromni. Još uvijek ne postoje potpuno pouzdani podaci o mjerljivim posljedicama, dok se nemjerljive niko ne usuđuje ni procjenjivati⁹. Procijenjeno je da je poginulo ili nestalo 258.000 stanovnika BiH, što znači da je izgubljeno 5.9 % predratnog stanovništva. Neke druge procjene govore da broj poginulih, nestalih i povećana smrtnost iznose 269.800 stanovnika (od toga Bošnjaka 152.900, Srba 72.350, Hrvata 31.060 i ostalih 13.500). U okviru ovoga interesantno je spomenuti da je prema podacima Državne komisije za traženje nestalih osoba kao nestalih do sada prijavljeno 27.371 osob. Prema podacima Crvenog krsta nestalo je 19.000 osoba.
- Tokom rata najviše je osoba bilo raseljeno u 1995. godini - 1.282.000. Izbjegljica, stanovnika BiH u drugim zemljama na kraju rata bilo je 1,2 miliona. Oko 50% stanovništva BiH iz 1991. godini promijenilo je prebivalište.
- Direktno materijalne, ekonomske štete procjenjuju se na 50 – 60 milijardi USD šteta na proizvodnim kapacitetima. Uz ovu postoji više procjena koje, uzimajući u obzir i izgubljeni GDP od 1992. godini do danas, što je mjerljiva indirektna šteta, govore o direktnim i indirektnim štetama od oko 100 milijardi USD. Indirektno štete druge prirode, razaranja sistema vlasti i upravljanja, prekid u obnavljanju i razvoju znanja i tehnologije, odliv kvalificirane radne snage i stručnjaka, itd., iako praktično nemjerljive, svakako su veoma velike. Razaranja društva, socijalnih veza tolerancije i suživota, raspad porodica i malih zajednica, te opšti krah društvenih vrijednosti i normalnog života najtragičnija su posljedica rata, koja se ne može otkloniti u kratkom roku. Teže je rekonstruirati društvo nego mostove i puteve.

- Nakon takvih ljudskih i materijalnih razaranja i sedam godina rekonstrukcije i oporavka, uz veliku međunarodnu podršku zemlja je na istorijski drugom nižem nivou razvoja. Ekonomski se to može ilustrirati podatkom o BDP od 1263 USD po glavi stanovnika (tj. oko 50% nivoa iz 1990. i posebno velikim problemima siromaštva i nezaposlenosti.) Proces izgradnje normalne institucionalne strukture je još u toku, opterećen velikim problemima neodgovarajućeg ustavnog okvira (Ustav BiH je Aneks IV Opšteg mirovnog sporazuma postignutog u Daytonu, te političkim i međunacionalnim problemima).

1.2. Siromaštvo i nezaposlenost su dva osnovna problema, koji vidljivo ukazuju na njihov osnovni uzrok, veliki pad BDP u odnosu na predratni tj. činjenicu da realna ekonomija nije oporavljena. S obzirom da u BiH nakon rata nije izvršen popis stanovništva i te na nedovoljno razvijene statističke kapacitete teško je doći do preciznih podataka, tim prije što se zvanična statistička metodologija često razlikuje od metodologije međunarodnih organizacija.

- Prema najnovijim podacima¹⁰ ispod opšte linije siromaštva u BiH se nalazi oko 20% stanovništva (16% stanovništva FBiH i 25% stanovništva RS). Nije ustanovljeno postojanje ekstremnog siromaštva. Poređenja radi, u Hrvatskoj je ispod linije siromaštva 4% stanovništva, a u Makedoniji 43,9%¹¹ Specifičnost problema je u tome da je riječ o novom siromaštvu. Značajan dio stanovništva koji je prije rata imao relativno visok životni standard našao se na rubu ili ispod linije siromaštva. U socijalnom i političkom smislu to situaciju čini složenijom, a javnu percepciju o nivou siromaštva znatno dramatičnijom u odnosu na realnu situaciju.
- Rezultati LSMS-a su indikativni za stanje zaposlenosti u BiH i entitetima. Ukupna zaposlenost u BiH se procjenjuje na 999.500 osoba, od kojih je iznenađujućih 33% zaposlenih u nezvaničnom sektoru. Udio svih zaposlenih u nezvaničnom sektoru u RS je znatno više (41,4%) u poređenju sa FBiH (31,9

⁸ Vidi "Izveštaj o humanom razvoju – 2002., Bosna i Hercegovina, UNDP/EI Sarajevo 2002., str. 20

⁹ Vidi "Izveštaj o humanom razvoju – Bosna i Hercegovina, 1998. UNDP / IBHI, Sarajevo 1998.

¹⁰ Vidi "Anketa o mjerenju životnog standarda u BiH (LSMS)" ASBiH, FZSFBiH, RZSRS (uz podršku UNDP, WB, DFID), Sarajevo, 2003.

¹¹ Vidi EBRD : "Transition Report, 2002., str 136 i 152

%) Nalazi LSMS-a potvrđuju važnost doprinosa nezvaničnog sektora ekonomiji i umanjivanju raširenosti i nivoa siromaštva.

Krajem 2001., na zavodima za zapošljavanje u BiH je bilo "registrirano" 498.000 nezaposlenih osoba. LSMS sugerira da je prema definicijama nezaposlenosti Međunarodne organizacije rada (ILO) i Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) samo 24% od ukupnog broja stvarno "nezaposleno". Preostali dio registriranih osoba su se potpuno povukle sa tržišta rada. Takođe je ustanovljeno da je 14% (69.200 osoba) stvarno nezaposleno, a nisu registrirane kao nezaposlene. U ukupnom broju stvarno nezaposlenih osoba, prevladavaju mladi muškarci i žene, kao i nekvalifikovane osobe.

Na ovoj osnovi izračunato je da je stvarna stopa nezaposlenosti u BiH 16,4 % (za FBiH: 16,9% a za RS: 15,8%)¹². Prema standardima OECD-a to su veoma visoke stope. U svakom slučaju, ove stope nezaposlenosti niže su nego što bi se moglo očekivati, s obzirom na burnu istoriju BiH i konvencionalno mišljenje. Međutim, u osnovi problem je taj što veliki dio stvarne zaposlenosti u nezvaničnoj ekonomiji i što se veliki dio stvarne nezaposlenosti «statistički krije» u registriranoj zaposlenosti (radnici "na čekanju" na primjer). Dakle, ne postoji normalno tržište rada, što je još gore, sfera rada je potpuno neuređena.

Ove brojke govore da je stopa nezaposlenosti približno ista kao u Bugarskoj (16,9%), Hrvatskoj (15,1%) i znatno manja nego u Makedoniji (30,5%), znatno veća nego u Rumuniji (7,7%) i nešto više nego u Srbiji i Crnoj Gori (12,6%).

Naravno navedene statističke podatke treba uzeti sa oprezom. Stvarni problem i nije u njihovoj preciznosti već u velikom broju stanovnika koji je u velikom, stalnom i realnom riziku da se nađe ispod linije siromaštva.

Novija istraživanja domaćih autora koji potvrđuju sprovedene ankete sugeriraju da je stvarna nezaposlenost vjerovatno bliža 20% nego 40%. Više stope procjenjene nezaposlenosti ne korigiraju na pravilan način podatke o:

- razlikama u registraciji; i
- visokom nivou zaposlenosti u nezvaničnom sektoru.

Ti isti faktori ukazuju da je nivo siromaštva takođe niži nego što to sugeriraju konvencionalne procjene.

To ipak ne pruža razloge za optimizam. Negativna strana slike vidljiva je u tome što je veliki dio radne snage i stanovništva u oba entiteta:

- tik iznad linije siromaštva, savladavajući poteškoće kroz različite nesigurne strategije preživljavanja;
- ima nesiguran posao ili radi u nezvaničnom sektoru bez sigurnog posla;

- radi na veoma lokaliziranim tržištima rada sa malo stabilnosti u razvoju;
- imaju male šanse za povećanje svojih prihoda;
- veoma ugrožen lokalnim udarima i trendovima opadanja kao što su oni koji mogu biti izazvani privatizacijom, gubitkom lokalnog tržišta, opadanjem isplata putem direktnih transfera iz međunarodne zajednice ili gubitkom povjerenje ulagača¹³.

Ti radnici i populacije koje su zavisne od njih su samim tim u visokom riziku od gubitka posla, opadanja prihoda i propasti njihovih strategija preživljavanja. Oko 50% stanovništva u oba entiteta se nalaze ispod linije siromaštva ili blizu toga da budu bačeni u siromaštvo u svakom trenutku¹⁴.

1.2. Rizik od naglog povećavanja siromaštva u BiH čini nešto što ćemo uslovno nazvati «virtuelnom» socijalno – ekonomskom situacijom u BiH. Riječ je o tome da životni standard u BiH, pa i nivo potrošnje, ne odgovara njenim realnim ekonomskim mogućnostima, nivou BDP. To može dovesti do naglog pogoršanja ekonomske i socijalne situacije. Preciznije rečeno, postoje neregistrirani, neformalni dijelovi ekonomije koji takođe zapošljavaju i proizvode. Neformalni sektor ima paradoksalno dvostruku ulogu, djeluje kao «nevidljivi» amortizer socijalnih problema, omogućujući velikom broju ljudi da zaradi, i sa druge strane, kao «generator» siromaštva jer se za zaposlenost u njemu ne plaćaju porezi i doprinosi, čime se umanjuju sredstva ne samo budžeta uopšte već i socijalnih fondova (penzije, zdravstvo, socijalna zaštita itd.).

Međutim, pored njega, djeluju drugi «sivi tokovi priliva novca u zemlju» koji su krajnje nestabilni, a održavaju «virtuelnu» potrošnju. Riječ je o sljedećim prilivima;

¹² Postoje druge procjene koje se često spominju, a koje treba spomenuti u ovom kontekstu. Jedna nezavisna studija procjenjuje da stvarna nezaposlenost u BiH broji 837.000 osoba, od kojih je 598.000 u FBiH, a 239.000 u RS. Ove procjene broja nezaposlenih, kad se postave nasuprot procjeni radon sposobne populacije koja je stvarno nastanjena u entitetima BiH, daju stope nezaposlenosti za BiH od 41,8%, uz 43% stope nezaposlenosti u FBiH i 40% u RS. (UNDP: Sistem ranog upozoravanja u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o polaznim vrijednostima – Base Line Izvještaj, juni/lipanj 2000., str. 27
Po nešto realnijoj procjeni stopa nezaposlenosti koja uzima u obzir i zaposlenost u nezvaničnoj ekonomiji za BiH iznosi 22,2 % (u RS 23,3% ; u FBiH 21,6%). Vidi "Izvještaj o humanom razvoju – 2002, Bosna i Hercegovina, ibidem str 37.

¹³ Vidi; BSAL/IBHI, Kvalitativna Studija 1; "Status nezaposlenosti i tržišta rada : potencijal za razvoj politika djelovanja u BiH", Izvještaj DFID Projekta "Razvoj radnih i socijalnih politika", Sarajevo, oktobar 2002.

¹⁴ U studiji je procijenjeno, imajući u vidu LSMS razlike, da je ispod linije opšteg siromaštva i u direktnom riziku od siromaštva oko 50% stanovništva BiH. BSAL/IBHI, Kvalitativna studija 1; ibidem

Poglavlje III ELIMINIRANJE SIROMAŠTVA

1.3.1. Doznakama BiH građana iz inostranstva (izbjeglica ili onih koji su trajno legalizirali ostanak u inostranstvu). Ne može se doći do procjene veličine tog priliva, osim ocjene da je on veliki i ekonomski relevantan.

1.3.2. Indirektan priliv gotovog novca zasnovan na tekućim troškovima međunarodne zajednice i stranaca u međunarodnim organizacijama u BiH je veoma velik. U 2000. ti su troškovi (priliv gotovog novca) procijenjeni na oko 2.5 milijarde tadašnjih DM godišnje, što je bilo preko 60 DM mjesečno po jednom stanovniku BiH¹⁵.

1.4. U ovom kontekstu važan elemenat rizika za moguće povećanje siromaštva je i činjenica da BiH mora ići na smanjenje javne potrošnje. Javna potrošnja u BiH, iz koje se finansiraju i ključni sektori eliminacije siromaštva i humanog razvoja (obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, itd.) u BiH je iznosila 64% BDP u 2000. godini, što je znatno više nego u zemljama regiona (43,6 %) ¹⁶. Znatno je veća javna potrošnja u FBiH nego u RS, zbog složenije institucionalne strukture. Javna potrošnja u BiH je u periodu 1996 – 2000. iznosila 9.2 milijardi USD. Pod pretpostavkom da je u tom periodu bila na nivou prosjeka u regionu bilo bi uštedeno 1.58 milijardi USD raspoloživih za javne investicije¹⁷.

Javna potrošnja u BiH je neracionalna i ima pogrešne prioritete. Izgledi da se neophodno smanjenje javne potrošnje realizira bez negativnih posljedica po eliminaciju siromaštva su u reformama sektora javne potrošnje (obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita itd.) i u radikalnoj promjeni prioriteta javne potrošnje.

2. Siromaštvo i njegovi posebni aspekti

2.1. Neka istraživanja WB pokušala su da ustanove, na osnovu ankete o životnom standardu i one dimenzije siromaštva koje se ne odnose na prihode ili materijalna dobra. Procijenjeno je da 27% odraslih stanovnika «obrazovno siromašno», 16% pogođeno «zdravstvenim siromaštvom», 11% živi u kućama/stanovima ispod standarda siromaštva, 22% stanovnika radnoj dobi je siromašno u pogledu zapošljavanja, a 29% su «pravno siromašni» živeći u kućama bez odgovarajućih pravnih osnova za to. S obzirom da siromaštvo ima različite dimenzije koje pogađaju različite ljude, mnogi su siromašni bar u jednoj dimenziji «72% odraslih u BiH siromašni su u nekom od aspekata života,

materijalnoj potrošnji, “obrazovanju”, zdravstvu, “zaposlenosti”, stanovanju ili imovinskim pravima»¹⁸.

Imajući u vidu poglavlja koja slijede, te značaj analize siromaštva u «sektorskom» smislu kako za MRC tako i za humani razvoj, ovdje ćemo se osvrnuti na važnije probleme.

2.2. Siromaštvo i dobra uprava

Između siromaštva i kvaliteta uprave generalno važe sljedeći odnosi:

- loša uprava vodi ka siromaštvu;
- siromaštvo bitno ograničava i otežava poduhvate ka uspostavljanju dobre uprave.

Bosna i Hercegovina trenutno pokazuje niz karakteristika loše uprave i neke karakteristike siromaštva neuobičajene za zemlju koja pretendira da postane dio zajednice evropskih naroda.

Korupcija je najvidljivija karakteristika loše uprave u BiH koja vodi ka siromaštvu. Korupcija, kao posljedica netransparentosti sistema uprave, predstavlja s druge strane, jedan od uzročnika siromaštva, zato što čini »siromašne još siromašnijim, a bogate još bogatijim«¹⁹, smanjuje ili onemogućuje korištenje javnih usluga za siromašne²⁰, odbija potencijalne investitore i negativno utiče na stope ekonomskog rasta.

Skupa, glomazna i neefikasna administracija, predstavlja jednu od kritičnih tački otpora razvojnim promjenama, koje bi mogle, u srednjem i dugom roku, umanjiti i marginalizirati problem siromaštva. Posljedice su u kratkom roku najmanje dvojake: siromašni su osuđeni na prihvatanje i plaćanje nekvalitetnih javnih usluga (nizak životni standard i kvalitet života), a s druge strane, nema fondova za socijalno zbrinjavanje najugroženijih, jer je logika svake birokratije da prvo zbrine sebe.

¹⁵ Papić (ed.) “Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope – lekcije (ne) naučene u BiH”, Muller/OSF BiH, Sarajevo 2001., str. 22

¹⁶ Vidi WB, «Bosna i Hercegovina – od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti» oktobar 2002., str. 17

¹⁷ Vidi; ESI «Western Balkans 2004 – Assistance, Cohesion and the Boundries of Europe» Berlin Brussels, Sarajevo, November 3. 2002.

¹⁸ U tom pogledu posebno je interesantan WB Report No 25343 (BiH Poverty Assessment), koji je priređen u radnoj verziji za dalje konsultacije.

¹⁹ BiH: Diagnostic Survey of Corruption, Svjetska banka na zahtjev vlasti BiH, str. 6 (60% ispitanika se opredijelilo za ovakvu tvrdnju).

²⁰ Transparency International BiH: Studija percepcije korupcije, juni 2002., str. 80.

2.3 Ljudska prava i siromaštvo : razvojni pristup smanjenju siromaštva temeljen na ljudskim pravima

Logično je bilo da se u poslijeratnom periodu najviše insistiralo na poštovanju nekih elementarnih prava, od prava na život do glasačkog prava, kako bi se omogućio ne samo povratak izbjeglih i raseljenih lica, već i demokratizacija društva, ponajprije formiranjem demokratski izabраниh organa vlasti.

Malo se vodilo računa o tome da pored građanskih i političkih prava, postoje i neka elementarna ekonomska, socijalna i kulturna prava, ne manje bitna za proces demokratizacije ili povratka, prava bez čije realizacije, iako spadaju u kategoriju ekonomskih, socijalnih i kulturnih, nema ni povratka, niti demokratizacije. Radi se, naravno, ponajprije o pravu na rad, te pravima koja iz njega proizilaze.

- Nepoštovanje prava na rad, nažalost, nije samo problem koji se vezuje za kategoriju povratnika, već naprotiv, za veliki broj socijalno ugroženih kategorija, kao što su, primjera radi, nezaposleni, borci, invalidi, hendikepirane osobe, penzioneri, prosvjetni i zdravstveni radnici i čitav niz onih, koji čak i ako ostvaruju pravo na rad, od istog tog rada, zbog niskih primanja, ne mogu da prežive.
- Bez namjere da se negira značaj političkih i građanskih prava koji ona imaju u obnovi Bosne i Hercegovine, bez ekonomskih pomaka kojima bi se ostvarila povoljnija situacija u smislu poštovanja, prije svega ekonomskih prava svakog pojedinca (a što je nemoguće bez ekonomskog napretka zemlje, otvaranja novih radnih mjesta, porasta stope zapošljavanja, ličnog standarda itd.), ne može se tvrditi da je ostvaren bilo kakav pozitivni pomak u oblasti poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Govoreći o osnovnim vrijednostima međunarodnih odnosa u 21. vijeku, Generalna skupština UN-a, u svojoj Milenijumskoj deklaraciji, navela je između ostalog da jednakost podrazumijeva da će se svim silama boriti da se ljudi, žene i djeca oslobode nehumanih uslova ekstremnog siromaštva, na koji je više od milijarde stanovnika/lica svijeta osuđeno; da su privrženi ostvarivanju prava na razvoj svakoj osobi i oslobađanju cijele ljudske rase od osnovnih potreba.

2.4.1. Uticaj razlika među polovima na siromaštvo

Neke procjene siromaštva u BiH ipak pokazuju kako je dimenzija razlika među polovima "srce problema siromaštva u BiH." Žene su na čelu 25% domaćinstava u BiH, a 16% siromašnog stanovništva živi u takvim domaćinstvima.²¹

Nekoliko je faktora neravnopravnosti polova koje produbljuju razlike između muškaraca i žena u siromaštvu u BiH.

Prvi faktor je razlika u pristupu resursima i tržištu, jer žene od 16-64 godina čine samo 37.2% radne snage u BiH.²² Pored ekonomskih, razlozi postoje i u društvenim uslovima. Jedan od razloga je to što su muškarci tradicionalno nosioci privatne imovine i pored toga što žene imaju ista zakonska prava za nasljeđivanje i podjelu imovine (a prenošenje vlasništva sa jednog bračnog druga na oba bračna druga je besplatno);²³ svaki drugi muškarac sebe smatra nosiocem domaćinstva (48.39%) dok se žene u toj ulozi nalaze tri puta rjeđe (14.8%); muškarci ne smatraju bračne drugarice nositeljicama domaćinstava (0,53%, dok žene u toj ulozi svoje bračne partnere vide u 40,75%).²⁴ Pravna nepismenost žena, tj. nedostatak saznanja o pravnom okviru koji štiti ljudska, a time i ženska prava, velika je prepreka, posebno za žene koje čine ruralno stanovništvo. Neposjedovanjem imovine žene automatski nemaju pristupa kreditima u kojima se kao jamstvo uvijek traže nekretnine koje žene formalno nemaju.²⁵ Programi zapošljavanja za stanovništvo pogođeno siromaštvom, ženama pružaju mogućnosti samopriveđivanja (ručni rad, poljoprivredni i stočni obrt pri domaćinstvu) koja imaju veoma usku ili nikakvu potražnju na tržištu.²⁶ Jedan od ključnih kriterija za uspjeh smanjenja siromaštva bit će poboljšanje rezultata tržištu rada za žene, posebno kada je u pitanju povećanje proporcije učešća žena u tržištu rada.

Drugi faktor je nedostatak pristupa informacijama o resursima i stručnoj obuci. Time se njihov pristup informacijama o kreditima,

²¹ Po nekim procjenama istraživanja specifična karakteristika domaćinstava u kojima je žena na čelu u BiH je da se ne dešava zamjena niti izjednačavanje uloge sa muškarcima, već su te žene većinom udovice (83%), pred penzijom (20%) ili u penziji (60%). Samo u 1.6% domaćinstava su žene na čelu pored živih i zdravih muškaraca.

²² Procjene pokazuju da je od najsiromašnijih samo 30% radno sposobnih muškaraca zaposleno, ali samo 10% radno sposobnih žena. Za žene iz imućnijih domaćinstava, proporcija zaposlenosti je samo 25% niža od muškaraca.

²³ CEDAW 2003, član 15. – Jednakost pred zakonom.

²⁴ Anketa o životnom standardu, str. 8.

²⁵ Statistika prema polnoj pripadnosti o korisnicima-cama kredita u bankama ne postoji, ali je USAID Business Finance pokazao kako pored namjere za postizanje jednakog pristupa njihovim kreditima i skoro ujednačen broj korisnika-ca mikro kredita, kada su veći krediti u pitanju, od 250 portfolija mikro kreditnih organizacija, zapošljava se 10,576 ljudi, od toga je 68% muškaraca a 32% žena, od ukupno 194 SME portfolija 258 vlasnika su muškarci a 50 žene.

²⁶ Međunarodna zajednica ovu podršku je pružala kroz grantove ili kredite, npr. krave gdje se mlijeko i mliječni proizvodi ne mogu prodati; pokretala samopriveđivanje rukotvorinama u mjestima gdje se ti proizvodi ne mogu prodati jer se sva domaćinstva bave rukotvorinama, itd. a produbljavala stereotipe o ženskim i muškim poslovima i programe za žene uvijek vezivala za reproduktivne uloge.

Poglavlje III ELIMINIRANJE SIROMAŠTVA

promjenama na tržištu i širenjem neformalnih mreža za podršku smanjuje.

Treći faktor je starosna dob jer su starije žene više pogođene siromaštvom od starijih muškaraca. Presudna je mogućnost zapošljavanja koja s povećanjem godina, opada mnogo oštrije za žene nego za muškarce. Učešće žena u broju ukupno zaposlenih iznosi 37,2%, s tim što se razlika povećava kada žene pređu 49. godinu čime se njihov udio smanjuje za svakih dodatnih deset godina starosti za 5%..²⁷ Podatak da je prosječan životni vijek kod žena duži, a njihovo učešće u radnoj snazi niži, dodatno doprinose da su žene u većem riziku da se nađu ispod granice siromaštva od muškaraca. Žene čine 58% populacije starije od 65 godina, često žive same, a živeći na selu bez penzije ili drugih primanja imaju najveću tendenciju rizika padanja ispod granice siromaštva.²⁸

Faktori rizika siromaštva i razlike među polovima

Siromaštvo produbljuje neravnopravnost među polovima između muškaraca i žena, a indikatori koji na to upozoravaju su tek u razvoju i tek su se počeli pratiti u BiH. Četiri su kategorije stanovništva koje su u najvećem riziku padanja u siromaštvo: ruralno stanovništvo, raseljene osobe, obrazovno siromašne osobe i žene.

Faktori rizika za žene dotiču se javnog i privatnog života. Nasilje u porodici, ili nasilje nad ženama i djecom idu pod ruku sa siromaštvom. Nasilje među polovima se, po nekim procjenama, češće dešava siromašnim ženama u BiH. Nemogućnost uživanja određenih prava je jedan od faktora rizika zapadanja u siromaštvo. Porodice raseljenih lica i izbjeglica na čijem su čelu žene su teže ostvarivale prava povrata vlasništva.²⁹ Nedostatak pristupa zdravstvenoj zaštiti je usko povezan sa siromaštvom. Obrazovanje ima najjaču vezu sa siromaštvom i čini najvažniji faktor rizika. Tako će žene u dobi od 18-35 godina, a koje su završile samo osnovnu školu dva puta češće (42.9%) biti van radnog tržišta nego muškarci (20.4%) sa istom stručnom spremom.

Mehanizmi snalaženja

Dosadašnja istraživanja na ovu temu su ukazala da su najveće razlike po pitanju toga kako se muškarci i žene snalaze kada su pogođeni siromaštvom. Muškarci češće padaju u depresiju kada su suočeni s nezaposlenošću, dok su žene u tim situacijama spremne na žrtvovanje karijere, fizičkog i mentalnog zdravlja, pa prihvataju bilo koju vrstu posla da bi osigurale neki prihod. U takvoj situaciji muškarci gube svoje tradicionalne uloge hranitelja porodice, dok žene, najčešće navikle na ulogu domaćice, na sebe preuzimaju i novu ulogu hraniteljice porodice. Siromašne porodice će se u odabiru između brige djece kod kuće ili plaćenom čuvanju djece opredijeliti za finansijski neobavezniju varijantu u kojoj žene ostaju kod kuće,³⁰ čime se njihova mogućnost napredovanja u karijeri i

ekonomska nezavisnost sputava. Većina načina snalaženja porodica zapalih u siromaštvo – kao što su obrada okućnica, priprema zimnice, domaćinstva s nekoliko generacija – padaju na teret žena.

2.5 Okoliš i siromaštvo

Aktivna politika zaštite okoliša ima veliki uticaj na smanjenje siromaštva.

Implementacijom predloženih prioritarnih mjera iz oblasti koja tretira **zrak/vazduh** (vidi Poglavlje VII) slijedili bi mogući projekti od značaja za smanjivanje siromaštva, kao što su: poboljšanje toplotne zaštite na postojećim objektima kako bi se snizili troškovi grijanja i smanjilo zagađivanje zraka, i dr.

Kontinuirano obezbjeđenje pitkom **vodom** manjih i prigradskih naselja kao i gradova (Tuzla), racionalnija upotreba vode, njena kvalitativna i kvantitativna zaštita; kao i zaštita od voda umanjuju siromaštvo. Provođenje projekata sakupljanja i prečišćavanja gradskog tečnog **otpada**, korištenje hidropotencijala, upotreba geotermalnih voda za grijanje, proizvodnju hrane u vodi, liječenje i turizam; svi skupa ili pojedinačno uveliko bi doprinijeli podizanju kvaliteta života u BiH.

Zemljište/tlo, posebno obradivo, je ključni i limitirajući resurs razvoja proizvodnje hrane, a naročito ruralnog razvoja. Inventarizacija, kontaminacija i erozija tla su dijelovi neophodne i stalne brige o stanju tla i treba da budu sastavni dio politike prema tlu i zemljištu kao prostoru. Zaštita poljoprivrednog zemljišta bi unaprijedila proizvodnju zdravstveno ispravne hrane.

Šumski prostor BiH je jedinstven i po lokaciji i vrstama, te korisnosti. Revitalizacija drvoprerađivačkog kompleksa i njegov dalji održivi razvoj moraju biti koordinirani i predstavljaju jedan od najvažnijih prioriteta u zapošljavanju i redukciji siromaštva stanovništva BiH. Svakako, ne treba zanemariti ni značaj programa ubrzanog **deminiranja** prostora cijele BiH, pri čemu se mora voditi računa o kumulativnim efektima deminiranja na plansku eksploataciju prirodnih resursa (tlo, šume,...), na povratak izbjeglih i raseljenih lica i njihovu samoodrživost.

²⁷ FZS, 2002., RZS procjena februar 2003.

²⁸ PRSP, p.19.

²⁹ UNHCR and UNHCR, 2000., Daunting Prospects, Minority Women: Obstacles to Their Return and Integration, Sarajevo.

³⁰ PRSP, p. 19.

2.6. Zdravstvo i siromaštvo

Siromaštvo ima veliki negativni uticaj na zdravlje stanovništva. Izuzetno teška socioekonomska situacija, stalna migraciona kretanja stanovništva, nezaposlenost, izmijenjeni uslovi života u sredini pa i u porodici, dovode do povećanja siromaštva koje utiče na upražnjavanje loših navika, a što za posljedicu ima još lošije zdravstveno stanje stanovništva.

Osnovni problemi u sektoru zdravstva koji su posljedica siromaštva su:

- visok procenat neosiguranog stanovništva (22%);
- različite osnovice i stope zdravstvenog osiguranja za obavezno osiguranje;
- neravnomjerna teritorijalna raspoređenost zdravstvenih objekata i kadra što rezultira nejednakim nivom ostvarenja zdravstvene zaštite (dostupnost) u urbanim i ruralnim područjima;
- velike razlike u potrošnji po osiguraniku između ekonomski slabijih i razvijenih kantona- regija;
- razlike unutar pojedinih kategorija stanovništva (povratnici, penzioneri, lica sa posebnim potrebama) pa čak se nekada unutar samih kategorija produbljava jaz po osnovu vjerskih, političkih ili drugih opredjeljenja.

Siromaštvo takođe, povećava zdravstvene probleme stanovništva, naročito;

- povećanu upotrebu droga, lijekova i drugih opojnih supstanci što utiče na povećan broj svih mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja sa porastom stope samoubistava i svih drugih bolesti ovisnosti (nasilje u porodici i dr.);
- nehigijenski uslovi stanovanja, a posebno nedostatak adekvatnog stambenog prostora (izbjeglice i raseljena lica) ishrana nekontroliranom hranom i hranom nepoznatog porijekla, neadekvatno otklanjanje otpadnih materija su uzrok u povećavaju rizik nastanka i širenja mnogih zaraznih bolesti koje još uvijek imaju značajno mjesto u patologiji stanovništva;
- pad stope nataliteta je direktna posljedica siromaštva, jer nesigurnost i neizvjesnost u društvu utiče da se mladi rjeđe odlučuju na planiranje porodice i dr.

2.7 Siromaštvo i obrazovanje

Siromaštvo se može nametnuti kao značajan ometajući faktor u dostizanju potpunog obuhvata sve djece osnovnom školom i

završavanja osnovnog obrazovanja, mada zasada, osnovna škola najjače odolijeva nedaćama siromaštva.

Prema istraživanjima i dokumentima Svjetske banke utvrđeno je da populacija siromašnih ima u prosjeku jednu i pol godinu manje nego grupacija bogatih. Isto tako stanovnici grada se školuju u prosjeku dvije godine duže nego stanovnici sela.

Siromaštvo snažno pogađa predškolsko obrazovanje. Svega 4,3% djece pohađa neku od predškolskih institucija, ali samo 1,1% ukoliko potiču iz siromašnih porodica (iako mogu biti subvencionirani) naprema 5,6% ukoliko potiču iz bogatih porodica.

Podaci o osnovnoj školi pokazuju da je ovaj stepen obaveznog obrazovanja najmanje podložan diferenciranju prema polu, regionalnoj pripadnosti (selo-grad) ili prihodu u domaćinstvu. Siromaštvo proizvodi najmanje razlika među učenicima osnovne škole, ali domaćina porodice još uvijek ne lišava šansi da se svaki četvrti nađe među siromašnim.

Siromaštvo, je drugi važan razlog (odmah nakon uspjeha u osnovnoj školi) zbog koga završeni osnovnoškolci ne nastavljaju školovanje u srednjoj školi (31,5%). Ukoliko potiču iz siromašnih porodica svega 57% učenika će nastaviti školovanje u srednjoj školi dok će 77% učenika koji nisu siromašni nastaviti školovanje (isto, str. 85).

Razlika između školovanja siromašnih i bogatih na visokoškolskim institucijama je još drastičnija i siromašni studenti (njih svega 9,3%) imaju tri puta manje šansi da se školuju na univerzitetu nego bogatiji studenti (27,3%) (isto, str. 85).

Stepen obrazovanja glave domaćinstva i šanse da se domaćinstvo nađe u kategoriji siromašnih pokazuju značajnu međusobnu povezanost. Što je nivo obrazovanja niži to je stopa siromašnih viša i obrnuto što je stopa siromaštva viša to je u pravilu niži stepen obrazovanja. Najmanji je procenat siromašnih domaćinstava (2%) ukoliko je domaćin visokoobrazovan. Domaćinstvo visokoobrazovanog domaćina ima 14 puta manje šansi da se nađe u kategoriji siromašnih.

U ukupnom broju siromašnih u BiH najviše ih je sa osnovnom školom (47%) i sa srednjim stručnim školama (32%), dok sa gimnazijom, višom i visokom školom ima ukupno 10% siromašnih, a preostalih 12% otpada na domaćine bez škole.

3 Politike za eliminiranje siromaštva u BiH

3.1. Pitanje borbe protiv siromaštva u Bosni i Hercegovini može se, u principu, postaviti na dva osnovna načina: *reaktivno* – dakle, kao *borba protiv* siromaštva ili *proaktivno* – kao *borba za* prosperitetno društvo i održiv razvoj. Trenutno u BiH dominira prvi pristup, sa svim svojim inherentnim ograničenjima. Proaktivan bi pristup pitanje dobre uprave stavio u prvi plan – tamo gdje mu je i mjesto. Svakako je prvi uslov za smanjivanje siromaštva u BiH ubrzani oporavak i rast realne ekonomije, proizvodnje, što podrazumijeva niz specifičnih ekonomskih politika koje ovdje ne možemo analizirati. Razmjena strategija BiH – PRSP posvećuje osnovnu pažnju upravo ovim pitanjima.

U datim ekonomskim realnostima i rizicima od povećanja siromaštva jedino moguće rješenje je u reformi svih sektora usmjerenih na smanjenje siromaštva, bolje rečeno u radikalnoj promjeni pristupa. Eliminacija siromaštva ne može biti samo stvar države (BiH, entiteta, kantona, opština) već cijelog društva, tj. integrirana politika države, lokalnih zajednica i NVO-a. U tom pravcu važno je promjene početi na svim tačkama društva.

3.2. Kao što je već rečeno, javna potrošnja u BiH je prevelika za postojeći BDP. Zato ona:

- predstavlja ograničenje u rastu BDP-a jer su sredstva za ulaganje u razvoj manja od mogućih i potrebnih;
- usmjerava dio međunarodne finansijske podrške na budžete i pomoć u finansiranju javne potrošnje umjesto na podršku razvoja privrede.

Uz razumijevanje da je infrastruktura sektora javne potrošnje razvijena prije rata u uslovima dvostruko većeg BDP-a, te shvatajući da je stvarni problem u niskom nivou BDP-a, tj. maloj proizvodnji (posebno industrijskog sektora) i imajući u vidu potrebu podsticanja prelaska neformalne ekonomije u formalnu, javna potrošnja se mora smanjiti.

3.3. Smanjenje javne potrošnje treba se realizirati kroz:

- restrukturiranje javne potrošnje;
- reformu pojedinih sektora javne potrošnje.

BiH je «slaba država» ne samo u smislu njene neefikasne organizacije već, prije svega, u modernom smislu, jer ona, bez obzira na nivo državne organizacije, nije efikasan javni servis

građana, nije efikasan distributer javnih dobara svojim građanima. Etastički uspostavljen sistem javne potrošnje sa velikim naslijeđem socijalističke, birokratske prakse je preskup i odvojen od potreba građana koje treba zadovoljiti. Reformom i restrukturiranjem javne potrošnje, moguće je za građane BiH uraditi više, a sa manjom javnom potrošnjom.

3.4. Restrukturiranje prevelike javne potrošnje znači potrebu određivanja prioriternih oblasti za njeno značajno smanjivanje u što skorijem roku. To su:

- troškovi administracije na svim državnim nivoima (povezano sa reformom javne uprave) i sektorima javne potrošnje;
- troškovi odbrane;
- troškovi policije;
- troškovi u sistemu socijalne zaštite, koji stvaraju nepravedno i neracionalno velika prava, posebno u oblasti boračko – invalidske zaštite na koje otpada 6% BDP-a³¹ (što je više od udjela obrazovanja ili socijalne zaštite u BDP-u). Prava, definirana zakonima o boračko – invalidskoj zaštiti, raspoređena su tako da su nepravedna i u okviru te populacije. Široka prava za osobe veoma niskog stepena invaliditeta (koje rade ili mogu da rade) onemogućavaju odgovarajuću materijalnu pomoć osobama sa potpunim invaliditetom;
- troškovi po osnovu nerealno velikih prava ustanovljenih zakonima u sistemu socijalne zaštite.

Prioritetno smanjivanje ove vrste troškova javne potrošnje zahtijeva ubrzane promjene odgovarajućih zakona.

3.5. Smanjivanje javnih troškova drugih sektora javne potrošnje treba biti realizirano kroz njihove radikalne reforme. Riječ je o sektorima koji imaju direktan ili indirektan razvojni efekat, i sektorima u kojima se prihodi mogu i trebaju povećati van samih državnih budžeta. Za njih reforma ne znači nužno smanjivanje prihoda već promjenu izvora prihoda uz smanjenje budžetskih troškova:

- obrazovanje, posebno srednje i univerzitetsko, posebno obzirom na potrebu da odgovara potrebama tržišta rada;
- naučno – tehnološki razvoj;
- zdravstvo, jačajući procese dodatnog privatnog osiguranja;
- penzioni sistem, kroz vraćanje njegovoj izvornoj funkciji, specifičnog osiguranja za starost i razvoj mogućnosti dodatnog, privatnog penzionog osiguranja.

³¹ Vidi, WB ; «BiH – od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti» ibidem

3.6. Posebna pažnja mora se posvetiti reformi socijalne zaštite, s obzirom na veličinu socijalnih problema u zemlji.

Reforma bi trebala ići u sljedećim pravcima:

- racionalizacija zakonima datih prava i mehanizama pružanja socijalne zaštite, kao i racionalizacija načina plaćanja stalne socijalne pomoći, dječjeg dodatka i naknade civilnim žrtvama rada sa entitetskog nivoa;
- važniji dio reforme socijalne zaštite treba biti usmjeren na lokalnu zajednicu (opštinu) i razvoj mješovitog sistema socijalne zaštite (CSR, NVO, privatni sektor, druge javne institucije). Iskustva iz DFID-ovog pilot projekta reforme socijalne politike u četiri pilot opštine; Banja Luka, Gornji Vakuf – Uskoplje, Zenica i Trebinje u kojima živi 15% BiH stanovništva) je da su reforme socijalne zaštite u lokalnim zajednicama dizajnirane i implementirane u punoj saradnji sa lokalnim akterima i vlastima moguće i lakše provodljive nego što se konvencionalno misli. Njihov je značaj posebno veliki u stvaranju mreže aktera socijalne zaštite čime se nalaze i dodatna (van javne potrošnje) sredstva za socijalnu zaštitu, te posebno, u novom kvalitetu socijalnog rada koji je orijentiran na usluge i klijente³²;
- reforme socijalne zaštite treba da vode smanjivanju broja klijenata, njihovoj reintegraciji i uključivanju u normalne radne aktivnosti;
- reforma socijalne zaštite mora biti praćena reformama u cijelom socijalnom sektoru, posebno u segmentima rada i zapošljavanja te penziona invalidskog osiguranja;
- neophodno je pružanje pomoći najugroženijem dijelu stanovništva i izjednač en tretman svih korisnika materijalne pomoći kojima je stvarno potrebna (tj. ne zasnivati tu pomoć, kao do sada, isključivo na pripadnosti određenoj kategoriji ili na osnovu stečenih prava);
- važno je unaprijediti efikasnost sistema socijalne zaštite kroz organizacione promjene, od resornih ministarstava na entitetskom i kantonalnom nivou, sa posebnim naglaskom na uspostavu normativa standarda i pojednostavljenih procedura rada CSR, prema međunarodno priznatim standardima.;
- reforme sistema socijalne zaštite u određenom broju opština i gradova u BiH su već počele i veoma je važno koristiti postojeća iskustva u razvoju socijalnih politika.

U punom partnerstvu sa lokalnim akterima socijalne zaštite definirani su osnovni pravci reforme sistema socijalne zaštite na lokalnom nivou uz sugestije za pravac reforme na nivou entiteta.

Preporuke za reforme na lokalnom/opštinskom nivou su unaprijeđenje:

- pristupa zasnovanog na klijentu unutar planiranja sa osnovom u zajednici;
- usmjeravanje potpora i usluga prema potrebama;
- cjelovite komunikacije usluga i potpora;

- razvoja ustanova i partnerstava;
- konzistentnog planiranja u okviru nivoa (i među njima) za kojega se pruža socijalna zaštita;
- afirmacija načela kvaliteta, odgovornosti, javnosti rada i efikasnosti;
- stvaranje stimulativnih zakonskih i finansijskih uslova;
- podizanje svijesti javnosti.

U međuvremenu, postoji hitna potreba za ostvarivanjem napretka na nivou entiteta, uz prateće analize koje treba poduzeti kao podršku zahtjevima koji proizlaze sa nivoa opštine, posebice za:

- javnije, jednostavnije zakone čiji je sadržaj usmjeravajući, a ne ograničavajući;
- javnije, predviđive i dugoročnije sastavljenje budžeta;
- realistične budžete koji se usvajaju na vrijeme;
- pristup koji je više konzultativan, a manje naredbovan u radu sa kantonima i opštinama;
- povećan broj lokalnih rješenja u socijalnoj zaštiti koja priznaju pozitivne rezultate dotiranja, unutar okvirnih načela standarda i smjernica;
- procese pregledanja računa koji su više fokusirani na uticaje rezultata i oblasti koje su problematične za politiku socijalne zaštite i njenu implementaciju;
- saglasnost sa vršenjem premještanja sredstava u budžetima uz operativno opravdanje;
- okvirna načela koja se bave nejednakostima u prihodima i opterećenjima socijalne zaštite među opštinama i samim tim, nejednakostima u pružanju socijalne zaštite;
- smjernice za uspostavljanje granice siromaštva zbog razloga koji se odnose na operativno djelovanje i kreiranje politike; i
- smjernice za odnos isplata putem direktnih transfera, koji se zasnivaju na pravima, a ne nivoima prihoda, prema isplatama za umanjivanje negativnih posljedica siromaštva (Vidi; BSAL/IBHI «Zaokruženi izvještaj pregleda i analize na opštinskom nivou», DFID projekat, «Reformisanje sistema i struktura socijalne politike, RSSSP», BSAL/IBHI, Sarajevo, oktobar/listopad 2002.).

3.7. Reforme u ovim sektorima javne potrošnje moraju za osnovni kriterijum imati ekonomičnost tih sektora («cost effectiveness») što traži razvoj funkcije menadžmenta u obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj zaštiti.

³² Iskustva iz pilot projekta "Podrška socijalnom sektoru u BiH" finansiranog od strane vlade Finske i implementiranog (UNDP/IBHI) u opštinama Travnik, Prijedor, Jajce, Kozarska/Bosanska Dubica takode su veoma važna. Vidi više o tome u «Tranzicija socijalne zaštite u BiH», SSSP Finland – BiH /IBHI, Sarajevo, februar 2002. i Projektnim biltenima No 1-7, (Error! Bookmark not defined.www.ibhiBiH.org) .

Poglavlje III ELIMINIRANJE SIROMAŠTVA

Kriteriji reforme trebaju biti :

- racionalizacija javne potrošnje;
- efikasnost i pravičnost (unutar tvrdog budžetskog ograničenja);
- transparentnost i suzbijanje korupcije.

3.8. Razvoj tržišta rada i njegovih institucija važan je za reforme socijalne zaštite. Posebno je važno reformirati zavode za zapošljavanje u aktivne činioce na tržištu rada (prekvalifikacija radnika u skladu sa potrebama tržišta, jačanje mobilnosti radne snage, informacijski sistemi o stanju tržišta rada, itd.).

3.8.1. Osnovno pitanje u problemu zaposlenosti u BiH predstavlja postojanje «paralelne» zaposlenosti u nezvaničnom sektoru, tj. potrebe tranzicije nezvaničnog sektora u zvanični. Njegovo rješenje može dati velike rezultate u kratkom vremenskom periodu.

Ne preporučujemo da se preduzimaju koraci na iskorjenjivanju zaposlenosti u nezvaničnom sektoru. Umjesto toga, mi preporučujemo jednu seriju pozitivnih mjera u oba entiteta, koja će potaknuti poslodavce da prijavljuju svoje radnike i zapošljava ju ih sa punim pravima koja nosi zaposlenost.

Ovo znači poduzimanje pozitivnih aktivnosti na podršci spontane tranzicije rada i zaposlenosti iz nezvaničnog u zvanični sektor. To bi trebalo posmatrati u okvirima politike djelovanja, kao još jedan integrirani aspekt razvoja politike djelovanja za sveukupnu tranziciju ekonomije BiH u savremenu tržišnu ekonomiju, sa fleksibilnošću koja je kombinirana sa ograničenom regulativom za provođenje u zakon osnovnih standarda proizvoda i usluga zaposlenosti i kompatibilna sa evolucijom u kompatibilnom zakonodavstvu EU, ali koja ne sprječava razvoj međunarodne konkurencije.

Mjere koje mogu pomoći u ovom procesu, sa varijantama u oba entiteta, su:

- Razvoj poticaja za preduzeća da se registriju, kao na primjer :
- pristup dotiranom kreditu,
- grantovi za obuku,
- pomoć sa marketingom,

osiguravanje poticaja za preduzeća da registriju radnike, kao na primjer:

- vrijednost dostupnih zajmova u zavisnosti od broja registriranih zaposlenika,
- grantove za obuku čija vrijednost zavisi od broja zaposlenika,

- uvođenjem poticaja za radnike da rade kao registrirani zaposleni, kao što su osiguravanja da se pravo na beneficije socijalnog osiguranja u zavisnosti od doprinosa zaista ostvaruju;
- zakonodavne i operativne procedure za umanjivanje destimulacije za registriranje putem racionaliziranja i umanjivanja doprinosa za socijalno osiguranje i prihoda i lokalnih poreza³⁰
- poboljšanje i racionalizacija kontrolnih režima kojima su podložna preduzeća radi slabljenja uticaja kontrola koje rezultiraju iz registracije preduzeća;
- normalizacija neformalne i neregistrirane proizvodnje u preduzećima unutar formalnog sektora;
- pomoć pri upravljanju dugovima bazično održivim preduzećima u formalnom sektoru;
- razmatranje povećane upotrebe NVO-a kao poslodavaca u zvaničnom sektoru. U EU, NVO imaju sve važniju ulogu u osiguravanju zvaničnim mogućnostima za zaposlenje, ali č esto fleksibilnih ili s nepunim radnim vremenom.

Vidi: BSAL/IBHI "Kvalitativna studija 1. Status zaposlenosti i tržišta rada i potencijal za razvoj politika djelovanja u BiH", Izvještaj DFID projekta "Razvoj radnih i socijalnih politika", Sarajevo, oktobar/listopad 2002.

POGLAVLJE IV DOBRA UPRAVA³³

1 MRC: Opšta situacija ■ dobra uprava

1.1. Kontekst i struktura javne uprave u BiH

Daytonskim mirovnim sporazumom BiH je uspostavljena kao suverena država sa decentraliziranom administrativnom strukturom: državu BiH, kao zajednicu tri ravnopravna i konstitutivna naroda, čine dva konstitutivna entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska). Inače višeslojna i kompleksna (i komplicirana) administrativna struktura proširena je u martu 2000. godine proglašenjem Distrikta Brčko kao autonomne jedinice. Administrativna struktura BiH predstavljena je sljedećom tabelom³⁴ u kojoj je data i raspodjela prvih ljudi prema polnoj pripadnosti izvršne vlasti na svim nivoima.

Tabela 1.1. : Administrativna struktura BiH

Administrativni nivoi	Jurisdiction									
	Država		FBiH		RS		Brčko		Ukupno	
	M	□	M	□	M	□	M	□	M	□
Centralni	1								1	0
Entitetski			1		1				2	0
Kantonalni			9	1					9	1
Opštinski			80	4	61	2	1		143	5
Distrikt							1		1	0
Ukupno	1	0	90	5	62	2	2	0	156	6

Koncentracija moći je na srednjim nivoima (na entitetima, u Federaciji i kantonima). Entitete karakterizira visoka politička, administrativna i fiskalna autonomija. Unutrašnja administrativna struktura samih entiteta bitno je različita i neujednačena: Federacija BiH je ekstremno decentralizirana (sa srednjim

administrativnim nivoom u vidu deset kantona, koji posjeduju znatnu fiskalnu autonomiju, i donjim nivoom od 84 opštine), dok je Republika Srpska centralizirana (nema srednjeg nivoa, koncentracija fiskalne moći je na entitetskom nivou, donji nivo čine 63 opštine). Sastavni dio sadašnjih strukturnih rješenja u BiH čini OHR (Ured visokog predstavnika), koja ima konačni autoritet u donošenju svih bitnih odluka u BiH. Posebni privremeni aranžmani supervizije od strane OHR-a primjenjuju se u Distriktu Brčko.

U formalnom smislu decentralizacija je u BiH ekstremno izražena (posebno u Federaciji). U suštinskom smislu, međutim, nije obezbijedena puna primjena načela subsidijarnosti³⁵, koje daje puni smisao ideji decentralizacije. Tako je na višim nivoima sporno pitanje raspodjele nadležnosti između države i entiteta (bitno za normalno funkcioniranje države), a na nižim nivoima stvarno prenošenje ovlaštenja i odgovornosti na opštinske uprave, kako bi one postale istinski servis građana i agent lokalnog razvoja, u skladu sa konceptom lokalne uprave.

Važeći politički sistem u zemlji je parlamentarna demokratija. Opšti izbori u 2002. godini prvi put su sprovedeni od strane domaće izborne komisije.

1.2. Dobra uprava i reforma javne uprave

Od 1000 državnih službenika, 500 građana i 500 privrednika obuhvaćenih UNDP-ovom «Anketom o radu državne uprave», dvije trećine ispitanika je izrazilo nezadovoljstvo radom javne uprave, dok je pozitivno odgovorilo samo 23 posto anketiranih. Osnovna promjena u javnoj upravi mora biti transformacija od

³³ Kombinirajući i pojednostavljajući niz raspoloživih definicija, pod dobrom upravom za potrebe ovog rada podrazumijevat ćemo korisnički orijentirano, efikasno, transparentno i participativno upravljanje javnim poslovima u najboljem javnom interesu, na svim nivoima, od državnog do lokalnog.

³⁴ Preuzeto iz: Bosnia and Herzegovina – From Aid Dependency to Fiscal Reliance (A Public Expenditure and Institutional Review), October 2002, www.worldbank.org.ba, str. 2

³⁵ Načelo subsidijarnosti zahtijeva da svaka nadležnost bude tamo gdje se može relevantno upotrijebiti, da se odluke donose tamo gdje su najbliže građanima, da viši entitet ne preuzima funkcije koje može zadovoljavajuće obavljati niži entitet, i sl.

birokratskih i uveliko neefikasnih administrativnih procedura ka servisu koji služi javnosti. Efikasna uprava poboljšava veze građana sa vladom, poboljšava političko, pravno i socijalno- ekonomsko okruženje.

Potpuno svjesne težine ovog problema, na sastanku Vijeća za implementaciju mira, održanom krajem marta 2003.godine u Briselu, BiH vlasti, zajedno sa predstavnicima međunarodne zajednice postavile su reformu javne administracije u središte budućih aktivnosti. U skladu sa ovim, uspostavljena je međuvladina radna grupa sastavljena od najvažnijih domaćih aktera u oblasti javne uprave dok druge domaće institucije i međunarodne organizacije imaju ulogu savjetodavnih članova grupe.

Međuvladina radna grupa uspostavljena je sa ciljem da nadgleda i koordinira implementaciju reforme javne uprave dogovorene između BiH vlasti i međunarodne zajednice. Njeni glavni ciljevi su, trostruki:

- da ubrza i osnaži, gdje je to potrebno, postojeće napore na reformi javne uprave
- da izvrši konsultacije sa civilnim društvom, sindikatima i privrednicima o potrebnim reformama kao i da poduzme sveobuhvatnu funkcionalne analize svih nivoa vlasti i
- Da do jeseni 2004.godine izradi i usvoji akcioni plan

Ovaj plan predstavlja sveobuhvatnu strategiju reforme javne uprave u Bosni i Hercegovini. Međutim, izazov je u njenoj implementaciji, budući da to zahtjeva političku i operativnu koordinaciju između BiH vlasti i međunarodnih donatora.

1.3. Stanje i osnovni problemi javne uprave u BiH

Proces tranzicije javne uprave u BiH ima svoje specifičnosti i posebne teškoće.

Decentralizovana upravna struktura Bosne i Hercegovine nije uspostavljena sa prvenstvenim ciljem da pruža efikasne i ka korisnicima orjentisane usluge, kao što je to slučaj u većini drugih zemalja, nego prvenstveno kao sredstvo za zaštitu nacionalnih interesa i da stvori osnove za poslijeratnu stabilnost. Stoga su ključni principi dobre uprave (posebno efektivnost i efikasnost, transparentnost i odgovornost, te participacija) ostali zanemareni i tek sada se praktično ispostavljaju previsoki računi tog potiskivanja ovih ključnih aspekata, u drugi plan.

Ključni problemi tranzicije sistema javne uprave u BiH su:

- stalna interna politička nadmetanja u traženju ispravnog odgovora na pogrešno postavljeno pitanje (jačanje uloge centralnih organa ili zadržavanje decentralizirane strukture);
- nepostojanje usaglašene domaće političke volje da se pristupi cjelovitom, sistemski zasnovanom i dobro osmišljenom projektu tranzicije javne uprave (u praksi imamo posla sa nizom parcijalnih, međusobno neusaglašanih, ponekad i protivrječnih pojedinačnih inicijativa i projekata, skoro u cjelini zasnovanih na donatorskoj pomoći i donatorskom viđenju prioriteta);
- nerazvijeni domaći stručni kapaciteti za kreiranje i izvođenje programa reformi javne uprave;
- naslijeđeni i još uvijek nepromijenjeni birokratski obrasci ponašanja administracije na svim nivoima (funkcioniranje uprave nije primarno orijentirano prema korisnicima);
- nedostatak tradicije saradnje javnog i privatnog sektora;
- još uvijek nedovoljno razvijeni i nedovoljno uticajni tzv. treći, nevladin sektor, koji stoga nije percipiran kao potencijalni partner ni od strane javnog, ni od strane privatnog sektora.

Na osnovu gore navedenog ovaj dio će procijeniti primjenu tri temeljna principa dobre uprave: transparentnost, efikasnost i učešće.

1.3.1. Ocjena stanja transparentnosti

Kako je korupcija odlika netransparentnih sistema, za sintetski indikator nepovoljnog stanja u pogledu transparentnosti može se uzeti percipirani nivo korupcije u Bosni i Hercegovini. Prema istraživanju Svjetske banke³⁶, preduzetom na zahtjev vlada u BiH, skoro 100% ispitanika iz tri ispitivane grupe (građani, javni službenici i direktori preduzeća) svjedoči o prisustvu korupcije u BiH. Pritom, više od polovine (60% građana, 54% javnih službenika i 52% preduzetnika) vjeruje da je korupcija široko rasprostranjena³⁷. S obzirom na činjenicu da je percepcija široke rasprostranjenosti korupcije skoro identična kod sve tri ispitivane grupe, može se zaključiti da je uvođenje koncepta dobre uprave u BiH (zasnovanom na partnerstvu javne uprave, privatnog sektora i civilnog društva) itekako ugroženo nepovjerenjem u javni sektor.

Dodatno, mogu se dati i neke kvalitativne ocjene, nastale kao rezultat niza terenskih istraživanja³⁸ stanja primjene principa dobre uprave na lokalnom nivou, na adresi javne uprave koju građani

³⁶ BiH: Diagnostic Survey of Corruption, Svjetska banka na zahtjev vlasti BiH, str. 12

³⁷ Stalnim ispitivanjem transparentnosti i drugih važnih pokazatelja odnosa stanovništva prema vlasti bavi se "Sistem ranog upozoravanja – BiH", periodična publikacija UNDP-a.

³⁸ Radi se o istraživanjima, rađenim uglavnom za potrebe Fonda Otvoreno društvo BiH ("Preliminary Diagnosis of Local Governments in BiH", EDA Banja Luka, april 2001.)

Poglavlje IV DOBRA UPRAVA

doživljavaju kao njima najbližu i najodgovorniju. Pojednostavljeno, ta istraživanja svjedoče o:

- nejasnim i netransparentnim procedurama i odgovornostima, posebno gledano sa aspekta građana;
- nedostatku internih procedura i uputstava u samoj upravi;
- nedostatku normativa za rad i transparentnog sistema vrednovanja rada;
- nedovoljno transparentnim javnim nabavkama, posebno u domenu javnih usluga;
- netransparentnosti budžeta;
- nerazvijenom sistemu nezavisne revizije;
- nedostatku kodeksa dobre uprave, kao skupa principa, vrijednosti i pravila ponašanja za javne službenike.

Stanje nije bolje ni na višim nivoima uprave u BiH. Prije bi se moglo reći da je stanje u nizu segmenata i gore.

Mogućnosti koje pružaju nove informacione i komunikacione tehnologije u obezbjeđivanju transparentnijeg rada i odlučivanja uprave još uvijek nisu ozbiljno uzete u obzir i iskorištene.

1.3.2. Ocjena stanja efikasnosti

Direktnih pokazatelja stanja efektivnosti i efikasnosti javne uprave u BiH, posebno u pružanju raznovrsnih usluga građanima nema, jer su očigledno ovi principi potpuno zanemareni. U rijetkim domaćim istraživanjima stanja uprave u BiH, fokusiranim na lokalni nivo (obavljenim u preko 20 opština)³⁹ konstatirana je zajednička slabost svih ispitivanih lokalnih uprava: nedostatak bilo kakvih, a pogotovo redovnih, ispitivanja građana (poreskih obaveznika) o njihovom zadovoljstvu ili nezadovoljstvu radom bilo kojeg segmenta opštinske uprave, posebno pružanjem administrativnih i javnih usluga. Sa velikim stepenom sigurnosti može se pretpostaviti da je ovakva, tipično birokratska situacija, karakteristična i za sve ostale opštine u BiH. Nisu zabilježeni nikakvi pozitivni primjeri ni na višim nivoima.

Pošto nema dovoljno dobrog, kvantificiranog, izlaznog pokazatelja (ne)efikasnosti javne uprave u BiH, stanje (ne)efikasnosti se može kvalitativno okarakterizirati na sljedeći način.

- projektirani i operativni sistem uprave je birokratski, a ne korisnički orijentiran;
- suviše komplicirane i dugotrajne procedure;
- građanin mora da prikuplja razne saglasnosti i potvrde neophodne za rješavanje predmeta, umjesto da papiri i informacije "hodaju";
- nizak nivo razvijenosti informacionih sistema i, uopšte,

primjene IT u radu uprave (nema ni ozbiljnih početaka rada na promoviranju e-uprave);

- nema razrađenog sistema upravljanja ljudskim resursima, nedovoljna je stručnost osoblja, profesionalni standardi i kriteriji potisnuti su političkim kriterijuma;
- zakonom predviđeni rokovi za obradu predmeta pravnih i fizičkih lica često se "probijaju" posebno u domenu urbanističkih usluga;
- nema evidencije da je bilo koja uprava, na bilo kojem nivou u BiH, do sada obezbijedila certifikat o ispunjavanju standarda kvaliteta ISO 9001:2000, koji u dobroj mjeri garantira primjenu principa dobre uprave⁴⁰

Ako nije moguće kvantificirati problem neefikasnosti javne uprave na izlazu (prema građanima), moguće je na ulazu – koliko košta javni sektor u Bosni i Hercegovini, jer je koštanje javnog sektora sastavni dio ocjene njegove efikasnosti. Kao što smo već vidjeli javni sektor u BiH je veoma skup, znatno skuplji nego u drugim tranzicijskim zemljama, što ukazuje na njegovu neefikasnost.

Dodatno, za ilustraciju stanja efikasnosti javnog sektora u obezbjeđivanju povoljnog poslovnog okruženja mogu poslužiti usporedbe sa drugim zemljama samo u dvije administrativne usluge: registraciju firme i dobijanje potrebnih urbanističkih saglasnosti i dozvola⁴¹.

Prosječno vrijeme potrebno za registraciju firme u 2000. godini u Federaciji BiH bilo je skoro 100 dana (u RS oko 70 dana), dok je, ilustracije radi, u Sloveniji to vrijeme svedeno na 30, a u Rumunjskoj čak na 5 dana⁴².

Prosječno vrijeme potrebno za reviziju projekta infrastrukturne izgradnje lokacije, izdavanje urbanističke saglasnosti i odobrenja za gradnju u BiH u 2000. godini iznosilo je oko 90 dana, i pored činjenice da su rokovi utvrđeni zakonom znatno kraći (od 30 do 60 dana). Poređenja radi, prosječna vremena za iste vrste administrativnih usluga u nekim drugim tranzicijskim zemljama su znatno kraća (u Poljskoj, Irskoj i Češkoj oko 30 dana, u Mađarskoj i Latviji oko 5 dana, a u Litvaniji čak manje od 5 dana)⁴³.

³⁹ Isti izvor

⁴⁰ U toku je priprema za certifikaciju u četiri opštinske uprave u BiH. To bi mogli da budu i prvi pozitivni primjeri postizanja dobre uprave u BiH.

⁴¹ FIAS Bosna i Hercegovina – Administrativne barijere investiranju, FIAS/IFC/WB, mart 2001.

⁴² Isto: str. 64

⁴³ Isto: str. 97

1.3.3. Ocjena stanja učestvovanja

Međusobno poredeći odabrane kriterijume dobre uprave, može se reći da je stanje učestvovanja najkritičnije. Javna uprava BiH, na svim nivoima, u pravilu donosi odluke bez pružanja ozbiljnih prilika privatnom sektoru i građanima da u tome aktivno učestvuju. Pojednostavljeno se može reći da se učestvovanje završava trenutkom izbora predstavnika naroda. Čak se i zakonima striktno propisani oblici učešća (npr. javne rasprave ili referendum o kapitalnim pitanjima) koriste samo formalno i samo ponekad (slučaj sa javnim raspravama) ili skoro nikako (slučaj sa referendumom).

Početni oblici učešća privatnog sektora uspostavljaju se tek nakon 2000. godine u vidu tripartitnih Ekonomsko-socijalnih vijeća (čine ih predstavnici Vlade, sindikata i poslodavaca) na nivou entiteta, i to za vrlo limitiran broj pitanja i skoro uvijek po inicijativi vlada.

Situacija nije bitno bolja ni na lokalnom nivou. Institucija mjesne zajednice, kao dio tradicije učešća građana na lokalnom nivou, formalno se održava, ali je stvarno zanemarena i neiskorištena. Tu prazninu ne mogu popuniti ni sve brojnije lokalne nevladine organizacije u BiH.

Direktna posljedica percepcije široke rasprostranjenosti korupcije je nizak nivo povjerenja javnosti u javnu upravu. Prema rijetkim istraživanjima⁴⁴, samo veoma mali dio javnosti uvjeren je u poštenje vlada u BiH. Oko 40% ispitanika doživljava vlade kao nepoštene i skoro da nema povjerenja u njih. Najveće nepovjerenje je u kantonalne, a najmanje u opštinske vlade⁴⁵.

Razlozi kritičnog stanja u vezi učestvovanja ne leže samo na strani javnog sektora. Dio problema leži i na strani privatnog sektora (nizak nivo samoorganiziranosti) i na strani građana (pretežna nezainteresiranost i nedovoljna osposobljenost za aktivno učešće u poslovima od javnog interesa).

Tranzicija sistema Privredne komore, koja je u ranijem sistemu imala ulogu ekskluzivnog zastupnika interesa poslodavaca (prioritetno društvenih i državnih firmi) odvija se veoma sporo i uz veliko nepovjerenje rastućeg privatnog sektora. Privatni sektor, s druge strane, još uvijek ne pokazuje sposobnost samorganiziranja u asocijacije koje bi bile respektabilne po brojčanom sastavu i uticaju. Umjesto koncentracije u samo nekoliko uistinu moćnih asocijacija, potencijalna snaga privatnog sektora rasparčana je u nizu manjih, kvantitativno i kvalitativno nedovoljno uticajnih udruženja, koja ne pokazuju potreban stepen međusobne saradnje.

Što se tiče građana, može se dati opšta ocjena o njihovom pasiviziranju i tendenciji prihvatanja pasivne, posmatračke uloge u društvenim zbivanjima.

Uz ranije spomenuti nivo (ne)povjerenja javnosti u javnu upravu, kao sintetski indikator za kompleks pitanja vezanih za participaciju može se koristiti procenat izlaska birača na izbore.

Tabela 1. : Procenti izlaska birača na izbore u BiH (2000-2002.)

Nivo	Lokalni izbori 2000	Opšti izbori 2000	Opšti izbori 2002	Odnos 2000/2002
BiH	66	64.4	53.94	-10.46
FBiH	65	67.8	55.48	-12.32
RS	71	64	51.30	-12.7

Za izbore 2002. od ukupno registriranih birača 46% su činili muškarci, a 54% žene. Na izbore te godine od ukupno registriranih žena izašlo je samo 46% a čak 58% od registriranih muškaraca što pokazuje znatno manju volju, a vjerovatno i mogućnost da se glasa, kod žena. Očigledno je znatno smanjenje procenta izlaska na izbore u periodu od samo dvije godine (više od 10%). To može da znači:

- da nacionalno »pogonsko gorivo« birača gubi snagu,
- da se u tom periodu nije učinilo ništa ozbiljno na podizanju učešća građana u javnim poslovima,
- da ranije konstatirano nepovjerenje građana u javnu upravu (posebno u političare) doprinosi pasiviziranju građana.

2 Preporuke i alternativne politike

2.1. Koncepti i iskustva reformi javne uprave u tranzicijskim zemljama

Pregled najvažnijih dostignuća reformi javne uprave u tranzicijskim zemljama⁴⁶ pruža mješovitu sliku. Nema jedinstvenog rješenja ili modela, čak i u slučaju sličnih zemalja.

⁴⁴ Vidjeti: From Aid Dependency to Fiscal Reliance (A Public Expenditure and Institutional Review), October 2002., www.worldbank.org.ba, str. 15

⁴⁵ Detaljnije vidi o ovome UNDP "Sistem ranog upozoravanja – godišnji izvještaj, BiH – 2002" Sarajevo, 2003.

⁴⁶ Vidjeti: "Mastering Decentralisation and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe", OSI/LGI, 2002.

Poglavlje IV DOBRA UPRAVA

Demokratizacija i restrukturiranje političkih i administrativnih sistema otpočinje krajem 80-tih i početkom 90-tih. Osim spoljnih podsticaja, važnu ulogu su odigrali i unutrašnji motivi, među kojima su najvažnija dva: potreba da se izvrši dekoncentracija i devolucija centralnih vlasti, koje su postale »uska grla«, i potreba da se u odgovore na nove izazove što ranije uključe budući ključni akteri i partneri – privatni sektor i civilno društvo, tada tek u začetku. U principu, potrebe za promjenama u finansijskim institucijama, sistemu uprave i pravnom sistemu i institucijama adresirane su iz procesa ekonomske tranzicije⁴⁷. Promjene u sistemu uprave, percipirane kao jedan od ključnih faktora doprinosa uspješne implementacije politike i programa ekonomskih reformi, koncentrirale su se oko nekoliko osnovnih tema: uspostavljanje moderne, korisnički orijentirane administracije, promjene u relacijama između centralnog nivoa, regionalnih i lokalnih nivoa, restrukturiranje vladinih agencija, te borbu protiv korupcije. Ipak, promjene u sistemu uprave nisu donijele očekivane rezultate ni u pogledu obima, ni u pogledu brzine uvođenja. Slična je situacija i sa finansijskim i sa pravnim institucijama.

Nakon više od deset godina akumuliranih iskustava, uspjeha i pogrešaka, neke od najvažnijih naučenih lekcija bi bile:

- formalne promjene u zakonodavstvu su samo pretpostavka, a ne i suština reformi – njima posao ne završava, već tek počinje – bez postizanja profesionalnih standarda promjene u zakonodavstvu ostaju prazne;
- ako se suviše insistira na pristupu »odozgo-nadole« dolazi do opasnosti postizanja samo formalne, a ne i stvarne decentralizacije, odnosno devolucije;
- ako se ne osigura široki konsenzus u vezi projekta reformi i ne obezbijedi njegova transparentnost i učešće ostalih sektora (uz javni), proces reformi suviše zavisi od političkih promjena i može biti usporen ili privremeno čak zaustavljen promjenom partija na vlasti;
- spoljna stručna i finansijska pomoć reformama je potrebna i dobrodošla, ali je ključna uloga »domaćeg« vlasništva i domaćeg vođenja procesa reformi (Slovenija);
- reforma bilo kojeg segmenta, pa ni javne uprave, ne može se voditi kao izoliran proces – od početka treba biti smještena u kontekst obuhvatnijih, atraktivnijih razvojnih programa i strategija (Hrvatska: Strategija za 21. stoljeće);
- najteži dio posla predstavlja prevazilaženje birokratskih obrazaca ponašanja i stvaranje nove kulture uprave, partnerski i korisnički orijentirane.

2.1.2. Primjer Slovenije

Slovenija⁴⁸ je jedan od primjera iz kojeg bi BiH mogla nešto da nauči i primijeni. Tamo je svijest o neophodnosti reformi

sistema uprave (kao prva pretpostavka uspješnog procesa promjena) stvorena drastičnom redukcijom fondova za upravu i, istovremeno, širenjem odgovornosti i zadataka uprave (neophodnost restrukturiranja uprave nametnuta je činjenicom da se od uprave tražilo da obavi znatno više zadataka sa znatno manjim fondovima). Zatim je stvoren snažan pritisak od strane preduzetnika i javnosti, tako da je uprava praktično morala da potraži novi, sistemski obrazac transformacije, prilagođen novim okolnostima i zahtjevima. Lansiran je svima atraktivan projekat reformi sa glavnim ciljem restrukturiranja javnog sektora u Sloveniji u moderan i efikasan sektor u stanju da odgovori izazovima 21. vijeka i potrebama pridruživanja Evropskoj uniji. Već pri dizajniranju i lansiranju pošlo se od važne pretpostavke da su, uz jasno definirano domaće »vlasništvo« nad procesom, transparentnost procesa reformi i sudjelovanje privatnog i civilnog sektora, od samog početka, presudni za osiguranje uspjeha reformi. To nisu jedini, ali jesu važni razlozi objašnjenja činjenice da Slovenija sve više prednjači među tranzicijskim zemljama.

2.2. Preporuke za razvoj dobre uprave u BiH

Prije svega, radi se o pitanju prekretnice u pristupu kompleksu pitanja vezanih za dobru upravu⁴⁹. Preokret u tom smislu inicijalno podrazumijeva dvije osnovne stvari:

- preuzimanje »vlasništva« i vođenja procesa razvoja dobre uprave od domaćih aktera,
- integraciju trenutnih parcijalnih i "ad hoc" projekata u cjelovitu i sistemski zasnovanu strategiju razvoja dobre uprave u BiH.

Pitanje razvoja dobre uprave u BiH ne bi smjelo biti postavljeno i tretirano reaktivno i reducirano – samo kao pitanje borbe protiv korupcije, organiziranog kriminala i sl. Naprotiv, pitanje treba da bude postavljeno proaktivno i u svom punom potencijalnom sadržaju – kao pitanje istinskog stvaranja dobre uprave u BiH, dakle poduhvat uvođenja principa i mehanizama korisnički orijentirane, efektivne i efikasne, transparentne i odgovorne uprave na svim nivoima u BiH, koordinirajući i

⁴⁷ Vidjeti: Kuotsai Tom Liou: "Development Experiences in Economic-Transition Countries: Background and Issues", International Journal of Economic Development, 2 (1), 2000., str. 1-11

⁴⁸ Vidjeti: Marjan Brezovšek: "Transition in Public Administration: Slovenian Experience", The report from the Congress on "EU – Enlargement of the East: Public Administration in Eastern Europe and European Standards", Warsaw, November 22-24, 1999.

⁴⁹ Vidi "Reforma javne uprave – naš program, Upravni odbor Vijeća za implementaciju mira, Brisel, 28 mart 2003.

uravnotežujući oba pristupa (top-down i bottom-up).

Razvoj dobre uprave u BiH treba biti vođen logikom procesa upravljanja promjenama. Najvažnije karakteristike upravljanja promjenama ugrađene su u sljedeće preporuke:

- lažne dileme, posebno u političkoj javnosti (centralizacija ili decentralizacija) zamijeniti stvaranjem svijesti o neophodnosti i urgentnosti promjena u domenu uprave i jačanja interakcija između javnog, privatnog i civilnog sektora;
- osvještavanje o neophodnosti i urgentnosti promjena u domenu uprave izvesti brzom i znatnom redukcijom fondova javne potrošnje, posebno fondova za upravu, i istovremenom promocijom niza novih odgovornosti i zadataka koje uprava treba da preuzme u novim okolnostima;
- uspostaviti jasno domaće vlasništvo, odgovornost i liderstvo u procesima reformi ka dobroj upravi na svim nivoima u BiH;
- od početka obezbijediti partnerstvo sa privatnim i civilnim sektorom u dizajniranju i izvođenju promjena;
- obezbijediti i usmjeriti znatna ulaganja u stvaranje domaćih stručnih resursa za uvođenje principa i mehanizama dobre uprave na svim nivoima;
- uspostaviti i široko promovirati jedinstvenu viziju dobre uprave u BiH, iskomuniciranu sa građanima i privatnim sektorom, kreirati i promovirati kodeks dobre uprave, obezbijediti širok konsenzus za promjene;
- kreirati i uvesti upravljačke indikatore dobre uprave za sve nivou u BiH, po »benchmarking« modelu, tako da indikatori predstavljaju upravljačku operacionalizaciju ključnih principa dobre uprave, omogućuju poređenja, učenje iz dobrih primjera, preduzimanje korektivnih akcija, i sl.;
- stvoriti prve vidljive rezultate u uvođenju principa i mehanizama dobre uprave. Atraktivna i najbrže dostižna područja prvih rezultata mogu biti:
- rezultati u borbi protiv korupcije na državnom i entitetskim nivoima;
- »najbolje prakse« dobre uprave na lokalnom nivou, tamo gdje se partnerstvo najvažnijih aktera (lokalne uprave, privatnog sektora i građanskih inicijativa) najlakše, najbrže i najkonkretnije uspostavlja – promovirati najbolje prakse, pokazati da je u BiH itekako moguće uspostaviti dobru upravu...;

- ohrabriti i podržati uvođenje standarda kvalititeta prema važećoj seriji ISO standarda u upravnim organizacijama na svim nivoima;
- promovirati i, korak po korak, uvoditi koncept e-uprave;
- stvarati kulturu dobre uprave na svim nivoima, konsolidirati postignute uspjehe, obezbijediti njihovu brzu diseminaciju.

POGLAVLJE V CIVILNO DRUŠTVO, DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

1 Civilno društvo

Definicija civilnog društva je sama po sebi nejasna. Termin se često upotrebljava kao zamjena za nevladine organizacije. Pojam civilnog društva je širi od pojma "nevladine organizacije" pošto njegovi parametri uključuju grupe stanovništva bez pravne registracije njihovih aktivnosti i/ili organizacija kao NVO-a. Civilnog društvo se odnosi na područje u kojem postoje formalne i neformalne grupe i udruženja. Tako, kad se spomene organizacija civilnog društva (OCD) ne misli se samo na NVO nego i na neformalne grupe i udruženja građana. U BiH još uvijek nedostaje pojavljivanje i razvoj takvih neformalnih civilnih grupa, te njihovo stapanje i razilaženje. Stoga se ovo poglavlje koncentrirano ponajviše na NVO-e, koji su se brzo razvijali u proteklih nekoliko godina i koji drže ključ uspješnog rada sa vlastima ka ostvarenju milenijumskih razvojnih ciljeva (MRC).

1.1. Jačanje civilnog društva i demokratsko upravljanje u kontekstu BiH

Sedam godina nakon Deytonskog sporazuma, razvojni pravac je bio višestruko obilježen planovima za demokratizaciju vlade. Potpuna demokratija je od iznimne važnosti za multidimenzionalna socijalno-ekonomska pitanja, kao i BH vanjsku politiku budući da je to preduvjet za ozbiljnu kandidature za prijem u Evropsku uniju. Širenje jaza između bogatih i siromašnih, zanemarivanje ruralnih područja, rastuća stopa nezaposlenosti i ranjive grupe koje izlaze iz etničkih, socijalno-ekonomskih, polnih i geografskih okvira, zajedno mogu predstavljati glavnu prepreku u dostizanju samoodrživog humanog razvoja i ljudskih prava. Osjetljiva socijalno-ekonomska pitanja trebaju biti tretirana na demokratski način prije nego što bude prekasno. Da bi bilo moguće realizovati takav multidimenzionalni razvoj, potrebno je osigurati da konsultativni proces bude dio kompletnog procesa donošenja odluka.

Jedna od ulaznih tačaka za demokratsko upravljanje jeste jačanje OCD-a. Dobro obaviješteno, dobro umreženo i sposobno građansko društvo nasuprot procesa kreiranja politike te implementacije preduslov je zdravom unutrašnjem demokratskom procesu. Poput provodnika između građana i vlada, civilno društvo upravo stavlja probleme i potrebe ljudi na dnevni red, skrećući pažnju sa onih koji su tretirani, kao i onih koji su odgovorni.

NVO-i uočavaju činjenice i otkrivaju stvarnu situaciju, inače nedostupne javnosti. Oni su do sada bili ti provodnici između glasova onih marginaliziranih u društvu i vlasti te vladinih organizacija. OCD su također potencijalna pokretačka snaga za produbljivanje dijaloga između dva entiteta.

1.1.1. Nevladine organizacije u BiH

Kroz cijeli period nakon sukoba, donatori su uložili više miliona dolara u NVO-e i u međunarodne i domaće. Nivo finansijske podrške ne može se uporediti sa iznosom obezbijedenim drugim zemljama izašlih iz sukoba, tokom tog perioda.

Podrška se većinom odnosila na fizičku rekonstrukciju i humanitarne poslove, što je dalo početni ton civilnom društvu u zemlji. Broj NVO-a se je povećao, uključujući i one bez dugoročnih mandata i operativne održivosti. Geografska raspodjela je bila asimetrična, dok se konkurencija zasnivala na igri "nultog zbira", umjesto ohrabivanja umrežavanja među njima samima. Shodno tome, saradnja sa međunarodnim agencijama je fragmentirana, a razmjena informacija je još uvijek daleko od zadovoljavajućeg.

U BiH, aktivnosti NVO-a su rascjepkane – uz kombinacije saradnje u potrazi za zajedničkim vizijama i pod istim simbolom i povremene sukobe između njih i protiv vlada koji dolaze sa dijametralno suprotstavljenim političkim, javnim ili barem ličnim interesima. Pošto su ljudska bića politička po prirodi, bilo koje organizacije ne mogu biti drugačije prirode, pa tako ni NVO-i. Kada je iznos ograničen u odnosu na potrebe finansijskih resursa dostupnih za NVO-e, konkurencija za odgovarajući dio postaje intenzivnija. Takva takmičenja ne dešavaju se uvijek u potrazi za operativnim poboljšanjem, nego i zbog promjene prioriteta u korist trendova i potreba koje postavljaju donatorske zajednice.

Neke od međunarodnih OCD, sa svojim operativnim znanjem, saraduju sa novoosnovanim lokalnim OCD. Međunarodne organizacije civilnog društva su pridobijale veliku finansijsku podršku, te su obezbijedile kompetentnije osoblje i proširile svoje aktivnosti, na način na koji lokalne OCD nisu bile u mogućnosti. Treba istaći da je takav vid međunarodne dominacije spriječavao razvoj lokalnih organizacija civilnog društva. S druge strane, neke od međunarodnih OCD su prenosile svoja operativna znanja lokalnim organizacijama i ponekad pridonosile podsticanju duha zagovaračkog i kritičkog načina razmišljanja u lokalne zajednice.

Treba naglasiti da lokalne organizacije imaju više praktičnog znanja o situaciji u lokalnim zajednicama i lokalnim mrežama, te spremnost da identificiraju potrebe i prioritete zajednica. Neke od međunarodnih OCD su radile na uspostavljanju operativnih veza sa lokalnim OCD kroz zajedničku implementaciju, partnerstvo i monitoring. Takva ujedinjenja međunarodnih i lokalnih OCD su bila model u kojem se poboljšavaju komparativne prednosti obje strane. U isto vrijeme, međutim, neke od lokalnih organizacija su bile označene kao žrtveni u implementaciji od strane međunarodnih grupa, da bi se dobila impresija kako su njihove aktivnosti usmjerene ka lokalnim zajednicama, dok suštinsko uključivanje takvih lokalnih organizacija nije bilo nastavljeno⁵⁰

Odgovarajući na poslijeratne zahtjeve i odgovarajući protok međunarodne pomoći, većina tek uspostavljenih domaćih NVO-a su radili sa relativno kratkoročnim planovima, ne praveći strateške planove za samoodrživost i time se stavljajući u poziciju onih koji zavise od finansijskih prilika.

1.2. Prepreke i izazovi koje treba prevazići

Sa ovakvom prošlošću, postavljaju se sljedeći izazovi i prepreke za BH nevladine organizacije te se oni mogu grupirati u sljedeće; 1) nedostatak osposobljavajuće sredine – protok informacija je asimetričan i potiču ga donatori; 2) nedostatak kapaciteta za bitna pitanja i analizu politike; 3) nedostatak kapaciteta za nastojanje i prikupljanje sredstava; 4) nedostatak prilika za učestvovanje u procesu donošenja odluka (od izrade politike to provedbe i praćenja).

Ovi izazovi pokazuju da u MRC proces (planiranje, implementacija, praćenje i evaluacija) treba uvrstiti i razvoj kapaciteta OCD, kao i pružanje mogućnosti za javne rasprave o MRC procesu sa predstavnicima BiH vlasti.

Glavno pitanje za lokalni NVO sektor jeste pitanje njegove "tranzicije" od onoga finansiranog od strane donatora do autentičnog NVO sektora sa lokalnim resursima usmjerenim ka stvarnim potrebama BiH, tj. pitanju održivosti. Dio tog procesa je i činjenica da NVO sektor, uz sva ograničenja postaje bitan ekonomski socijalni faktor u BiH, «treći sektor» posebno relevantan u oblasti zapošljavanja i pružanja usluga.

1.3.1. Nepostojanje stimulatívne sredine

Finansijska ograničenja

Sljedećih će godina finansijski doprinosi od međunarodne zajednice uveliko biti smanjeni, uključujući one izdvojene za NVO sektor.

Ostaje da se vidi da li domaći NVO, od kojih je većina na niskom nivou, mogu preživjeti unaprijedujući svoje kapacitete putem umrežavanja, te operativnih uvezivanja među njima samima i/ili sa međunarodnim NVO-ima. Isto tako, donatori i slične finansirajuće agencije se potiču da ocijene projekte i odrede partnere za implementaciju, na osnovu detaljnih studija i predanosti NVO-a ciljnim korisnicima.

Ohrabrujući je faktor da privatni sektor (npr. farmaceutske i medicinske kompanije) u BiH počinje pružati finansijsku pomoć NVO-ima. Takav filantropski pokret se mora potaknuti sa više poreskih olakšica. Vlade u BiH bi trebale strožije promovirati filantropiju putem usvajanja propisa, te poreskog zakonodavstva pogodnog za ovakve inicijative i učiniti to javnim, kako bi se povećala transparentnost i publicitet saradnje između privatnog sektora i NVO-a.

Pravni okvir

U decembru 2001., Parlament BiH je usvojio *Državni zakon u udruživanju i osnivanju* kako bi potaknuo više NVO-a da se registriraju i postanu operativni u zemlji, putem pružanja koherentnog pravnog okvira. Ovaj zakon je izrađen u skladu sa članom 11 Evropske Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. I dok je usvajanje ovog zakona ohrabrujuće, njegova provedba sa stajališta NVO nije jednostavna. Pravni i poreski sistem za NVO aktivnosti je i dalje nejasan i kompleksan. Zakon o nevladinim organizacijama je usvojen u RS, a u FBiH ovaj zakon je u pripremi.

Lokalna politička sredina može takođe biti odlučujući faktor da bi se odredilo do koje mjere NVO-i mogu izvršiti svoje aktivnosti i

⁵⁰ Za više detalja, "Kao vjetar: perspektive i izazovi nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini." Michael Young, *Pogledi na NVO sektoru BiH* (ICVA, 2002) str. 17.

Poglavlje V

CIVILNO DRUŠTVO, DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

ispuniti ciljeve. Mnoge lokalne vlade NVO-e smatraju kočnicom u obavljanju njihovih javnih dužnosti umjesto konstruktivnim partnerima.

Ono što je pozitivno jeste da su neki NVO-i koji rade na polju obrazovanja, postigli uspjeh i dobili političku podršku od lokalnih vlada. Na primjer, NVO-i, uz podršku UNESCO-a, su aktivno poticali nastavne planove i programe te vannastavne aktivnosti i obuku. Tu su i psiho-socijalni programi, u kojima djeca traumatizirana posljedicama rata, mogu naučiti o izgradnji mira i saradnji putem kreativnih načina kao što su umjetnost, muzika i pisanje. Postignuti su značajni rezultati u potpuno novoj ulozi NVO-a, a kao dijela projekta dobrobiti zajednica, DfiD i finska vlada (u saradnji sa UNDP-em) su implementirale projekte reforme socijalne zaštite u zajednici u osam pilot opština, kroz koje su NVO-i postali aktivan akter u lokalnoj zajednici i u kojima je aktuelan proces prelaska NVO-a na finansiranje iz domaćih izvora.

1.3.2. Razvoj kapaciteta

Kapacitet NVO-a treba se razviti. Područje kapaciteta se može kategorizirati u 1) sposobnost za procjenu situacije, analizu politike i preporuke za efikasno zalaganje i 2) operativnu i vještinu vođenja.

Presudno pitanje je: održavanje nekolicine radionica je jedna stvar, a postizanje rezultata druga i kako možemo pratiti stvarni učinak? Lako je prebrojati broj radionica i sastanaka obuke kao pokazatelje i usporedne faktore, ali nije lak zadatak ocijeniti kapacitet razvijen kod učesnika. Naučena lekcija je da razvoj kapaciteta mora biti dio integrirane cjelovite podrške, NVO-ima i lokalnoj zajednici, te baziran na partnerstvu i aktivnostima umjesto na izoliranoj obuci.

1.3. Uloga NVO-a u pristupu smanjenju siromaštva baziranom na razlici polova

Nevladin sektor ima odgovornu ulogu u iniciranju pristupa smanjenju siromaštva baziranom na razlici polova. Smanjenje siromaštva u ovom kontekstu znači osnaživanje siromašnih, omogućavanje siromašnima da uživaju svoja ljudska prava, čija je suština u dva principa jednakosti i nediskriminacije. Realizacije programa podrške siromašnim ženama i muškarcima provodile su upravo nevladine organizacije i takođe omogućile da se dopre do najudaljenijih i najsiromašnijih kategorija stanovništva. Neke su bile uspješne u tome što su, pored finansijske podrške, insistirale i na jačanju sposobnosti žena i muškaraca za stručno unapređenje u poduzetništvu, kao što su

La Benevolencija-Sarajevo, Forma F-Posušje/Mostar, Sinergija-Banja Luka, TALDi-Tuzla, ALDi-Goražde, BALD-i-Banja Luka, ene za žene-Sarajevo, STAR Network-Sarajevo, BIHEM – Ekonomska mreža žena BiH.

Zanimljivo je da su mreže NVO razvijene upravo na problemima polne pripadnosti. Na primjer: -Fondacija bosanskohercegovačkih žena (BHWF Foundation) je proistekla iz inicijative Vlade SAD koja je bila donator prvih 5 miliona USD 1996.g. za osnivanje Bosanske inicijative žena. Iz ove inicijative, koju je u početku vodio UNHCR u saradnji sa nekoliko stranih krovna organizacija, uz pomoć Japana, Njemačke i Evropske komisije, danas je izrasla u jednu mladu nevladinu, nepolitičku, neprofitnu fondaciju koja podržava zajedničke aktivnosti ženskih NVO-a i grupa žena, kako bi se osnažile žene kroz društvene, ekonomske i obrazovne programe. Cilj je da kroz ove programe učešće žena u transformaciji BH društva bude ohrabreno, a njihova uloga u javnom i privatnom životu jednakopravna. Od 1996.g. implementirala je projekte u saradnji sa preko 650 domaćih ženskih nevladinih organizacija i onih organizacija koje se bave problemima žena.⁵¹

-Referentna grupa Tuzla, je regionalna mreža nevladinih organizacija, koja je posebno bila uspješna u kampanji "Zaštitimo žene i djecu od nasilja". U ovoj kampanji su učestovale četiri nevladine organizacije ali i dom zdravlja, služba hitne pomoći, centri za socijalni rad, psihijatrijska klinika, kantonalni sud i opštinski sud i kantonalni MUP. -Bosanskohercegovačka ekonomska mreža žena (BHEM) se sastoji od pet regionalnih referentnih grupa koje okupljaju žene iz NVO sektora, nezaposlene, zaposlene u javnom i privatnom sektoru, u svrhu jačanja ekonomske uloge i moći žena u BiH. Posebno su značajne aktivnosti imali u učešću u Prijedlogu strategije za smanjenje siromaštva BiH (PRSP). -RING koalicija okuplja od 1999.g. oko sebe nevladine organizacije iz cijele BiH, koje učestvuju u borbi protiv trgovine ljudima, razvijajući adekvatna rješenja, svoj kapacitet da se nose sa problemom trgovine ljudima, istražujući, pružajući obuku, zaštitu i pomoć.

⁵¹ Više o enskom pokretu u BiH u poglavlju jednakopravnost i osnaživanje ena u pogledu polne pripadnosti.

2. Demokratija i ljudska prava

2.1. Unutrašnji element demokratije, kao što je volja naroda, jeste dio društvene stvarnosti, a ne oblik državne organizacije. Stvaranje volje naroda je društveni proces, koji zavisi od niza društvenih uslova. Dakle, ta sredstva kojima se, s jedne strane obezbjeđuje stvaranje volje naroda, a s druge, izvršavanje iste te volje putem državne organizacije, najkraće rečeno, jesu demokratska prava i slobode. Tu, naravno, govorimo o osnovnim ljudskim pravima i slobodama kao jednom od temelja svakog demokratskog režima.

2.2. U BiH čak sedam godina nakon prestanka oružanog sukoba, od prethodno opisanog modela postoje tek tragovi. Takvo stanje je donekle opravdano činjenicom da je njena državnopravna struktura rezultat, odnosno dio međunarodnog mirovnog sporazuma. Samo po sebi to podrazumijeva da je niz politički osjetljivih pitanja zaobiden u Daytonskom mirovnom sporazumu, te ukazuje na to da su tvorci ovog Sporazuma za prioritetan cilj imali zaustavljanje rata. Mehanizmi za uvođenje demokratije i osnovnih ljudskih prava kao postulata postratnog razvoja BiH, kakvi su predviđeni Daytonskim mirovnim sporazumom, umjesto da posluže kao katalizatori demokratskih promjena, postali su nažalost svrha sami sebi; umjesto da vremenom slabe i postepeno nestanu, ojačali su i postali surogat stvarnim demokratskim promjenama. Kao ilustracija rečenom, može poslužiti kratak osvrt na državnopravno uređenje Bosne i Hercegovine, određeno Aneksom IV Daytonskog mirovnog sporazuma (Ustav BiH).

2.3. Ukoliko ne postoji uređen državnopravni sistem, ne može postojati ni demokratska država, niti standardizirana zaštita osnovnih ljudskih prava. Danas je više nego očita činjenica da na području Bosne i Hercegovine nemamo više samo dva (entitetska) pravna sistema, već ih je 13, s obzirom na podijeljenost Federacije BiH na kantone. To ne znači samo šarolikost propisa od jednog kantona ili entiteta do drugog, to istovremeno podrazumijeva određenu pravnu nesigurnost. Visoki predstavnik, sudeći po do sada urađenom, je jedini koji ima nadležnosti da konkretno djeluje na kompletnom području BiH, a njegove nadležnosti nisu dovoljno jasno određene. Zakonodavna tijela na nivou entiteta formalno pravno imaju (Ustavom BiH i vlastitim ustavima) određene nadležnosti, koje postoje uglavnom na papiru, a praksa je to i pokazala u niz slučajeva. Ovim ne želimo reći da su zakonodavne vlasti entiteta u potpunosti sposobne da obavljaju svoju funkciju (jer one to, s postojećim stepenom korupcije u društvu i nisu), te da predstavljaju oličenje demokratski izražene volje naroda (izborna apstinencija zabilježena na izborima oktobra 2002. godine

ukazuje na to da 46 % ili preko milion građana s pravom glasa⁵² nije imalo ponudenu političku opciju kojoj bi ukazali povjerenje). Na taj način stvorena je situacija u zakonodavnim tijelima entiteta i Bosne i Hercegovine-simuliranja demokratskog načina odlučivanja, s obzirom na činjenicu da se nikad, pri donošenju zakonskih propisa od strane zakonodavnih tijela, zapravo ne može sa sigurnošću tvrditi da će isti zakoni stupiti na snagu. Praksa je pokazala da provjere koju prijedlozi istih propisa moraju proći od strane Visokog predstavnika, nisu i ne moraju biti garancija da će propisi i zaživjeti. U praksi se dešavalo (a vjerovatno će se dešavati i ubuduće) da prijedlozi propisa, iako moraju proći proceduru dobijanja prethodne saglasnosti OHR-a, često budu derogirani propisima samog OHR-a ili čak u potpunosti poništeni i zamijenjeni nametnutim od strane Visokog predstavnika⁵³. Prethodno rečenim ne želimo opovrgnuti činjenicu da je čitav niz BH i entitetskih propisa bitnih za pravni sistem donešen od strane OHR-a (propisi koji su se odnosili na uvođenje jedinstvenih tablica, putnih isprava, propisi o uvođenju državne granične službe, itd.), nego želimo ukazati na paralelno postojanje zakonodavnih nadležnosti, te nepostojanje osnovnog postulata kada je u pitanju razvoj demokratije u jednom društvu-volje naroda!

Ista paralelna nadležnost domaćih organa i organa ili predstavnika međunarodne zajednice postoji i u drugim segmentima vlasti i političkog, pravnog i društvenog života Bosne i Hercegovine, počevši od izvršne vlasti (gdje saglasnost na imenovanje ministara u vladama daje Visoki predstavnik); pravosuđa (u kojem reformu provode Visoki pravosudni i tužilački savjeti BiH, te oba entiteta, pod patronatom Nezavisne pravosudne komisije i OHR-a, a sa stranim državljanima na čelu), preko institucija koje se bave zaštitom osnovnih ljudskih prava (paralelno postojanje Ombudsmana BiH, koji je strani državljanin, i entitetskih ombudsmana, koji su domaći državljani, birani od strane skupština entiteta, te postojanje Doma za ljudska prava, kao tijela sačinjenog od stranih i domaćih državljana), pa do Ustavnog suda BiH (koji, pored šest domaćih ima i tri sudije - strana državljanina). Razumljivo je veliko prisustvo međunarodne zajednice u svim bitnim segmentima društva, imalo je za rezultat mnoge pozitivne pomake. Problem je što je to prisustvo trebalo s vremenom koje je već prošlo dovesti do poboljšanja, a i etabliranja osnovnih demokratskih mehanizama, te postati pomoćni zamajac a ne osnovna poluga za izgradnju modela jedne demokratske države, od kojeg je, plašimo se, Bosna i Hercegovina još uvijek veoma daleko.

⁵² podaci Izborne komisije, www.izbori.ba

⁵³ primjera radi, kada je riječ o zakonodavnoj nadležnosti, u toku 2002. godine, Visoki predstavnik je u 97 slučajeva donosio propise kojima se mijenjaju postojeći, dopunjavaju ili ukidaju važeći, ili pak donose novi, dok je Parlament, npr. Federacije BiH u svega 49 slučajeva koristio svoju zakonodavnu nadležnost; uporedi na www.ohr.int i www.fbihvlada.gov.ba

2.4. Proces demokratizacije u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini

Model posredne ili predstavničke demokratije, kao realnost razvijenih pravnih i političkih sistema je bio postulat razvoja BiH, za koji se plašimo da je u početku marginaliziran, a onda u potpunosti zaobiden. Da je tako, najbolje govori činjenica da danas, sedam nepunih godina nakon prestanka oružanih sukoba, vlast u svojim rukama u BiH drže iste one nacionalne stranke⁵⁴ čije je rukovodstvo, ako ne otpočelo oružani sukob, a ono barem, propustilo učiniti bilo šta da ga spriječi. Tu se logičnim čini određen otklon, po kojem, ukoliko je već Daytonskim sporazumom bio stvoren osnov za postojanje modela posredne demokratije, moramo zaključiti da je trenutačna situacija (povratak na vlast nacionalnih stranaka) zapravo rezultat demokratskih izbora. Letargija koju su neodazivanjem na izbore izrazili građani, sasvim izvjesno je jednim dijelom uzrok tome.

Institucija opoziva kao pomoćni mehanizam demokratizacije u segmentu izbora, što se može vidjeti iz prakse prisutne širom Bosne i Hercegovine, nikako nije mehanizam koji je u rukama glasača ili predstavlja dio stranačke discipline političkih partija, već je naprotiv, mutirao u institut smjenjivanja nepodobnih političara od strane Visokog predstavnika. Ovim naravno ne ulazimo u same razloge za smjene koje su, kako se u velikom broju tih slučajeva vidi, imale svoj osnov ili svrhu, već ukazujemo ponovo na dominantnu ulogu Visokog predstavnika,

Zaključak koji iz prethodno rečenog nužno slijedi, jeste da je Bosna i Hercegovina daleko od demokratske države, zahvaljujući prvenstveno činjenici da nisu stvoreni ni objektivni ni subjektivni uslovi da se demokratizacija ostvari vlastitim snagama političkih faktora Bosne i Hercegovine, ali i u paralelizmu vlasti koju ima međunarodna zajednica.

2.5. Stanje u oblasti ljudskih prava⁵⁵

Odredbama sadržanim u Ustavu BiH čl. 2 Bosna i Hercegovina, kao i oba njena entiteta, obavezuju se na primjenu "najvišeg nivoa međunarodno priznatih osnovnih ljudskih prava i sloboda", a kao parametar uzimaju se međunarodni standardi, sadržani ponajprije u Evropskoj konvenciji za zaštitu osnovnih ljudskih prava i sloboda iz 1950. godine, koja se treba direktno primjenjivati na području cijele BiH, i to kao akt sa pravno obavezujućom snagom, nadređen unutrašnjim propisima. Na ovaj, pomalo neuobičajen način implementacije jednog međunarodnog ugovora, kakav je Konvencija

o osnovnim ljudskim pravima, Bosna i Hercegovina se, iako tada nije bila članica Vijeća Evrope⁵⁶, obavezala na primjenu odredaba Evropske konvencije. Pored implementacije ovih međunarodnopravnih dokumenata, za nas najznačajniji dio Daytonskog mirovnog sporazuma predstavlja svakako Aneks VI, koji je u potpunosti posvećen zaštiti osnovnih ljudskih prava, i koji i zvanično nosi naziv "Sporazum o ljudskim pravima", a kojim se naglašava (čl. 1) obaveza primjene međunarodnih standarda u oblasti zaštite osnovnih ljudskih prava, sadržanih u Evropskoj konvenciji, kao i popis osnovnih ljudskih prava na čijem poštovanju treba posebno insistirati; konstituira se Komisija za ljudska prava (čl. 2), sačinjena iz dva operativna dijela-institucije Ombudsmena i Doma za ljudska prava; te predviđa (čl. 13.) obaveza ugovornih strana da podstiču rad nevladinih i međunarodnih organizacija za zaštitu i unapređenje ljudskih prava. Nadgledanje provođenja prethodne obaveze povjerava se članom 13, st. 2. Komisiji OSCE-a za ljudska prava, Visokom komesaru UN i "drugim nevladinim i regionalnim misijama ili organizacijama".

2.5.1. S našeg aspekta veoma značajan je i Aneks VII Daytonskog mirovnog sporazuma, s obzirom na to da se njime regulira status i prava izbjeglica i raseljenih lica, odnosno proces repatrijacije. U čl. 1 ovog Aneksa sadržana je odredba o pravu svih izbjeglih i raseljenih lica da se slobodno vrate u svoje domove, da im se omogući povrat imovine i pravo na kompenzaciju za svu imovinu koja im se ne može vratiti.

Proces povratka je još uvijek najugroženiji segment zaštite osnovnih ljudskih prava, kome se, pored objektivnih poteškoća (nedostatak finansijskih sredstava za ubrzanje povratka izbjeglih i raseljenih lica), kao prepreka pojavljuje i nespremnost, kako organa vlasti, tako i pojedinaca, da shvate i prihvate nužnost ovog procesa. To, međutim, nije uvijek slučaj, jer, primjera radi, i u sredinama u kojima ne postoji zvanični otpor povratku raseljenih i izbjeglih, postoji onaj "nezvanični", a ako, pak nema niti njega, onda ne postoji mogućnost zapošljavanja, za koju ne možemo uvijek optužiti organe vlasti, jer je činjenica da su privrede oba entiteta, ratom devastirane i još uvijek daleko od toga da mogu riješiti problem zapošljavanja, ne samo otvaranjem novih, nego i oživljavanjem ranije postojećih radnih mjesta.

Veoma je zanemaren aspekt povratka s obzirom na polnu pripadnost. UNHCR je procijenio tri specifične prepreke povratku

⁵⁴ tako je u Narodnoj skupštini RS, SDS osvojila 36,8 % glasova, a u Parlamentu FBiH SDA 33,3 % i HDZ 17,5 %

⁵⁵ detaljnije o razvoju zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda u BiH nakon oružanog sukoba, vidi Politike pružanja međunarodne pomoći zemljama Jugoistočne Evrope-Lekcije (ne) naučene u BiH, poglavlje XIII, Ljudska prava u BiH, Ljiljana Mijovic; www.soros.org.ba

⁵⁶ BiH je postala punopravna članica Vijeća Evrope aprila 2002.godine

koje imaju uticaja na porodice na čijem čelu su žene, samohrane majke, samice, izuzetno ugrožene žene, kao i žene bez supruge, udovice (civilne i vojne) i napuštene žene, žrtve seksualnog nasilja i mučenja i teško traumatizirane žene. Ove prepreke su nedostatak porodice ili podrške zajednice, iskazan strah za ličnu bezbjednost i prisustvo trauma.⁵⁷ UNHCR takođe nema razvrstane podatke o povratku bazirane na polnoj pripadnosti, iako se isti planiraju, zbog ovoga je sada nemoguće uvidjeti moguće razlike prema polnoj pripadnosti u procesima povratka.

Isto tako su pitanja prava vlasništva obojena problematikom polne pripadnosti. Žene češće nego muškarci imaju problema sa realizacijom prava vlasništva, posebno nakon razvoda ili smrti bračnog druga ili nestanka tokom rata. Privatno vlasništvo i stanarsko pravo je najčešće na imenu muškarca ili svekra. Primjena vlasničkih prava je dodatno produžena dugim sudskim procesima i pristup predratnom vlasništvu je prepreka povratku porodica na čijem je čelu žena. UNHCR nema razvrstane podatke o povratku bazirane na polnoj pripadnosti, iako se isti planiraju, zbog ovoga je sada nemoguće uvidjeti moguće razlike prema polnoj pripadnosti u procesima povratka.

Kada je u pitanju dinamika povratka, statistike se, zavisno od izvora, bitno razlikuju, što i ne čudi pretjerano, jer ni sva izbjegla i raseljena lica nisu izbjegla ili se raselila na istu teritoriju, niti su sva takva lica registrirana kod istih organa. Tako se, prema statistici registriranih povrataka⁵⁸ UNHCR-a u periodu 01.01.1996 – 31.03.2003. broj povratnika je 515.435 a broj manjinskih povrataka je 401.785

2.5.2. Nestale osobe su možda najtragičniji segment problematike ljudskih prava, ukoliko se zna da se, prema zvaničnoj evidenciji ICRC-a još preko 20.000 osoba vodi kao nestale, a da izvršene ekshumacije masovnih grobnica i identifikacije nisu smanjile taj broj za više od 500 lica.

2.5.3. Prve prijave o trgovini ljudima u BiH su se pojavile 1998. i podnijele su ih NVO i IPTF. IOM je ove podatke prikupljao i pomagao ženama žrtvama trgovine ljudima da se vrate svojim domicilnim zemljama i do kraja 2001. broj korisnica ove pomoći je iznosio 440 osoba, od kojih je 370 vraćeno kući.⁵⁹ Ove žene su angažirane u prostituciji u BiH na osnovu ranijih obećanja o zaposlenju. Procjene NVO-a su da je, npr. u okolini Tuzle 90% radnica u noćnim barovima došlo iz inostranstva. Lokalna prostitucija na ulicama takođe postoji. Zatvaranje noćnih barova, nažalost ne znači da se lanac trgovine prekida, već samo da se seli na druge lokacije ili u privatne kuće. Procjenjuje se da 70% svih prihoda noćnih klubova dolazi od strane klijentele jer su za njih drugačije tarife i jer oni više troše u noćnim barovima od domaćeg stanovništva.⁶⁰

2.5.4. Zaključak koji se nužno nameće jeste da Daytonski mirovni sporazum nije do kraja odredio i definirao mehanizme kojima bi se omogućila pravnički sažeta zaštita osnovnih ljudskih prava. To takav sporazum, nažalost nije niti mogao, jer se radi o, prije svega, mirovnom sporazumu, čiji je osnovni cilj bio da postigne mir i zaustavi sukob, te stvori osnove za oporavak i dalji progres novonastale Bosne i Hercegovine. Ovaj Sporazum, nažalost u periodu nakon njegovog zaključenja, nije slijedio logičan niz koraka, otpočet ponajprije zakonskom regulacijom pojedinih problema, bez ostavljanja prostora za manipulaciju, ne samo pojedincima u organima vlasti, nego i šire.

2.6. Politike u oblasti demokratije i ljudskih prava

2.6.1. Cjelovito razrađena politika za demokratizaciju Bosne i Hercegovine i uspostavu sistema poštovanja osnovnih ljudskih prava nije nikad postojala. Niti jedno tijelo, od Venecijanske komisije i Upravnog odbora za implementaciju mira, preko OSCE-a, pa do OHR-a, kao ni organa domaće vlasti nije imalo cjelovitu i detaljno razrađenu, ako ne politiku, a ono barem viziju programa i plana demokratizacije i uvođenja mehanizama za zaštitu osnovnih ljudskih prava. S obzirom na to da takva politika, program ili plan nikad nisu ni postojali, nije nikad postavljeno ni pitanje odgovornosti za evidentne neuspjehe kako međunarodne zajednice, tako ni domaćih organa vlasti na polju demokratizacije poslijeratnog društva ili pak u oblasti poštivanja ljudskih prava.

2.6.2. S druge strane, smatramo da u poslijeratnom društvu kakvo je društvo Bosne i Hercegovine, neizostavno mora postojati jedinstvena i ciljna politika u svim segmentima tog društva-od ekonomije, preko prava, nauke, kulture, umjetnosti i čitavog niza, po društvo i državu bitnih pitanja. Mišljenja smo da bez preciznog postavljanja takve politike ili politika, malog značaja imaju usamljene aktivnosti na suzbijanju korupcije, aktivnosti na reformi pravosuđa ili smanjenja birokratskog aparata i sl. Ono što je Bosni i Hercegovini, a samim tim i njenim entitetima neophodno, zapravo je detaljna razrada svih aktivnosti na ovom planu, uz precizno određivanje nosilaca tih aktivnosti i odgovornih za njihove eventualne neuspjehe.

⁵⁷ UNHCR & UNHCR 2000., UNHCR 2001., P 23.

⁵⁸ statistika data u Aneksu ovom Poglavlju

⁵⁹ Žene su uglavnom bile iz Ukrajine, Bjelorusije, FR Jugoslavije, Kazakstana i Mađarske a svaka deseta je bila dobi 13-18 godina. UN su registrirali 260 noćnih barova u zemlji, za koje su sumnjali da su uključeni u prostituciju, dok su nevladine organizacije taj broj procijenile na 900 i sa 4 do 25 žena u svakom klubu.

⁶⁰ UNHCR, UNICEF & OSCE-ODIHR 2002, pp 63-65.

Poglavlje V

CIVILNO DRUŠTVO, DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

2.6.3. Kada je u pitanju sloboda izražavanja mišljenja, ostvareni su pozitivni pomaci, dijelom se to odnosilo i na poštovanje ove slobode. Činjenica je, nažalost, da mediji, kao jedan od oblika izražavanja mišljenja često zloupotrebljavaju ove slobode, u želji za senzacionalizmom. Napretku u ovoj oblasti doprinio je svakako rad Regulatorne agencije za komunikacije (CRA), kao i rad novouspostavljenog samoregulatornog tijela koje se bavi radom pisanih medija, Vijeća za štampu BiH. Pozitivni pomaci mogu se uočiti i u odnosu na slobodu udruživanja, s obzirom na činjenicu da je donešen na nivou BiH Zakon o nevladinim organizacijama, kojim se bitnije liberalizira osnivanje i način rada NVO-a, kao organizacija koje sasvim izvjesno mogu i moraju doprinijeti daljoj demokratizaciji Bosne i Hercegovine. Činjenica je, nažalost, da bi se svi ovi procesi odvijali mnogo brže da je postojala jedinstvena politika(e) aktivnosti i ciljeva svih relevantnih činilaca, jer, sasvim izvjesno, ne bi došlo do rasipanja novčanih sredstava i energije, te gubitka vremena u brojnim nesinhroniziranim aktivnostima čitavog niza subjekata.

2.7. Mehanizmi zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda

2.7.1. Pravosudni sistemi entiteta su zadržali organizacionu koncepciju koju su imali i prije rata, neke od oblasti relevantnih za pravosuđe su pretrpjele izmjene (krivičnopravna, npr. u kojoj su donešeni novi propisi na nivou BiH⁶¹), mada se u cjelini, ne može tvrditi da situacija izgleda bitno drukčije. Problem čije je postojanje potpuno negirano, ponajprije od strane međunarodnih faktora, a onda prešutno i domaćih, jeste činjenica da mi u Bosni i Hercegovini sada imamo veoma konfuznu mješavinu pravnih principa i pravila, kada govorimo o oblasti osnovnih ljudskih prava. Situaciju zamršenijom čini činjenica da su, paralelno sa implementacijom 16 međunarodnih dokumenata o zaštiti osnovnih ljudskih prava, uvedeni i organi čiji rad i nadležnosti zbunjuju i profesionalce u ovoj oblasti, a da i ne govorimo o običnom čovjeku koji se javlja kao potencijalni konzument tih propisa ili aplikant pred tim organima. Pomak u ovom pravcu je formiranje Državnog suda, koje je u toku, a koji bi u određenim segmentima imao nadležnost na području oba entiteta, mada zasad, na osnovu Zakona o Državnom sudu, njegove kompetencije izgledaju prilično zbunjujuće i fluidno.

Osnovni nedostaci koji se uočavaju u radu domaćih organa u oblasti zaštite osnovnih ljudskih prava jesu neažurnost sudova, sporost u radu i odlučivanju, nemogućnost provođenja odluke, čak i kada one postanu pravosnažne i konačne itd., što pravosudne vlasti entiteta obrazlažu teškom materijalnom situacijom pravosuđa, nedovoljnim brojem sudija u odnosu na broj predmeta

i sl. Reforma pravosudnog sistema koja je u toku predviđa drastično smanjenje broja sudija, čime će sasvim izvjesno porasti broj predmeta po sudiji iz čega se logično zaključuje da će, ukoliko ne dođe do konačne izmjene inertnog ponašanja sudova, efikasnost sudova biti još manja.

2.7.2. Dom za ljudska prava

Aneksom VI Daytonskog mirovnog sporazuma, predviđeno je formiranje Komisije za ljudska prava sačinjene iz dva dijela-Doma za ljudska prava i institucije Ombudsmena. U oba slučaja radi se o tijelima sa izvjesnim pravosudnim funkcijama, iako ona nisu dio pravosudnog sistema, posmatrajući s formalnopravnog aspekta. Entitetske vlasti su obavezane na poštovanje odluka Doma za ljudska prava, koje se, osim entitetskim vlastima, dostavljaju i Visokom predstavniku, generalnom sekretaru Savjeta Evrope i OSCE-u, na kojima zapravo i počiva zadatak implementacije odluka Doma.

Od marta 1996. godine, kada je konstituiran, Dom za ljudska prava je, prema podacima zaključno sa 2000. godinom zaprimio 6.675 individualnih podnesaka.

Pitanja koja je Dom raspravljao uglavnom su se odnosila na slučajeve zaštite prava svojine i prava stanovanja, prava na posjed, zloupotrebe Zakona o napuštenoj imovini, i to uglavnom u onim situacijama gdje su pravni lijekovi unutrašnjeg pravnog sistema bili iscrpljeni ili očito neefikasni. Nekoliko slučajeva Doma odnosilo se na nezakonito lišavanje slobode, zloupotrebu ovlaštenja policijskih i drugih službenih organa vlasti, ugrožavanje prava na pravično suđenje, znatno manji broj slučajeva ugrožavanja prava na slobodu vjeroispovijesti itd.

Odluke Doma za ljudska prava su konačne i obavezujuće, iako Dom, formalnopravno, nije domaća institucija i ne potpada pod unutrašnje (entitetske i kantonalne) pravne norme o pravosudnom sistemu. Obavezujući karakter odluka Doma počiva na političkom pritisku i autoritetu Visokog predstavnika, što ni u kom slučaju, nije pravni, već politički mehanizam.

2.7.3. Ombudsman

Ombudsman je institucija koja, u operativnom smislu predstavlja drugi dio Komisije za ljudska prava, formirane Aneksom VI Daytonskog mirovnog sporazuma, osoba čiji je mandat bio predviđen u trajanju od pet godina (u međuvremenu je produžen) i

⁶¹ januara 2003. Visoki predstavnik je proglasio Zakon o krivičnom postupku BiH i Krivični zakon BiH

koja ne može biti državljanin BiH.⁶² Nadležnost ove institucije je bliska nadležnosti Doma za ljudska prava, s tim što je postupak ispitivanja navoda i donošenja određenih odluka bitno drukčiji. Ukratko rečeno, Ombudsman zaprima individualne ili grupne podneske, ispituje navode u njima i po istima, ako pronađe da postoji ugrožavanje osnovnih ljudskih prava, sačinjava opšte i specijalne izvještaje koji obavezuju strane potpisnice, a takođe pojedine slučajeve može da proslijedi i Domu na odlučivanje.

U vezi sa ovom ustanovom su donekle i ustanove ombudsmana u entitetima, koje imaju epitet domaćih ustanova, ali koje ipak još nemaju (i pored tog što su donešeni entitetski zakoni o njihovom radu) stvarni uticaj u oblasti zaštite osnovnih ljudskih prava. Sve primjedbe koje su prethodno stavljene a odnosile su se na rad Doma za ljudska prava važe, mada ne možda i u istoj mjeri, i za rad ustanove Ombudsmana BiH.

2.7.4. Ustavni sud BiH i ustavni sudovi entiteta

Ustavni sud BiH, njegov sastav, nadležnosti, postupak reguliran je Daytonskim mirovnim sporazumom, Aneksom IV, članom 6, pri čemu je određeno da Sud funkcioniše kao ustanova sačinjena od devet članova, od kojih četiri bira Predstavnički dom Federacije BiH, dva člana Narodna Skupština Republike Srpske (na osnovu preporuka dobijenih od strane Visokih pravosudnih i tužilačkih vijeća entiteta), dok ostala tri člana bira Predsjednik Evropskog suda za ljudska prava po obavljenim konsultacijama sa Predsjedništvom Bosne i Hercegovine i koji ne mogu biti državljani BiH, niti bilo koje od susjednih država. Činjenica da u radu Suda ne samo da učestvuju, nego zapravo kreiraju odluke Suda sudije - strani državljani, preuzeta je u sastavu Ustavnog suda kao logična posljedica strukture ostalih organa koji se bave pravosudnom funkcijom, mada se za Ustavni sud BiH tvrdi da je organ koji predstavlja dio domaćeg pravosudnog sistema. Odluka Ustavnog suda BiH, koja je zasigurno izazvala najviše pažnje u proteklom periodu bila odluka o konstitutivnosti naroda BiH i obaveznosti usklađivanja entitetskih ustava u njemu.⁶³ Najviši organi zakonodavne vlasti tu su odluku, izmjene ustava RS i FBiH, sproveli tek pod veoma velikim pritiskom Visokog Predstavnika. Cilj tih izmjena je bio dobiti "građanina Bosne i Hercegovine", umjesto čega danas, nakon oktobarskih izbora 2002. godine, ponovo imamo fenomen soc-realizma, poznat kao "nacionalni ključ" kojim je uvedena kategorija nacionalne umjesto stručne podobnosti za sve politički, ekonomski i društveno bitne pozicije pojedinaca. S druge strane, nesumnjiv je doprinos koji je ovim ostvaren u zasnivanju ustavnih osnova nacionalne neravnopravnosti na teritoriji čitave BiH, dakle ljudskih prava. Činjenica da je u ustavima entiteta to

obezbjedeno tek 6 godina poslije Daytonskog sporazuma samo po sebi govori o domaćim i stranim akterima "borbe za ljudska prava" u BiH.

Ustavni sudovi entiteta, čiji je rad reguliran entitetskim ustavima, predstavljaju dio pravosudnog sistema entiteta, čija je prvenstvena funkcija zaštita ustavnosti i zakonitosti, a tek dijelom i u kontekstu te osnovne funkcije i zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda. Specifičnost njihove funkcije u kontekstu zaštite osnovnih ljudskih prava sadržana je u tome da imaju nadležnost da ocjenjuju, a po zahtjevu pojedinca ili grupe pojedinaca, ustavnost ili zakonitost pravnih akata niže snage od Ustava, za koje podnosilac zahtjeva za ocjenu ustavnosti ili zakonitosti tvrdi da na određen način ugrožavaju odredbe o osnovnim ljudskim pravima i slobodama. Slučajevi koji su se, primjera radi, našli pred Ustavnim sudom Republike Srpske, a odnose se na ovu problematiku, uglavnom su bili vezani za stambene odnose, pravo na rad i prava koja iz njega prozilaze, te pitanje službene upotrebe jezika i pisma.

2.8. Najznačajniji problemi u oblasti ljudskih prava i sloboda⁶⁴

Povratak svih izbjeglih i raseljenih lica je, u suštini mnogo kompliciraniji od onog što je normama predviđeno. Sam čin povratka nije ono što ljude koji razmišljaju o povratku odvrća od te ideje. Povratnički način života je zapravo ono što predstavlja faktor zbog kojeg mnogi odbacuju i samu ideju o povratku. Povratnici, čak i kad se vrate u posjed svoje predratne imovine, najčešće nemaju dovoljno sredstava za život, niko im ne garantira osnovna ekonomska prava-pravo na rad i sva ona prava koja iz njega proizilaze, poput prava na zdravstveno i socijalno osiguranje i sl. Stoga je pravi problem održiv povratak.

Jedno od pitanja koja zacijelo zahtijevaju izuzetnu pažnju jeste pitanje mogućnosti realizacije i nekih drugih, ne manje značajnih ljudskih prava, ponajprije onih koja spadaju u kategoriju ekonomskih prava. Tu svakako mislimo na pravo na rad, nepoštovanje kojeg nije samo problem koji se vezuje za kategoriju povratnika, već naprotiv, za veliki broj socijalno ugroženih

⁶² Vidi Aneks VI Daytonskog mirovnog sporazuma, Dio B, čl.4, st.1, 2 i 3

⁶³ Odluka Ustavnog suda BiH, br. 5/98

⁶⁴ O ovome vidi šire ; Helsinški komitet za ljudska prava u BiH; "Izvještaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini" (analiza za period januar – decembar 2002), broj 27/12/2002

Poglavlje V

CIVILNO DRUŠTVO, DEMOKRATIJA I LJUDSKA PRAVA

kategorija, kao što su, npr., nezaposleni, borci, invalidi, osobe sa specijalnim potrebama itd.

Pored nezaposlenih, kategorija čija se prava u velikoj mjeri krše (ili bolje rečeno ne poštuju) svakako su djeca i žene. Kada je riječ o pravima djeteta, zapanjujući su primjeri nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini ili konkretnije, nepoštivanje elementarnih prava djeteta kao što je pravo na obrazovanje, ako za primjer uzmemo djecu Rome. Primjera radi, jedno istraživanje sadrži podatke koji ukazuju na to da je u periodu nakon rata nasilje nad djecom kao sociološki fenomen u porastu, te da se posebno ugroženim potkategorijama smatraju djeca izbjeglice i romska djeca.⁶⁵ Kada je riječ o djeci pripadnicima romske populacije, značajno je ukazati na permanentnu, moglo bi se reći i sistemsku pojavu kršenja ponajprije prava na obrazovanje, s obzirom na činjenicu da romska populacija u Bosni i Hercegovini živi u potpunoj segregaciji, te da se na nju apsolutno ne primjenjuju međunarodni propisi o zaštiti manjina.

Pitanje ravnopravnosti polova, sasvim izvjesno je još jedna od oblasti za koju se može reći da predstavlja područje kršenja osnovnih ljudskih prava. Ova pojava je uzrokovana kako tradicionalno prihvaćenim podređenim položajem žena, tako i njihovim neznatnim učešćem u određenim segmentima društva, odnosno u javnom i političkom životu. Niz aktivnosti koje su vođene od strane nevladinih organizacija u periodu nakon rata, čini se da je doživio svoj vrhunac odredbom o obaveznom učešću žena u političkom životu (kandidatskim listama) u procentu od 33,3 %, odredbom koju su sadržavala izborna pravila OSCE-a. Izbori koji su 2002. godine po prvi put nakon rata organizirani bez učešća međunarodne zajednice, doveli su do tog da danas u političkom životu Bosne i Hercegovine imamo manje žena nego što je to bio slučaj na, npr., izborima održanim 2000. godine. O tome vrlo ilustrativno govore podaci da je na oktobarskim izborima 2002. godine na kandidatskim listama bilo svega 35% žena kandidata; da su od 35 kandidata za Predsjedništvo BiH samo dva kandidata bila ženskog pola, dok je samo jedna od njih osvojila 0,5 % glasova, ili da su žene u Parlamentarnoj skupštini zastupljene svega sa 14,3 %. Ovi podaci dobijaju na značaju ukoliko se zna da žene u Bosni i Hercegovini čine natpolovični dio ukupne populacije.

3. Preporuke i alternativne politike

Iz prethodno rečenog, vidljivo je da je u Bosni i Hercegovini situacija u pogledu demokratizacija društva i uspostavljanja sistema zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda nije zadovoljavajuća. Defetizam u pogledu dalje sudbine Bosne i Hercegovine moguće je, , zaustaviti samo podizanjem ekonomskog standarda ljudi, što je, sasvim izvjesno i najjači motivacioni faktor demokratizacije i ostvarenja povratka u većem broju, kao osnovnog pokazatelja uspostave lične bezbjednosti svakog pojedinca, te poštovanja njegovih osnovnih prava i sloboda.

3.1. Trasiranje ovom cilju je moguće i to ponajprije promjenama u domaćim organima vlasti. Formiranje stručnih, vlada, biranih po kriterijuma ekspertnog znanja, a ne političkih zasluga bio bi prvi korak u ekonomskoj rekonstrukciji i uspostavljanju pravne sigurnosti i vladavine prava kao temeljnih principa demokratske države. Važan dio toga je profesionalizacija javnih službenika na svim nivoima vlasti.

3.2. Konkretna međunarodna pomoć i strana ulaganja, usmjerena ka revitalizaciji ekonomskih potencijala (što će nakon okončanja procesa privatizacije biti moguće) bio bi naredni korak ka postizanju progressa, a sve to, naravno uz pretpostavku da se ustanovi sistem političke i materijalne odgovornosti za postupke svih relevantnih, ponajprije domaćih organa.

3.3. Ulaskom u članstvo Vijeća Evrope, Bosna i Hercegovina stekla pasivnu legitimaciju za pojavljivanje pred Evropskim sudom za ljudska prava. Nadamo se da će i ovo biti jedan od poticajnih činilaca za uspostavljanje jačeg sistema zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda u BiH.

Posebno su važne preporuke u oblasti pune ravnopravnosti polova. Konkretnije neophodno je:

- podržavati ženska ljudska prava u sklopu ljudskih prava, kroz pravno opismenjavanje žena, posebno u ruralnim mjestima i rubnim područjima BiH;
- jačati sposobnosti sudske vlasti u primjeni međunarodnih, regionalnih, državnih i entitetskih pravnih dokumenata;

⁶⁵ vidi 'Sa one strane tišine', Izvještaj o istraživanju na temu nasilja nad djecom u BiH, Save the Children, Sarajevo, 2002.

- ostvariti pristup koji vodi računa o polnoj pripadnosti u reformi javne administracije;
- u okviru prava na povratak i jasno izraženog straha kod žena na čelu samohranih porodica, omogućiti kolektivne povratke ovakvih porodica;
- koordinirati podršku i inicijative vlade i drugih relevantnih aktera u borbi protiv trgovine ljudima;
- pružiti jačanje kapaciteta domaćih organizacija da implementiraju i preuzmu aktivnosti koje su započele i trenutno provode međunarodne organizacije;
- ohrabrivati i podržavati projekte koji olakšavaju uživanje ljudskih prava i direktno podržavaju manjinske ili ugrožene grupe populacije.

POGLAVLJE VI JEDNAKOST POLOVA I OSNAŽIVANJE ŽENA⁶⁶

1 Opšta situacija

1.1. Kontekst

1.1.1. Borba za ženska prava u prošlom vijeku

Počeci osvješćivanja žena u BiH o njihovoj ulozi u društvu sežu do 1919. kada je osnovano feminističko, nestranačko udruženje Društvo za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava,⁶⁷ a kulminiralo ratne 1942. godine kada je dva miliona žena osnovalo Antifašistički front žena.⁶⁸ Nakon perioda zatišja bitka za prava žena u bivšoj SFRJ je nastavljena krajem sedamdesetih. Žene tadašnje SFRJ su 1970-ih imale prava na kojima su im zavidjele žene zapadnih zemalja – imale su ista prava u pristupu gotovo svakoj profesiji, platu kao muškarci, godinu dana porodiljskog odsustva, legaliziran prekid trudnoće od 1952, razvod koji se mogao postići međusobnim sporazumom. Vrhunac uspjeha bila je Konferencija «DRUG-CA-Pitanje žene: novi pristup» koja je održana 1978. u Beogradu, a na kojoj su učestvovalе žene iz cijele bivše SFRJ i zemalja zapadne Evrope. Ova konferencija bila je kritika upućena socijalističkom rukovodstvu zbog propusta da iskorijeni patrijarhalne odnose.⁶⁹

Od 1989., tj. od prvih višepartijskih izbora u zemljama tranzicije žene su bile marginalizirane i pored činjenice da demokratija bez žena, kao ni bez ijednog drugog svog sastavnog dijela, a posebno ne 50% stanovništva, ne može biti demokratija.

1.1.2. Rat i poremećeni odnosi muškaraca i žena

Uloge žena i muškaraca poremećene su početkom rata u BiH ulaskom militantizma u svakodnevni život. Muškarci su preuzeli uloge borca, zaštitnika s potpunom moći i kontrolom u javnom i političkom životu. Ženama je tako oduzeta uloga u javnom životu i vraćena je jedan cijeli ciklus unazad u okvir reproduktivnog svijeta kuće, domaćinstva i porodice.

Etnička i vjerska segregacija je uticala da nacionalna svijest postane bitnija za mnoge žene od njihove jednakopravnosti u društvu. Tako je, slično AFŽ-u pedesetih godina, kada je borba za prava žena poklekla pred «važnijom» klasnom borbom, u BiH u ratnim i poratnim godinama borba za očuvanje nacionalnog identiteta prevladala borbu za jednakopravnost žena.

Rat je uticao i na reproduktivno i seksualno zdravlje žena i djevojčica, jer, kao i u drugim ratnim situacijama u svijetu i u istoriji, ratne okolnosti utiču na povećanje seksualnog nasilja: silovanje, seksualno prenosive bolesti, uključujući AIDS/HIV i neželjene trudnoće. Nasilje nad ženama iz BiH i Ruande, međutim, po prvi put je u istoriji postalo krivično djelo protiv čovječnosti (shodno Statutu Suda za ratne zločine u Hagu, formiranog za BiH i Ruandu). U isto vrijeme ratom su i osnovne socijalne usluge postale nedostupne, kao što su medicinske ustanove, o kojima žene u potpunosti ovise za svoje dobro zdravstveno stanje. Međutim, rat je pored svih negativnih uticaja na žene, bio katalizator za mirotvorke, za žene koje su i pored ratom skućenog djelokruga, stalne prijetnje od nasilja, ranjavanja i smrti, nalazile snage i ideje da se organiziraju, a da u poratnim godinama budu nositeljice borbe za jednakost polova.

1.1.4. Promocija jednakosti polova poslije rata u BiH

NVO koje su osnovale žene ili koje su se bavile pitanjima koja su direktno ili indirektno doticala pitanja jednakopravnosti polova bile su najaktivnije u ovom poratnom periodu i napravile su ogromne korake u identifikaciji potreba, iznalaženju rješenja i resursa da se aktivnosti poboljšanja statusa i osnaživanja žena realiziraju. Njihove aktivnosti su stvorile osnovu za mogući nastavak ženskog pokreta, možda upravo od one tačke na kojoj je stao 1978.

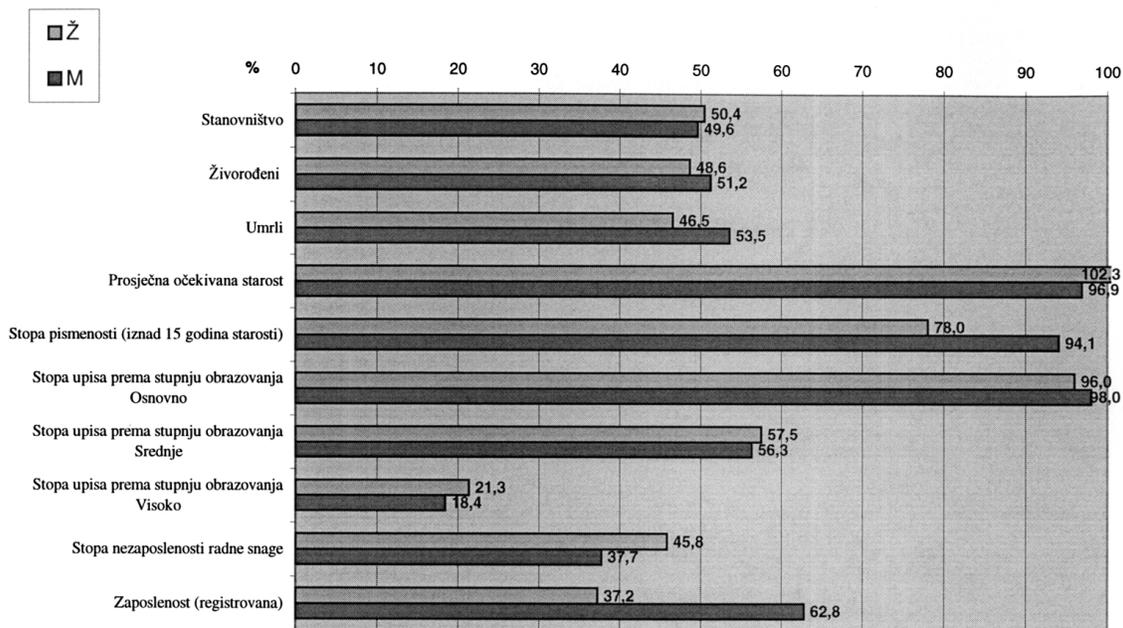
⁶⁶ Poglavlje je posvećeno opštim podacima o stanju muškaraca i žena u BiH, politikama i institucionalnim okvirima koji se bave jednakopravnošću polova, dok se pitanja polova detaljnije analiziraju u drugim poglavljima.

⁶⁷ Po uzoru na isto društvo osnovano u Beogradu (Božinović N. et al.)

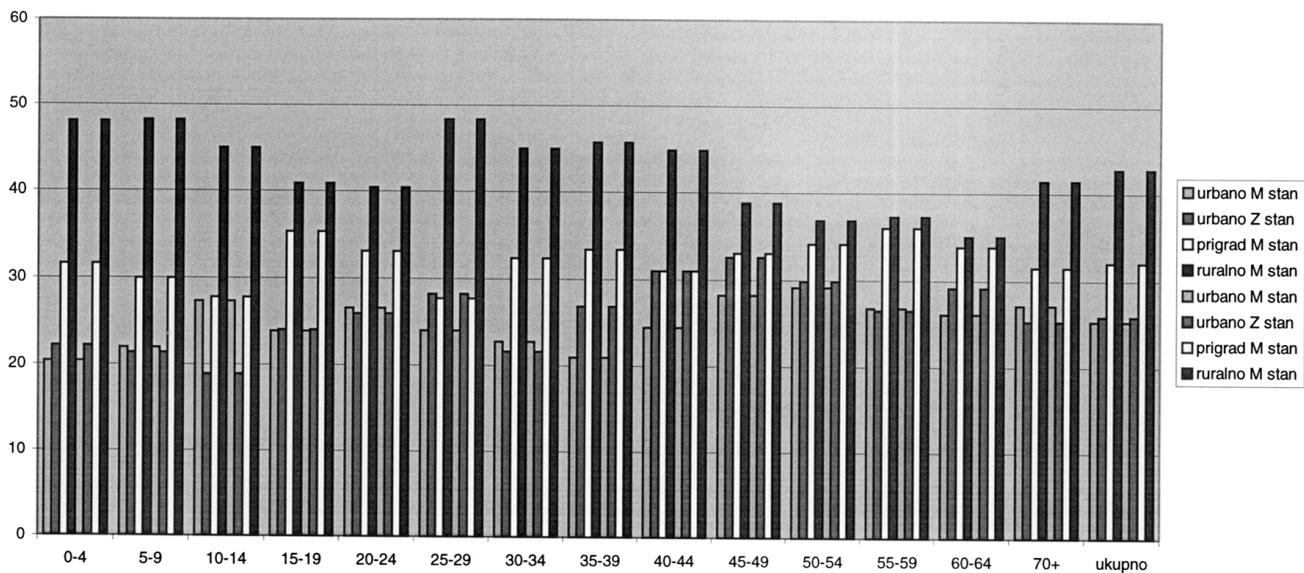
⁶⁸ AFŽ je nakon prestanka Drugog svjetskog rata radio na prevazilaženju posljedica rata, zatim se 1959.g. stopio sa Unijom ženskih udruženja, 1961.g. postao "Konferencija za društvene aktivnosti žena" ali zbog šire orijentacije na klasnu borbu, borba žena protiv patrijarhata je se utopila i izgubila oštrinu. Cockburn 2001., str.148).

⁶⁹ Cockburn 2001, str 149.

Slika 1. Muškarci i žene u brojkama⁷²

Procentualni raspored stanovništva prema starosnim grupama polu i stratumu (LSMS)

Poglavlje VI

JEDNAKOST POLOVA I OSNAŽIVANJE ŽENA

Međunarodne organizacije su podržale aktivnosti žena u samooorganiziranju i zadovoljavanju njihovih potreba, ali i u podršci strateškim promjenama i pravnom okviru.⁷⁰

Institucije vlasti su uz političku volju i budžetska izdvajanja uspostavile zavidne strukture za promoviranje i praćenje stanje jednakosti i ravnopravnosti polova na svim nivoima vlasti – od mjesnih zajednica u Opštini Travnik do Kabineta predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH, od Komisije za unapređenje statusa žena Skupštine opštine Prijedor do Komisije za jednakopravnost muškaraca i žena Parlamenta BiH.

Jedna od najznatnijih tendencija zemalja u tranziciji, u procesu transformacije ka tržišnoj ekonomiji, je značajno povećanje nejednakosti polova u političkom, ekonomskom i društvenom životu. Paradoksalno je da pojava primjene demokratije u ovim zemljama povećala učešće žena u procesima odlučivanja, već ih je dodatno isključila iz javnog života.⁷¹

Nacionalne i druge tendencije u zemljama tranzicije su neopozivo izmijenile značenje kritičke debate na način koji je progresivan za žene. Održavanje nacionalnog ili religijskog identiteta su, kod nekih žena, presudniji od pitanja ravnopravnosti i mogućnosti da se same izbore za svoju ravnopravnost u svijetu.⁷² Poticanje feminizma u BiH ne daje pozitivan odjek zbog mnogih muških, konzervativnih i nazadnih tendencija prisutnih u svim zemljama tranzicije, a posebno u onim dijelovima BiH gdje su nacionalisti na vlasti.⁷⁴

Pokret žena u BiH i njegovo omasovljivanje je dodatno otežano semantičkom konfuzijom o feminizmu koji se odnosi na različite stavove u pogledu «muškaraca, autonomije i seksualnosti» jer se pojam «feminizam» posvuda identificira kao «mržnja prema muškarcima»⁷⁵ a postoje i različita mišljenja o neophodnom stepenu ženske autonomije, granicama seksualne slobode i seksualnom opredjeljenju. Jednako je konfuzan način na koji se pitanja feminizma olako privajaju ili etiketiraju specifičnim političkim strujama, pa je stoga rijetkost čuti od žena iz partija nacionalne provincije da su feministkinje jer ih taj pojam asocira na lijevu političku orijentaciju.

1.2. Muškarci i žene u brojkama

Žene i muškarci su, kada je demografija u pitanju, općenito ravnopravni, procjena je da je nešto malo više žena od muškarca u ukupnom stanovništvu, dok muškarci čine veći udio stanovništva od 7 do 24 godine. Kao što je prikazano u Slici 1, muškarci čine i veći broj živorođenih, ali i umrlih, dok žene, kao i u drugdje, u prosjeku imaju dužu očekivanu starost od muškaraca. Međutim, najveća disproporcija između žena i muškaraca je prisutna u učešću žene u tržištu rada, i u BiH je taj procenat samo 37,2 %, najniži u zemljama jugoistočne Evrope.⁷⁶

1.3. Jednakost i ravnopravnost polova u BiH danas

Ravnopravnost i jednakopravnost polova su već poznati kriteriji kvalitete životnog standarda u BiH i to zahvaljujući zalaganju nevladinog sektora za rješavanje praktičnih problema žena ali u posljednjih pet godina i volje vlasti da se strateški obrate pitanjima odnosa među polovima, institucionaliziraju i finansiraju. Najčešća prepreka promoviranju ravnopravnosti polova potiče iz dva izvora: BiH je u teškoj ekonomskoj - treba prvo riješiti siromaštvo i pitanja polova su ženski problem, pa se njime samo žene trebaju baviti).

Sljedeći pregled problema specifičnih za promoviranje jednakosti među polovima i osnaživanja žena u BiH će pokazati iz kojih razloga su ove dvije predrasude neosnovane jer se demografska jednakost polova u BiH, kao i u mnogim drugim zemljama, ne odražava proporcionalno jednakim učešćem žena i muškaraca u sferama privatnog, javnog i političkog života.

1.4. Obrazovanje

Milenijumski cilj jednakopravnosti polova i osnaživanja žena kao svoj podcilj vidi eliminaciju nejednakosti među polovima u osnovnom i srednjem obrazovanju, po mogućnosti do 2005., a na svim nivoima obrazovanja do 2015. Razlike među polovima u pristupu obrazovanju se ne reflektiraju u indikatorima koji pokazuju stope upisa, broja učenika/ica koji pohađaju obrazovne programe niti u onima koji diplomiraju. Međutim postoje indicije o specifičnim nejednakostima primijećenim u malim zajednicama⁷⁷ i čije se pojavljivanje utapa u brojčanoj masi većine pozitivnih primjera jednakog pristupa obrazovanju muškaraca i žena.

⁷⁰ Više o ovoj pomoći u poglavlju Međunarodna saradnja.

⁷¹ UNDP, Human Development Report for Europe and CIS 1999 Transition.

⁷² FZS 2002. i RZS 2002. broj 3.

⁷³ Cockburn Cynthia, Meliha Hubić i Rada Stajkić-Domuz, "Živjeti zajedno ili živjeti odvojeno," Medica, Zenica, 2001.

⁷⁴ "Nacionalizam, seksizam i ksenofobija se međusobno ukrštaju i podržavaju ... (pa je stoga) Jako teško biti feministkinja" u BiH. Cockburn 2001., str. 154.

⁷⁵ Cockburn 2001., str. 154-159.

⁷⁶ Više o učešću žena u radnoj snazi u poglavlju Međunarodna saradnja

⁷⁷ Npr. povremeni pad upisa u 5. razred osnovne škole ženskog stanovništva bilježe kantonalne i općinske vlasti u mjesnim zajednicama Mehurići, Han Bila u opštini Travnik, i Pećigrad, opština Velika Kladuša.

Indikatori stope upisa, broja osoba koje pohađaju obrazovne programe i onih koji diplomiraju ne pokazuju znatnu razliku među polovima u BiH. Stopa upisa stanovništva koje prema stupnju obrazovanja iznosi 98% za muškarce, 96% za žene za osnovno obrazovanje, za srednje 56.3% za muškarce i 57.5% za žene. Za visoko obrazovanje razlika je nešto veća u prednost žena i iznosi 21.3% a za muškarce 18.4%.⁷⁸

Nedostatak autohtonih istraživanja o odnosima među polovima, ulogama, razlikama i jazu,⁷⁹ utiče na neprestan transfer znanja iz inostranstva čiji su uticaji mnogostruki, ali koji sprječava postojanje stvaranja BH znanja i razumijevanja o pitanjima odnosa među polovima.

Razlike među polovima se uočavaju u "muškim" i "ženskim" predmetima od srednje škole, a posebno u visokom obrazovanju. Ovaj trend ima uticaja na nedovoljno učešće žena u pojedinim oblastima rada.

1.4.1. Odabir odgovarajućeg obrazovanja

Odabir vrste obrazovanja utiče direktno na mogućnost zapošljavanja i napredovanja u relevantnim djelatnostima. Tako je veće učešće žena u pojedinim djelatnostima proporcionalno njihovom upisu i studiju nauka koje se bave tim djelatnostima. Ove razlike su još izraženije u visokom obrazovanju kao što se vidi iz Slike 3.⁸⁰

Odabir "muških" i "ženskih" predmeta ima za rezultat i u razlici među polovima kod učešća u pojedinim djelatnostima rada muškaraca i žena⁸¹.

Sljedeća tabela je poređenje učešća žena u radnoj snazi u pojedinim djelatnostima sa brojem upisanih studentica u sličnim ili istim poljima obrazovanja u FBiH.

Table 2: Poređenje učešća u zaposlenju i broja upisanih studentica u FBiH fakultete

Djelatnost/Obrazovni sektor	Učešće u broju uposlenih	Broj upisanih studentica
Rudarstvo	9%	22%
Gradevinarstvo	16.4%	22%
Šumarstvo	23%	30%
Skladištenje i veze/Saobraćajni	26%	19%
Tekstilna industrija/Likovna akademija	65%	62%
Zdravstvena i socijalna zaštita/prosjek za Medicinu Stomatologiju i Defektološke nauke	64%	68%

1.5. Jaz među polovima u zapošljavanju i nezaposlenosti

Učešće žena u radnom tržištu u BiH je najniže u zemljama srednje i istočne Evrope, a posebno je izraženo nisko u siromašnim domaćinstvima. Podjela na "muške i ženske" poslove i dalje vrijedi, a muškarci vrednuju svoj posao više od posla koji rade žene i smatraju da žene nisu u stanju raditi određene poslove. ene čine 37,2% udjela zaposlenih u BiH⁸² a najmanje zaposlenih žena se nalazi u dobnoj skupini iznad pedeset godina, što je inače

⁷⁸ Vidi ni e poglavlje Obrazovanje.

⁷⁹ S izuzetkom pojedinih akademskih naučnica koje su se ovim temama bave još od prije nego su gender pitanja postala privlačna NVO i vladinom sektoru, kao i Centra za rodna istraživanja Međunarodnog Forumu Bosna.

⁸⁰ Muškarci se češće (80% i preko) upisuju na studije saobraćaja, fizičke kulture, rudarstva i geologije, elektrotehnike, kriminalistike, elektrotehničkih studija, mašinstva, Dok ene češće upisuju predmete: pedagogiju, stomatologiju (80% i više) kao i scenske umjetnosti, muziku, defektologiju, farmaceutiku, više medicinske studije (70% i više). FZS 2002, Statistika obrazovanja RS, broj 10, god VIII, "Diplomirani studenti prema načinu studijarnja i polu u 2001.g."

⁸¹ 84% ena je smatralo da njihov sadašnji posao mogu obavljati muškarci, dok je samo 54% muškaraca smatralo da ene mogu obavljati njihov posao. Čak 46% muškaraca smatra da je nemoguće da ene rade njihov posao dok su ene u samo 16% slučajeva smatrale da muškarci ne mogu raditi njihov posao. Statistička radna grupa za pitanja polova, nacrt Gender Barometra, BiH 2002.

⁸² FZS 2002. i RZS procjena februar 2003. Procenat znatno ni i u FBiH - 34%.

Poglavlje VI

JEDNAKOST POLOVA I OSNAŽIVANJE ŽENA

dobna skupina u kojoj su žene brojnije od muškarca. Stopa od 37% učešća je izuzetno niska ako se uzme u obzir da žene čine 60% radno sposobnog stanovništva u BiH.⁸³ Neujednačenost prema spolnoj pripadnosti u obrazovanju se odražava i u neujednačenosti u pojedinim sektorima djelatnosti u FBiH. Učešće žena u broju zaposlenih po djelatnostima pokazuje velike razlike kada su u pitanju rudarstvo (9%), građevinarstvo (16.4%), reciklaža (17%), javna uprava i odbrana (20%), poljoprivreda, lov i snabdijevanje (22%), šumarstvo (23%), ribarstvo (26%), skladištenje i veze (26%), ostale javne, društvene i socijalne djelatnosti (33%), prerađivačka industrija (36%) i prijevoz, poslovanje nekretninama (37%). Muškarci su mnogo manje zastupljeni u broju zaposlenih u djelatnostima kao što su proizvodnja odjeće, dorada i bojenje krzna (29%), proizvodnja tekstila (35%), i zdravstvena i socijalna zaštita (36%).⁸⁴

1.5.1. Jaz među polovima u zastupljenosti na visoko plaćenim radnim mjestima

Prisutan je fenomen "staklenog plafona" - žene u BiH veoma rijetko napreduju u karijeri iznad određenog stepena hijerarhije. Iako se takvi trendovi mijenjaju kada su u pitanju izvršne i zakonodavne vlasti, i dalje postoje visoko plaćene pozicije na kojima u BiH još nikada nije postavljena žena, kao što je Visoka predstavnica (OHR), predsjednica u Predsjedništvu BiH, premijerka Vijeća ministara BiH, predsjednica Agencije za privatizaciju BiH, predsjednica Regulatorne komisije za komunikacije (CRA), guvernerka Narodne banke, ili predsjednica neke od najuspješnijih stranih banaka u BiH.⁸⁵ Međutim, iako u malom broju, ohrabrujući su i uzor mladim ženama primjeri žena koje su se izborile i bile prva žena u FBiH parlamentu nakon rata, predsjednica RS ili direktorica FTV. Procjenjuje se da je u upravnim odborima u prosjeku samo svaka četvrta članica žena, dok je samo svaka peta direktorica javnog preduzeća. Nešto malo bolja situacija je u profesijama vezanim za tzv. reproduktivne profesije (zdravstvo),⁸⁶ a jedini izuzetak su visoko plaćene pozicije u sudstvu gdje je gotovo jednako učešće muškaraca i žena. Iako podaci o razlikama među polovima u prosječnoj godišnjoj neto plaći nisu dostupni, žene su često one koje zauzimaju najslabije plaćene poslove (čistačice) dok su muškarci mnogo češće na visoko plaćenim mjestima (rukovodioci). Nevladin sektor je u pojedinim studijama naišao na podatke da skoro svaka peta žena radi posao ispod svojih kvalifikacija.⁸⁷

1.5.2. Mjere za postizanje ravnoteže između porodičnog i poslovnog života

Žene su, u cijelom svijetu, u borbi za uspjehom i priznanjem u javnom životu i mjestom na tržištu rada, održavanjem porodične uloge i slike o «ljepšoj polovini» svijeta, na kraju snaga i iscrpljene. U BiH se pitanje ravnoteže između ovih obaveza i očekivanja

počinje otvarati. Neka istraživanja ukazuju da su i dalje stavovi muškaraca i žena u BiH po pitanju podjele obaveza u porodici odraz stereotipa o ženi majci i domaćici i muškarcu hraniocu i braniocu porodice.⁸⁸

Novim zakonima o radu po prvi put utvrđene mogućnosti da majka ili otac (ako majka radi puno radno vrijeme) rade pola radnog vremena do tri godine (nakon isteka godine dana djeteta) ako je djetetu potrebna pojačana njega. Takođe je data mogućnost ocu djeteta da koristi porodijsko odsustvo, ako je majka iz opravdanih razloga spriječena da koristi to pravo. Pravo na odsustvovanje sa rada do tri godine života djeteta, ako je to predviđeno kolektivnim ugovorom ili pravilnikom o radu, takođe je dato kao mogućnost za jednog od roditelja, znači i za oca. Ove mogućnosti podjele porodičnih obaveza muškarci koriste veoma rijetko,⁸⁹ što je i slučaj i u razvijenim zemljama u kojima ovakvi uslovi postoje mnogo duže nego u BiH.⁹⁰

Dotadno opterećenje nedostatkom vremena za porodicu stvaraju poslodavci koji krše ove beneficije u privatnom sektoru jer ne prijavljujući svoje radnike i radnice izbjegavaju i obaveze propisane zakonima o radu.⁹¹ Iako mnogo rjeđe i poslodavci u javnoj upravi imaju običaj tražiti da se zakonom garantirano porodijsko odsustvo smanji u zamjenu za neke beneficije na radu.⁹²

Nedostatak predškolskih ustanova je problem koji čini brigu o djeci nedostupnom i preskupom mnogim roditeljima, a posebno su ovim pogođeni roditelji u ruralnim područjima.

Positivni primjeri nordijskih zemalja bili su politika poslodavaca da plaća pola pomoći kod kuće za svoje zaposlene. Rezultat ove politike je da je, npr. 81% direktorica javnih poduzeća u Švedskoj 2000. g. ostvarilo majčinstvo, dok je taj broj za istu kategoriju u Njemačkoj iznosio samo 31%.⁹³

⁸³ CEDAW 2003, Član 11. – Zapošljavanje.

⁸⁴ S izuzetkom Svjetske banke u BiH.

⁸⁵ CEDAW 2003, Član 7. Sudjelovanje žena u političkom i javnom životu.

⁸⁶ CEDAW 2003.

⁸⁷ Gender Barometar 2002.

⁸⁸ CEDAW 2003.

⁸⁹ U Finskoj je 1.6% muškaraca koristilo odsustvo umjesto majke u 2000.g. STAKES, podaci za BiH još ne postoje.

⁹⁰ CEDAW 2003.

⁹¹ Na primjer da će uposlenica dobiti stalni ugovor o radu ako obeća da će se vratiti nakon dva mjeseca sa porodijskog odusustva, ili da će joj se povećati koeficijent za plaću, itd.

⁹² Screening Gender, EBU, 2000.

⁹³ Žene u Švedskoj su 2003. promovirale iskustva iz Švedske u polju prevencije nasilja, kao i rehabilitacije počinioca nasilja.

1.6. Nasilje u porodici

Nasilje u porodici je, nažalost, i dalje pojava koja u najvećoj mjeri produbljuje jaz između muškaraca i žena u BH društvu. Donedavno smatran sferom privatnog života, nasilje u porodici je svježja tema o kojoj se i dalje govori češće u polju prepoznavanja krivičnog djela i rehabilitacije žrtve, a tek odnedavno i o prevenciji i radu sa nasilnicima.⁹⁴

Nasilje u porodici podrazumijeva nasilje nad ženama, djecom, seksualno zlostavljanje, trgovinu ženama, prostituciju i ekonomsko nasilje. Tradicionalno, nasilje u porodici je dio kućne sramote koja ne treba da izlazi u javnost⁹⁵ i ostaje zatomljeno u privatnoj sferi života iz dva razloga: stid od okoline i strah od počinioca nasilja.⁹⁶

Nasilje u porodici je tema koju su iz mračnih kutaka porodica na vidjelo donijele nevladine organizacije. Istraživanje jedne od nevladinih organizacija, Medica Zenice⁹⁷ pokazalo je da svaka treća anketirana osoba poznaje ženu kojoj partner prijeti nasiljem, više od pola ispitanica poznaje ženu koju je partner tukao ili tukao duže vrijeme. Svaka peta žena je bila u situaciji da joj partner prijeti nasiljem. Kod sva tri oblika nasilja oko 60% žena nije se obraćalo za pomoć institucijama. Slične studije u drugim dijelovima BiH pokazuju slične rezultate.⁹⁸

Problem lične bezbjednosti je jednako bitan muškarcima i ženama i svaki deseti muškaraca kao i svaka deseta žena smatraju da je kriminal u porastu u sredini u kojoj žive, ali zato sprječavanje tog kriminala od strane policije ne vrednuju jednako. Svaki drugi muškarac je zadovoljan intervencijom koju policija pruži po pozivu, ali je to samo svaka četvrta žena.⁹⁹ Istraživanja pokazuju da je osjećaj straha od nasilja češći kod žena nego kod muškaraca, posebno ako su same vani noću, same kod kuće ili u javnom prijevozu.¹⁰⁰

Podaci o broju pojava nasilja u porodici, koje prikupljaju i objavljuju nevladine organizacije su veći od podataka o prijavljenim krivičnim djelima jer mehanizmi za praćenje nasilja koji bi objedinili sve podatke vladinih institucija (policija, socijalne i zdravstvene ustanove) još ne postoje.

Primjer dobre prakse u borbi protiv nasilja nad ženama i djecom je Referentna grupa Tuzla, tj. njihova radna grupa za borbu protiv nasilja u porodici, koja okuplja nevladin sektor, policiju, zdravstvene i socijalne ustanove i sudstvo domicilnog kantona i lokalnih vlasti. Veliki pomak je napravljen osnivanjem dvije bezbjedne kuće za žene i djecu žrtve nasilja.¹⁰¹ Velika podrška žrtvama nasilja u porodici su i usluge SOS telefona, koji su

vjerovatno jedan od prvih načina traženja pomoći. Nedavno je nevladin sektor pokrenuo i rad sa počiniocima nasilja, s kojima rade da bi spriječili ponavljanje njihovog nasilnog ponašanja. Sveobuhvatno istraživanje na temu nasilja u porodici za cijelu BiH ne postoji, ali su njegovu realizaciju započeli Gender centri FBIH i RS u suradnji sa NVO sektorom. Jedna anketa sa uzorkom od 1.600 ispitanika-ica iz Hercegovačko-neretvanskog kantona/županije dala je rezultate u kojima je ukupno 48,8% ispitanih doživjelo nasilje, od toga 24,8% u porodici, 16% na radnom mjestu i ostatak na drugim mjestima.

1.7. Zastupljenost muškaraca i žena u BiH političkom životu

U svim sferama i dalje politikom dominiraju muškarci, koji imaju gotovo sve vodeće uloge u političkim strukturama vlasti i višim političkim i izvršnim pozicijama na centralnom, entitetskom, kantonalnom/županijskom i lokalnom nivou. Politički procesi su i dalje maskulinistički po svom stilu i muškarci se brinu za interese drugih muškaraca, muško povezivanje je faktor političkog postupanja a agresivno i borbeno ponašanje je modus operandi. Opšti izbori 2002. godine održani su po istim propisima kao izbori 2000. (utvrđena kvota, otvorene liste) i prema podacima izborne komisije BiH broj žena kandidiran na listama za Zastupnički dom Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine bio je iznosio 34,78%, a u Narodnoj skupštini RS 35,47%. Rezultati izbora pokazuju pozitivne pomake u opredjeljenju birača da podrže žene kandidatkinje u odnosu na ranije godine.

Na svim razinama vlasti u BiH, od kantonalnih skupština do Državnog Parlamenta, povećan je broj žena u zakonodavnim tijelima. U kantonalnim skupštinama žene čine 21,9%, u Zastupničkom domu Parlamenta Federacije BiH 21,4%, u Narodnoj skupštini RS 16,9%, a u Zastupničkom domu Parlamentarne

⁹⁴ Bakšić-Muftić, str. 14.

⁹⁵ Save the Children UK.

⁹⁶ Medica, "Ne-živjeti sa nasiljem", maj 1999.

⁹⁷ IRC, Gorađe, Udruženje žene, Banjaluka, Helsinški parlament građana, Banjaluka.

⁹⁸ UNDP, EWS, 2002. juli-sept.

⁹⁹ Gender Barometar 2002.

¹⁰⁰ Vode ih Ambasada lokalne inicijative Sarajevo, Žena BiH-Mostar i Udruženje žene Banjaluka. CEDAW 2003.

¹⁰¹ Obavezna kvota je povećala broj žena u zakonodavnim tijelima na svim razinama vlasti, npr. za Zastupnički dom Parlamenta FBIH, 1996. godine izabrano je samo 5%, a 2000. 17,1% žena.

Poglavlje VI JEDNAKOST POLOVA I OSNAŽIVANJE ŽENA

skupštine BiH 14,3%.¹⁰² Ova zastupljenost i dalje zaostaje za situacijom u osamdesetim godinama gdje je učešće u Narodnoj skupštini BiH iznosilo 24,1%, a u lokalnim vlastima 17,3%.¹⁰³ U Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine od ukupno 39 funkcija u diplomatskom rangu ambasadora imenovano je 9 žena ili 23%. U klasi generalnog konzula od ukupno 7 funkcija imenovane su dvije žene ili 29%. Na ostalim diplomatskim i konzularnim mjestima, kao i administrativno tehničkim mjestima, od ukupno 261 zaposlenih, raspoređene su 82 žene ili 31%. U četiri izaslanstva Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, od 25 članova, četiri su žene ili 16%. Od njih četiri, dvije su predsjedavajuće delegacija ili 50%.¹⁰⁴

Globalna zalaganja za gender

Bečka deklaracija, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacija nad ženama (CEDAW) i Pekinška platforma akcija koju je usvojilo 171 zemalja pozivaju na:

- *jednak pristup osnovnim socijalnih uslugama,*
- *jednake mogućnosti za učešće u ekonomskim i društvenim procesima odlučivanja;*
- *jednaku nagradu za jednak posao;*
- *jednaku zaštitu pred zakonom;*
- *eliminaciju genderu diskriminacije i nasilja nad ženama;*
- *jednaka prava građana i građanki u javnom i privatnom životu.*

1.8. Statistika prema polnoj pripadnosti statistika

Generalno, kao i u većini zemalja, izuzev nordijskih i Kanade, podaci razvrstani prema polnoj pripadnosti ne postoje u lako dostupnoj formi. Većina podataka postoji, međutim pored toga što se isti trebaju sabirati i primjenjivati analize koje mogu dati i pogrešne rezultate, a ni podaci razvrstani prema polu se ne publikuju za potrebe javnosti nestručne u statističkom jeziku, pa se stoga i rjeđe koriste. Korisnici statističkih podataka zasnovanih na pripadnosti polu su sve češći pa se i njihovi zahtjevi ogledaju u počecima razvoja statistike prema polnoj pripadnosti u BiH. Na zahtjev Gender centara FBiH i RS, tri institucije zadužene za statistiku u BiH (dvije entitetske i jedna centralna) su imenovali svoje osobe nominirane za pitanja odnosa među polovima. Statističku radnu grupu za pitanja polova osnovanu na nivou BiH 2002. g. čine njeni osnivači, Gender centri FBiH i RS, kao i Federalni zavod za statistiku (FZS), Republički zavod za statistiku (RZS) i Agencija za statistiku BiH. Rezultati rada ove grupe su unošeni

obaveze za štampanje statističkih podataka razvrstanih prema polu za sve podatke koji već postoje razvrstani po polnoj pripadnosti od 2003. za FZS i RZS, kao i plan da se prema polu razvrstaju podaci koji do sada nisu razvrstani. Drugi bitan rezultat je početak proizvodnje kvalitativnog istraživanja Gender barometra u 2002.g. kojem je cilj identificirati mišljenje koje muškarci i žene imaju sami o sebi, i jedni o drugima i svojim ulogama i odnosima, kao i na osnovu njega pratiti promjene u intervalima od dvije godine. Statistička radna grupa za pitanja polova u svojim aktivnostima obuhvata, pored osoba nominiranih za pitanja polova, i druge zaposlene iz institucija statistike i korisnika statistike prema polnoj strukturi.

Statističke publikacije u BiH nemaju u potpunosti razvrstane podatke po polnoj pripadnosti: u FZS neki uopšte ne postoje (npr. prosječne neto plaće), neke su dijelom razvrstane po broju žena (npr. učešće žena u zaposlenosti) dok su neki u potpunosti razvrstani prema polnoj pripadnosti (npr. podaci o učenicima/cama i studentima/cama ili demografski podaci), dok u RZS takvi podaci razvrstani po polnoj pripadnosti kada je u pitanju demografija, obrazovanje i zaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja i sektora svojine. Zavodi za statistiku oba entiteta, međutim, su već poduzeli objavljivanje skromnih statističkih podataka o ženama i muškarcima, koji će uz podršku Gender centara biti posebno istraženi i razvijeni u 2003.

1.9. Ženski pokret u BiH

NVO koje se bave praktičnim potrebama žena i zalažu se za osnaživanje žena u svim sferama života, počele su s radom ili za vrijeme rata ili neposredno nakon njegovog okončanja i u početku su odgovarala na dvostruku krizu oskudice i traume. Nevladin sektor je prvi uočio probleme sa kojima se susreću žene i reagirao na njihove praktične potrebe. Od psihosocijalne pomoći, zdravstvenih savjetovališta i usluga, pokretanja samostalnog privređivanja, savjetovališta za mlade, zalaganja da ženska prava budu ljudska prava, nevladine organizacije na čelu sa hrabrim i sposobnim ženama su bile osnova ženskog pokreta u BiH. Ženski pokret u BiH je do ratnih godina pripadao visoko obrazovanom kadru koji je svoje bitke, koliko god važne i neophodne one tada bile, vodio mnogo više u gradovima, u politici i na akademskim skupovima nego na selu ili u radničkim halama. Ratnom i poratnom preokretu prioriteta sa strateških interesa na praktične potrebe, ovaj se pokret spustio u bazu.

¹⁰² UNDP, 2002., str. 80.

¹⁰³ CEDAW 2003., Član 7. Sudjelovanje žena u političkom i javnom životu.

¹⁰⁴ Opširniju stranicu sa linkovima na ženske NVO je pripremila MEDICA, Zenica www.medic.org.ba/nvouvod.htm

Podaci o tačnom broju organizacija koje se bave samo ženskim pitanjima nisu ažurirani od 1998. godine, ali se smatra da se tada najviše samo svaka peta organizacija nije bavila pitanjima i potrebama žena. Projekti ovih NVO više nisu usmjereni samo na humanitarni rad i psihosocijalnu pomoć, već se bave nepovoljnim ekonomskim položajem žena, pogotovo u pogledu upošljavanja žena kroz manuelnu proizvodnju rukotvorina uz koje je organizirana prodaja ili uslužnih projekata (frizerski salon, krojačnica, itd.), a neke su i zadužene za podjelu mikrokredita, educiranje za razne vještine u svrhu zapošljavanja, pružaju pravno savjetovanje i zalaganje, aktivnosti za sprječavanje nasilja u porodici (sos telefoni, skloništa, borba protiv trgovine ženama), povećanjem učešća žena u političkom sistemu, dok većina kroz ove aktivnosti radi i na izgradnji povjerenja i smanjenja konflikta.¹⁰⁵ Pored nedostatka finansiranja osnovne dvije slabosti NVO sektora su nedovoljno ojačana organizaciona struktura i nedostatak saradnje i povezanosti među samim NVO.¹⁰⁶

1.10. Seksualna opredijeljenost

Seksualna opredijeljenost je, pored nasilja u porodici, poprište najveće koncentracije stereotipa i predrasuda. Muškarci i žene koji biraju partnere-ice istog spola, ili koji su biseksualne opredijeljenosti u heteroseksulanom svijetu su nevidljivi i vječna tabu tema. Skromni su doprinosi pojedinaca, nekih organizacija, koji zbog agresivnih reakcija većine stanovništva, koje ih smatra nakazama i naziva pogrđnim imenima, rade «u ilegali.» Neke procjene pokazuju kako su žene i muškarci u BiH uglavnom spremni glasati za nekoga ko je u vezi sa osobom istog spola, ali bi za veliku većinu problem predstavljao zajednički rad sa homoseksualcima i lezbijkama.¹⁰⁷

Pravo na seksualnu opredijeljenost, pored dugogodišnjeg aktivizma lezbijki i homoseksualaca u regiji (npr. Ljubljana i Beograd) se još ne prepoznaje kao pitanje odnosa među polovima u BiH.

2. Analiza politika

2.1. Institucije za promoviranje jednakopravnosti polova u BiH

2.1.1. Izvršna vlast

Ministarstvo za evropske integracije BiH je 2000. godine osnovalo Gender odjel (Gender Unit) s ciljem jačanja svojih mehanizama 'gender mainstreaminga' u sklopu GTF Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu. Nakon strukturalne promjene ministarstava na centralnom nivou, kojom ovo Ministarstvo više neće postojati pod ovim imenom, budućnost ove jedinice nije definirana. Osoba koja predstavlja BiH pri GTF Paktu stabilnosti za jugoistočnu Evropu je međutim i dalje u toj funkciji ali sada pri Kabinetu premijera BiH.¹⁰⁸

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, naime Odjel za ljudska prava, je najaktivniji nosilac 'gender mainstreaminga' na nivou BiH. Odjel je zadužen za primjenu svih međunarodnih i evropskih pravnih dokumenata koji se tiču ljudskih prava, pa time i prava žena, u BiH.¹⁰⁹

Prva institucija jednakopravnosti polova osnovana u BiH, Gender centar Federacije BiH, počela je sa radom 2000. godine i po uzoru na slične institucije evropskih zemalja, pripojena je Ministarstvu za socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice FBiH. Nakon manje od godinu dana, ova institucija se osamostaljuje i postaje specijalno tijelo Vlade FBiH u ulozi službe Vlade FBiH odgovorna Premijeru FBiH. Danas je Gender centar FBiH razvio mrežu 'gender mainstreaminga' od nivoa mjesne zajednice, preko opštine, kantona/županije do ministarstava BiH. Izuzetnu saradnju ima i sa Gender centrom RS koji je osnovan početkom 2002. godine, kao i sa nevladinim sektorom, statističkim institucijama, sindikalnim organizacijama, studentskim organizacijama, medijima i međunarodnom zajednicom. Gender centar RS ima takođe status službe Vlade RS i odgovoran je Premijeru RS. Za manje od godinu dana je postignuta kvalitetna saradnja sa NVO sektorom,

¹⁰⁵ Cockburn, p. 126.

¹⁰⁶ Gender Barometar 2002.

¹⁰⁷ Bakir Sadović, Povjerenik za mlade i gender jednakost.

¹⁰⁸ Aktivnosti Ministarstva opisane niže u dijelu o analizi politika.

¹⁰⁹ CEDAW 2003.

Poglavlje VI JEDNAKOST POLOVA I OSNAŽIVANJE ŽENA

sindikata, preduzeticama RS, opštinama i medijima. Gender centri FBiH i RS su razvili 'gender mainstreaming' mrežu u sklopu izvršnih vlasti koja se sastoji od osoba nominiranih za pitanja jednakopravnosti polova od strane svojih ministara i načelnika. Tako na nivou BiH, u šest dosadašnjih ministarstava postoji 12 osoba nominiranih za pitanja polova, kao i Gender jedinica pri Ministarstvu za evropske integracije. Na nivou entiteta postoji šezdeset osoba nominiranih za pitanja polova pri ministarstvima oba entiteta. Na nivou kantona/županija u FBiH od deset u osam su osnovane Komisije za ravnopravnost polova. Postoje tri pilot opštine u kojima već tri godine funkcioniraju Odbori za jednakost i ravnopravnost polova, u Livnu, Prijedoru i Travniku. U dvije mjesne zajednice u Travniku su uvedene kvote za učešće žena u radu mjesnih zajednica koje svoja pozitivna iskustva planiraju prenijeti i na svoje susjedne mjesne zajednice. Gender centar FBiH planira u 2003. godini proširiti 'gender mainstreaming' strukturu na još osam opština, a Gender centar RS na još četiri opštine.

2.1.2. Zakonodavna vlast

U zakonodavnoj vlasti, postoje Komisije koje se bave ravnopravnosti spolova ili poboljšanjem statusa žene na nivou Zastupničkog doma Parlamenta BiH, Zastupničkog doma Parlamenta FBiH i Narodne skupštine RS. Iste Komisije su po uzoru na entitetske osnovane pri svim Kantonalnim/županijskim Skupštinama u FBiH i pri većini Skupština Opština u RS.

2.1.3. Sudska vlast

U sudskoj vlasti ne postoje tijela sa mandatom za jednakost i ravnopravnost polova, ali je ona zagwarantirana u odabiru sudija i tužitelja Statutom Visokog sudskog vijeća BiH u članu koji traži da se u slučaju odabira kandidata jednakih kvalifikacija i vrijednosti prednost da kandidatima onog pola koji je u tom trenutku u manjini.

2.2. Politički i zakonodavni okvir

2.3.1. Globalni okviri

Konferencija u Pekingu ili "Četvrta svjetska konferencija o ženama: Akcije za jednakost, razvoj i mir" održana 1995. g. globalna je prekretnica je u borbi za jednakost i ravnopravnost. Pekinšku Deklaraciju i Plan akcija usvojilo je 171 zemalja, uključujući i BiH. Izvještaj u sjeni je pripremila grupa NVO, predvođena IHLRG-om 1999. i prvi je sveobuhvatan dokument o ženskim pravima u BiH u

sferama radnih odnosa, ekonomije, nasilja nad ženama, zdravlju i reproduktivnim pravima, javnom životu i obrazovanju. BiH delegacija je prisustvovala i Peking +5 Konferenciji u Njujorku 2000. godine na kojoj su se razmatrala dostignuća postignuta u pet godina nakon Četvrte konferencije. Pripremu državnog Plana akcije o polovima, koji je u pripremi i očekuje se do kraja 2003. godine, u obavezu je uzelo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH u suradnji sa Gender centrima FBiH i RS.

Pripremu inicijalnog Izvještaja o primjeni Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) takođe priprema Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH u suradnji sa Gender centrima FBiH i RS. Izvještaj je u nacrtu i predstavljanje Parlamentu BiH se očekuje u 2003. godini. U izvještaju su učestvovali osobe nominirane za pitanja polova iz ministarstava centralnih vlasti, FBiH i RS, kao i iz NVO sektora, radilo se kroz pet radnih grupa u kojima je učestvovalo preko trideset osoba iz cijele BiH u kojima je zabilježeno učešće žena i muškaraca (30%). Osnovni nalazi Izvještaja ukazuju da se za primjenu CEDAW-a u BiH i dalje treba kontinuirano investirati kroz razvijanje vladinih institucija za primjenu i praćenje CEDAW implementacije na svim nivoima BiH, kao i jačanje kapaciteta NVO, ali da primjena CEDAW-a u BiH ne zaostaje mnogo za drugim zemljama u tranziciji, čak i da po nekim pitanjima prednjači. Posebno kada je u pitanju institucionalna struktura za 'gender mainstreaming' u BiH.

ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI POLOVA BIH

Član 1. kaže da "ovim Zakonom se uređuje, promovira i štiti ravnopravnost spolova i garantira jednaka mogućnost svima građanima, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi društva, te sprečava direktna i indirektna diskriminacija; ovim Zakonom nastoji se osobito poboljšati položaj žena."

U članu 2., stav 2, navodi da se: "potpuna ravnopravnost spolova garantira u svim sferama društva, a osobito u oblasti obrazovanja, ekonomije, zapošljavanja i radu, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima, bez obzira na bračno i porodično stanje." Stav 1 nalaže postojanje jednakosti spolova, te u članu 2., stav 3. zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola ili spolne orijentacije.

Diskriminacija je definirana kao:

"svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje ili davanje prednosti na temelju spola zbog kojeg se pojedinkama/pojedincima otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda pod jednakim uslovima u svim sferama društva. Diskriminacija može biti direktna ili indirektna. Direktna diskriminacija kada je osoba bila tretirana, tretira se, ili može biti tretirana u odnosu na drugu osobu, u istoj ili sličnoj situaciji, na temelju spola. Indirektna

diskriminacija, na temelju spola, postoji kada prividno neutralna pravna norma, kriterij, ili praksa, jednaka za sve, dovede u nepovoljan položaj osobu jednog spola u poređenju sa osobama drugog spola. Zabranjenom diskriminacijom na temelju spola ne smatra se norma, kriterij ili praksa koju je moguće objektivno opravdati postizanjem zakonitog cilja, proporcionalnog poduzetim nužnim i opravdanim mjerama." U skladu sa stavom 4, ovog Člana, dopuštene su specijalne mjere za promoviranje jednakosti polova i eliminaciju postojeće nejednakosti. Dodatne definicije diskriminacije na temelju spola u članu 4, glase:

"Nasilje na osnovu spola: bilo koje djelo koje nanosi fizičku, mentalnu, seksualnu, ili ekonomsku štetu, ili patnju, kao i prijetnje takvim djelima koje ozbiljno sputavaju osobe da uživaju u svojim pravima i slobodama na principu ravnopravnosti spolova, u javnoj ili privatnoj sferi života, uključujući i trgovinu ljudima radi prisilnog rada, te ograničenje, ili proizvoljno lišenje slobode osoba izloženih takvim djelima;

Uznemiravanje: svaka situacija u kojoj dođe do neželjenog ponašanja u vezi sa spolom, a koje ima za cilj i rezultat nanošenje štete dignitetu osobe ili stvaranja zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijetee ili slične situacije; Seksualno uznemiravanje: svako ponašanje koje riječima, ili radnjama, ili psihičkim djelovanjem seksualne prirode ima za cilj ili rezultat nanošenje štete dignitetu osobe, ili stvaranje zastrašujuće, neprijateljske, ponižavajuće, prijetee, ili slične situacije, a koje je motivirano pripadnošću različitom spolu, ili različitom seksualnom orijentacijom, a koje za oštećenu osobu predstavlja nepoželjno fizičko, verbalno, sugestivno i drugo ponašanje."

2.3.2. BiH instrumenti

2.3.2.1. Ustavni i zakonski okvir¹¹⁰

Ustavne odredbe BiH, entiteta i kantona uključuju osnovne odredbe za osiguranje ljudskih prava i temeljnih sloboda, osiguranje tih prava i zaštitu ličnih sloboda, ljudskog integriteta, dostojanstva i drugih prava i sloboda u oblasti ljudskih prava. U Ustavu Bosne i Hercegovine u članu II, koji je u cijelosti posvećen ljudskim pravima, navodi se odredba o zabrani diskriminacije u pogledu priznavanja, uživanja i zaštite ljudskih prava. Uživanje prava i sloboda, predviđenih ovim članom ili međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu i ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. U skladu

sa ideologijom ljudskih prava priznanje, uživanje i zaštita ljudskih prava su univerzalni i pripadaju svima bez obzira na razlike. Ustav Bosne i Hercegovine potvrđuje jednakost žena i muškaraca kroz odredbu o zabrani diskriminacije, ali to čini i na direktan način putem međunarodnih instrumenata za ljudska prava. Ljudska prava i slobode iz Ustava BiH primjenjuju se u oba entiteta i oni imaju obavezu da osiguraju najveći mogući standard uživanja ljudskih prava. U okviru Aneksa u kojem su određeni dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini, navedena je Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene. U preambuli ove Konvencije se, između ostalog, poziva na Povelju Ujedinjenih naroda koja ponovo proglašava vjeru u osnovna prava čovjeka, dostojanstvo i vrijednost čovjekove ličnosti i u ravnopravnost muškaraca i žena, na univerzalnu deklaraciju koja potvrđuje nedopustivost diskriminacije i proglašava da su svi ljudi rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima, te da svakome pripadaju sve slobode i prava koje su tamo navedene, bez ikakvih razlika, uključujući i razliku u polu, na Međunarodne paktove (koji su takođe sastavni dio ustava) o pravima čovjeka koji imaju obavezu da osiguraju ravnopravnost muškaraca i žena u svim ekonomskim, društvenim, kulturnim, građanskim i političkim pravima, na rezolucije, deklaracije i preporuke koje su usvojili Ujedinjeni narodi i specijalizirane organizacije koje unaprjeđuju ravnopravnost muškaraca i žena i da svestrani razvoj zemalja zahtijeva učešće žena i iskazuje uvjerenje da je potrebno izmijeniti tradicionalnu ulogu muškarca i žene u društvu u cilju ostvarenja potpune ravnopravnosti.

2.3.2.2. Zakon o ravnopravnosti polova BiH

Nadležno Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Ministarstvo za evropske integracije u saradnji sa Gender centrima su izradili nacrt zakona. Organizirane su i javne rasprave nakon kojih su predstavnici nevladinih organizacija, kao i međunarodnih predstavnica aktivno bili uključeni u radnu grupu za izradu nacrta zakona.

Nacrt zakona o jednakosti i ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini je usvojen 5. marta 2003. na Parlamentu BiH. Zakon je donešen na državnom nivou i svi ostali državni ili entitetski zakoni, kao i propisi morat će biti usklađeni sa odredbama ovog Zakona, najkasnije u roku od godinu dana. U ovaj proces biti će uključeni Gender centri FBiH i RS, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i zainteresirane NVO, a praćenje i obavezu primjene Zakona ima Agencija koja će se osnovati na nivou BiH.

Treba istaći da je UN Gender grupa (UNGG), koju čine UNDP, OHCHR, UNICEF, ILO i UNFPA, preuzela odgovornost za

¹¹⁰Stuart Thompson, 2001: "The Need for Functional Integration in Environmental Protection", OHR Legal Department.

Poglavlje VI JEDNAKOST POLOVA I OSNAŽIVANJE ŽENA

projekat-implementacije zakona o ravnopravnosti polova u BiH. Grupa će podržavati nezavisno učešće Gender centara oba entiteta, Gender agencije na državnom nivou i širokog spectra organizacija civilnog društva (NVO, univerziteti i mediji). UNGG projekat je baziran na konsultativnom i participativnom pristupu u cilju osnaživanja BiH vlade da se dotakne širokog spektra pitanja ravnopravnosti polova, od socio-ekonomskih do pravnih.

3 Preporuke i alternative politike

Gender centre, kao i ostale već uspostavljene strukture vlasti koje imaju mandat za žgender mainstreaming', treba ojačati i olakšati im pristup u svim sektorima rada. Snažna i priznata žgender mainstreaming' struktura je suština postizanja uslova za jednakost i ravnopravnost polova.

3.1. Siromaštvo

Strategija za borbu protiv siromaštva je izvanredna prilika da se probije obruč onoga što je ženama dopušteno da rade. Prepreke u pristupu kreditima, uslovljene nepostojanjem formalnog vlasništva žena nad imovinom, tj. fizičkog jamstva, mogu se zamijeniti društvenim jamstvom, npr. u kojima grupa osoba u zajednici nosi odgovornost za jednu osobu koja prima kredit. Kredite mogu uvijek pratiti stručna usavršavanja. Krediti kao i stručna obuka se mogu oblikovati i usmjeriti na potražnju na tržištu. Programi zapošljavanja mogu imati razvijene kriterije po kojima će se ravnomjerno raspodijeliti po spolu i starosnoj dobi. Politike smanjenja siromaštva ili razvojne strategije trebaju imati jasno definirane korake za povećanje učešća žena na tržištu rada.

3.2. Obrazovanje

Reforma obrazovnog sistema iz perspektive jednakosti polova i osnaživanja žena se ne smije zaustaviti na svijetlom primjeru □enskih studija Sarajevo, već treba omogućiti da se udjene u svaki element reforme, od zakonskih okvira, nastavnih planova i programa, poboljšanja kvalitete nastave. ŽGender mainstreaming'

u obrazovanju trebao bi biti faktor koji će poboljšati kvalitet obrazovanja a posebno kada je u pitanju odnos vaspitača-ica/učiteljica-a/nastavnika-ica/profesora-ica i učenica-ika/studenta-ica. Seksualno uznemiravanje ne smije biti dopušteno u učionicama i razredima kao što nije dopušteno na radnim mjestima i u privatnom životu. Udžbenici trebaju biti oslobođeni stereotipa o ženama i muškarcima, kao u tekstu, tako i u likovnoj obradi, od predškolskog do visokog obrazovanja.

3.3. Nasilje u porodici

Nasilje u porodici je direktno vezano za problem siromaštva i nivoa obrazovanja stanovništva u BiH, pa se smanjenje siromaštva i generacijsko povećanje obrazovanog stanovništva mogu smatrati direktno povezanim i sa smanjenjem incidenata nasilja u porodici. Mehanizmi za praćenje nasilja u porodici trebaju biti razvijeni tako da prijave od strane policije, centara za socijalni rad i zdravstvenih institucija stižu u jedinstvenu bazu. Primjere pozitivnog djelovanja svih struktura vlasti i nevladinog sektora (Referentna grupa Tuzla) treba proširiti na druge regije ili kantone/županije u BiH.

3.4. Zapošljavanje

Podržati studije koje će nedostatak učešća žena u radnoj snazi u BiH istražiti i identificirati uzroke. Pružanje usluga brige za predškolsku djecu trebale bi biti dio uobičajene ponude poslodavaca. Tržište rada i obrazovanje trebaju biti usklađeni kako se ne bi dešavao višak nekvalificiranih radnica. Podrška Gender centrima FBiH RS u zalaganju i strategijama za povećanje broja žena na visoko plaćenim i "muškim" poslovima je neophodna. Sastav upravnih odbora javnih preduzeća moraju imati kvotu (npr. najmanje 40% osoba jednog spola).

3.5. Politički život

Učešće žena u javnom i političkom životu jedino može biti uzor i poticaj mladim ženama da se osamostale i preuzmu na sebe nove uloge u političkom i društvenom životu. U tom procesu muškarci ne smiju biti zaobiđeni, i primjer žgender mainstreaminga' Gender centara treba uzeti kao pozitivan pristup u kojem su muškarci učesnici više od 30% svih aktivnosti i ostvarenih rezultata.

3.7. Statistika prema polnoj pripadnosti

Institucije za prikupljanje i objavljivanje podataka trebaju objavljivati sve podatke razvrstane prema polnoj pripadnosti, a posebno one koji se tiču zapošljavanja, nezaposlenosti. Podaci razvrstani prema polnoj pripadnosti trebaju biti prikupljeni i prezentirani za ukupan broj, žene i muškarce, a ne samo za ukupan broj i žene.

3.8. Ženski pokret u BiH

Ženski pokret u BiH treba podržati u aktivnostima koje se već realiziraju, posebno kroz mrežne organizacije poput Bosanske inicijative žena. Ženski pokret u BiH treba ojačati svoje veze sa predratnim aktivistkinjama i organizirati sjećanje na 25 godina od prve Konferencije o ženama na područjima bivše SFRJ.

3.9. Pravo na seksualnu opredijeljenost

Muškarci i žene koji biraju partnere-ice istog spola trebaju imati jednaka prava kao i heteroseksualni parova, i uživati svoju seksualnu slobodu bez straha od stigmatizacije i agresivnih napada. Podršku u seksualnim slobodama trebaju dobiti i od vladinih struktura i predstavnika-ica međunarodne zajednice, a ne samo pojedinih nevladinih organizacija.

3.10. Jezik balansiran prema polnoj pripadnosti

Pravopis, pa time javni jezik vladinih, nevladinih i institucija privatnog sektora, a posebno medija, treba postati balansiran prema polnoj pripadnosti time što će koristiti postojeće neutralne termine (npr. ombudsosoba), a gdje ne postoje uz imena i imenice, davati ženski i muški rod (npr. direktorica Gender centra RS, koordinatorica PRSP, itd.).

POGLAVLJE VII OKOLIŠ

1 MRC i sveukupna situacija sa pogledom u budućnost – vrijeme je za okoliš

1.1. Opšti problemi u oblasti okoliša/životne sredine u odnosu na politiku i zakonodavstvo, kapacitete, učešće javnosti u odlučivanju o okolišu, razgraničenje odgovornosti i obaveza institucija, monitoring, ekonomske inicijative

Na osnovu rezultata ispitivanja može se zaključiti da se BiH susreće sa ozbiljnim problemima u oblasti okoliša. Posebno treba istaći nedovoljno razvijene kapacitete, kao i mnoge socio-ekonomske i institucionalne probleme:

- nepostojanje okolišne politike i zakonodavstva, posebno na državnom nivou;
- nedovoljno razvijeni kapaciteti, koji su uz to i podijeljeni između entiteta i kantona;
- nepostojanje učešća javnosti u procesu odlučivanja u oblasti politike i okoliša;
- nejasno razgraničenje odgovornosti i obaveza različitih institucija koje se bave problemom voda, šuma, okoliša, zdravlja, poljoprivrede, itd.;
- nepostojanje monitoringa i opreme;
- nepostojanje kvalitetnije saradnje između entiteta i zainteresiranih strana (Vijeća ministara, nevladinih organizacija, građana, i sl.);
- nepostojanje ekonomske inicijative (dažbine, takse, princip "zagađivač plaća");
- nedovoljna obučenost i nedostatak stručnog znanja, loše upravljanje, nedostatak kadra i finansijskih sredstava, kao i adekvatne obuke;
- nedovoljna zainteresiranost za probleme okoliša, kao i nedovoljna opšta upućenost javnosti .

Ulazak BiH u globalne integracije mora biti cilj koji će dovesti do pozitivnih promjena u okolišu ove zemlje. Pored ekonomskih, zakonodavnih i političkih problema koji se moraju riješiti, BiH bi trebala ostvariti i samoodrživost u okolišu.

1.2. Stanje okolišnog zakonodavstva u BiH - Daytonski sporazum i zakonski okvir za efikasno upravljanje okolišem i njegovu zaštitu u RS i FBiH; regulative

Okolišna politika BiH je veoma slabo razvijena. Proces razvoja zakonodavstva je veoma spor zbog velike odgovornosti Parlamenta za usvajanjem značajnog broja novih zakona, što je dovelo do odgode razvoja regulativnih okvira za okoliš. Dodatni razlozi su još i ti što okolišno zakonodavstvo nije bilo jedan od prioritarnih problema, kao i nedostatak stručnog osoblja za izradu nacrti okolišnih zakona. Nedostatak okolišne legislativne (posebno podzakonskih akata) i slaba razvijenost institucija uključenih u zaštitu okoliša su istaknuti kao najrelevantniji problemi u sektoru okoliša u BiH danas.

1.3. Nevladine organizacije koje se bave pitanjima zaštite okoliša (NVO-i) – opšte informacije

Nevladine organizacije (NVO) su uvijek imale značajnu ulogu u rješavanju problema iz domena okoliša. Procjena je da se oko 10% od svih NVO-a u BiH bavi problemom okoliša. Generalan stav je da NVO-e nisu dovoljno razvijene, njihova upravljačka struktura je jako slaba i većina ih nema osnovna sredstva za rad. Većina NVO-a radi na bazi spontanog okupljanja članova u nekim simboličnim akcijama, bez stalnog angažmana i planova razvoja. U cilju razvoja i jačanja NVO-a, REC BiH je obezbijedio finansijsku pomoć putem lokalnih i kooperativnih grantova, kao i brojne druge međunarodne organizacije (USAID, EC, njemačka i holandska vlada i dr.). Vidljiv nedostatak komuniciranja postoji unutar nevladinog sektora, kao i između NVO-a i vladinih tijela. U cilju prevazilaženja takve situacije, neke NVO-e započele su kampanju stvaranja foruma, ali dosadašnja praksa još uvijek nije pokazala bilo kakve pozitivne rezultate. Takođe se ulažu i naporu na uspostavljanju i vođenju elektronske mreže NVO-a u BiH.

1.4. Stanje okoliša po oblastima:

1.4.1. Zrak - zagađenost, odgovornosti i obaveze, međunarodne konvencije

Emisija zagađujućih materija u atmosferu u BiH, uprkos niskom stepenu industrijalizacije i urbanizacije je vrlo visoka. U izvještaju o humanom razvoju BiH 1998 objavljeno je da je BiH učestvovala sa 32% od ukupnog zagađenja bivše Jugoslavije.

Uzroci zagađenja zraka u BiH su: termoelektrane, industrijski izvori, kvalitet konzumiranih goriva (niskokalorična vrijednost, značajan sadržaj sumpora, visok stepen pepela), loše održavanje elektrana i industrijskih postrojenja, neodgovarajuća tehnologija, prijašnja šteta nanosena okolišu, nedostatak znanja o upravljanju okolišem i ekonomičnom korištenju energije.

Sadašnji proces privatizacije se sprovodi bez u obzir uzimanja pitanja okoliša. Sljedeća pitanja bi trebalo precizno definirati:

- ko je vlasnik prethodno nanosene štete;
- da li će novi vlasnik kupiti i štetu zajedno sa postrojenjem ili će ona ostati u vlasništvu države;
- da li će vlasnici postrojenja koja nisu u funkciji i koja ne ispunjavaju okolišne regulative, morati da investiraju ogromna sredstva u tehnologije da bi ispunili ove regulative?

1.4.2. Voda – zagađenost, infrastruktura

Prema zagađenju površinskih i podzemnih voda, BiH se smatra najzagađenijom republikom bivše Jugoslavije. U cijeloj zemlji, mnoge rijeke su lošeg kvaliteta zbog otpadnih voda i kanalizacionih postrojenja. U urbanim zonama 70% domaćinstava je povezano sa kanalizacionim sistemima ili su oni često neefikasni i bez postrojenja za tretman otpadnih voda. Prepoznavanje ovog problema neposredno prije početka rata (ž92-'95), dovelo je do izrade dvadeset-godišnjeg plana unapređenja snabdijevanja vodom i mjesta za ispuštanje otpadnih voda cijele zemlje, što nije realizirano.

Zbog oružanih sukoba na prostorima BiH, vodna infrastruktura zemlje je teško oštećena. Još i prije ratnih razaranja, stanje u vodosnabdijevanju i kanalizaciji je bilo nesređeno. Mada se procjenjuje da je sektor snabdijevanja vodom saniran do 90 % od predratnog nivoa, ipak je još daleko od međunarodnih standarda. Do sada je vrlo malo ulagano u kapacitete za tretman otpadnih voda. Kvalitet vode za piće je sumnjiv, a u pojedinim slučajevima vrlo nezadovoljavajući. U urbanim sredinama, pa čak i većim gradovima, kanalizacioni sistemi su nedovršeni.

1.4.3. Zemljište – industrijska zagađenost, deminiranje, itd.

Tokom proteklih decenija zemljište u BiH je bilo izloženo različitim negativnim uticajima, koji su uzrokovali njegovo zagađenje, degradaciju i ponekad kompletnu destrukciju. Porast zakišeljavanja zemljišta je takođe bio uočen. Zakišeljavanje zemljišta ima negativan uticaj na stanje vegetacije. Ova pojava je veoma česta u blizini termoelektrana (Tuzla, Kakanj, Ugljevik, Gacko), i područjima sa razvijenom industrijom, posebno hemijskom, sa visokim stepenom emisija SO₂, CO₂, NO_x i drugih gasova koji izazivaju "kisele kiše" i zakišeljavanje zemljišta. Dodatno, u blizini velikih industrijskih i rudarskih centara i termoelektrana, sadržaj teških metala u zemljištu je u porastu i dostiže kritičan nivo. Zemljišta u BiH su izložena stalnim vodenim erozijama. Zbog površinske eksploatacije različitih sirovina (ugalj, željezo, aluminij, glina i sl.) došlo je do stvaranja tzv. "tehnogenih pustinja".

Uz gore nabrojano, izuzetno važno je spomenuti da je oko 4.17% cjelokupne površine BiH pokriveno minskim poljima, kojih ima oko 10.000. Osim izuzetne i stalne opasnosti po život ljudi treba reći da prisustvo ogromnog broja mina onemogućava korištenje velikih zemljišnih površina, kao i adekvatnu upotrebu šuma.

1.4.4. Biodiverzitet – opšte stanje, uzroci problema

Sa stanovišta biološke i ekološke raznolikosti, Bosna i Hercegovina predstavlja jedan od najinteresantnijih regiona u Evropi. Biodiverzitet predstavlja neprocjenjivo nacionalno bogatstvo i naslijeđe. Stepenn različitosti staništa i geodiverziteta je takođe veoma visok. Na žalost, nije obraćeno dovoljno pažnje na prirodno, historijsko i kulturno naslijeđe. Samo 3% teritorije države se trenutno nalazi pod određenim stepenom "zaštite".

Problemi i uzroci:

- prisutna je intenzivna degradacija svih elemenata prirodnog, historijskog i kulturnog naslijeđa;
- ne postoji institucionalni okvir za održivo upravljanje prirodnim, historijskim i kulturnim naslijeđem na svim nivoima;
- nedostatak stručnih i naučnih institucija za uspostavu baza podataka za razvoj ekološko-ekonomski prihvatljivijih modela upravljanja prirodnom baštinom;
- nedovoljna implementacija postojeće legislative i postojanje problema u razvoju sistema monitoringa;
- neadekvatna politika finansiranja zaštite prirodnog, historijskog i kulturnog naslijeđa, i nedostatak programa za razvoj tržišnog privređivanja u ovom sektoru;
- nedovoljna saradnja međuvladinih tijela, institucija i pojedinih sektora, te slaba saradnja sa sektorom NVO-a;

- nedostatak informacija i veoma slaba upućenost javnosti i vladinog sektora o značaju prirodnog, historijskog i kulturnog naslijeđa;
- veoma male površine pod odgovarajućim režimom zaštite;
- nedostatak podataka o senzitivnosti pojedinih područja, kategorizaciji ugroženosti prirodnih bogatstava i njihovom postojećem stanju;
- slaba uključenost u međunarodne tokove;
- nedostatak učešća u međunarodnim sporazumima koji se odnose na održivo upravljanje biodiverzitetom kao što su Konvencija o zaštiti evropskih divljih vrsta i prirodnih staništa (Bernska konvencija); Direktiva EC o staništima (EC Habitats Directive 92/43/EEC); Konvencija o biodiverzitetu, CITES konvencija, Ramsar konvencija, itd.;
- nedostatak standarda i strategija o održivoj upotrebi prirodnih resursa;
- neučesće u međunarodnim projektima, kao što su : Natura 2000. – Koherentna evropska ekološka mreža za specijalne zone zaštite; Evropska ekološka mreža (EECONET).

1.4.5. Otpad – stanje, problem adekvatnog odlaganja otpada

U upravljanju otpadom, BiH znatno zaostaje za razvijenim zemljama, kao i većina zemalja u tranziciji. Problem otpada nije bio adekvatno tretiran čak ni u prijeratnom periodu. Ratna razaranja su dodatno pogoršala situaciju u pogledu otpada.

Problemi pri upravljanju otpadom potiču, između ostalog, iz dosadašnjeg odnosa prema otpadu i načina upravljanja, pomanjkanja vertikalne i horizontalne upravljačke i strukovne usklađenosti i organiziranosti, pomanjkanja pravnih propisa i ekonomskih mjera u pogledu geološkog i hidrološkog značaja BiH prostora, te problema migracije stanovništva uslijed ratnih razaranja. Deponije nisu adekvatno locirane ili tehnički opremljene, i vrlo često su pune. Odlaganje otpada je neadekvatno organizirano (otpad nije selektiran, nema recikliranja, nema tehnologije za recikliranje otpada). Industrijski otpad je u većini slučajeva odlagan zajedno sa komunalnim otpadom, i na prostorima BiH ne postoji zakonski utemeljeno odlagalište za industrijski otpad. Izvoz nekih vrsta otpada (stare boje, lakovi, rastvarači...) u skladu sa aktima Bazelske konvencije, je jedina mogućnost za većinu industrija, međutim takav način zbrinjavanja još nije zaživio. Za neke vrste komunalnih otpada koje u EU vrlo uspješno sakupljaju i recikliraju, radi nepostojanja baze podataka o nastajanju, kretanju, tretmanu i odlaganju korisnih otpada, u našoj državi nema uređenog sakupljanja. Ambalažni dio otpada će se u skorijoj budućnosti morati radikalno smanjiti radi donošenja nove direktive EU o ambalaži (CD 94/62 EC, 1994).

Ne postoji sakupljanje i sortiranje opasnog otpada niti je definiran sistem za upravljanje tako prikupljenim otpadom do konačnog uništenja odnosno reciklaže. Veliki problem predstavlja klinički/medicinski otpad za koji se procjenjuje količina od 850 tona iz humanitarne pomoći i 14 tona bolničkog otpada, koji se prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije generira dnevno u FBiH, dok je situacija u RS sljedeća: cca 550 tona iz humanitarne pomoći i 7,5 tona/danu bolničkog otpada. U BiH ne postoji tržište otpadom, nema registriranih kolektora i odgovarajućih postrojenja za tretman opasnog otpada.

Jedinstven sistem kontrole prekograničnog prometa otpadom još uvijek ne postoji, iako je Bazelska konvencija za kontrolu prekograničnog prometa opasnog otpada postala važeća 18. decembra, 2000.

U državi BiH još uvijek ne postoji zakonska regulativa, usklađena sa zakonima EU, a koja pokriva ovu oblast, niti adekvatni akti kojima se obezbjeđuje upravljanje i nadzor u nastanku, uskladištenju, sakupljanju, transportu i tretmanu industrijskog i specijalnog otpada. Korak naprijed u poboljšanju stanja predstavlja dokument «BiH Strategija upravljanja čvrstim otpadom», koja daje osnovna usmjerenja i ciljeve u oblasti otpada i hijerarhiju mogućih načina upravljanja otpadom

Ciljevi dostizanja standarda EU u pogledu integralnog upravljanja otpadom zahtijevaju relativno visoka ulaganja i ne mogu se implementirati odjednom u BiH. Evropska komisija i Svjetska banka su započeli inicijativu za poboljšanje upravljanja otpadom, razvoj sistema državnog monitoringa okoliša i razvoj okvira ujednačene okolišne regulative.

1.4.6. Šume - opšti podaci, stanje

U BiH šume pokrivaju više od polovine zemljišne površine (55.6%). Oko 20% šuma je u privatnom vlasništvu. Rat je doveo do značajnih poremećaja kvaliteta šuma, priroda i prenos šteta prilično variraju u različitim zonama, te treba uraditi pravilan popis šuma. Glavni uzroci štete uključuju nekontroliranu sječu, nedostatak održivog upravljanja šumama i direktna šteta od vojnih akcija. Nekomolirani požari su oštetili velike šumske zone. Proračunato je da 15-20% šuma ostalo minirano i nedostupno; dijelovi granata i metaka u stablima u nekim zonama smanjuju kvalitet stabala i povećavaju troškove njihove sječe.

2. Analize politike

2.1. Sistem organizacije i pregled raspodjele nadležnosti Ministarstava za pitanja okoliša u BiH

Različita ministarstva na nivou države imaju udjela u istim problemima, ali ne postoji ministarstvo koje bi bilo odgovorno za harmonizaciju zajedničkih nastojanja; a takođe nedostaje i odgovarajuća saradnja među ministarstvima.

Ministarstvo vanjskih poslova je odgovorno za ugovaranje brojnih okolišnih ugovora koji se odnose na BiH. Ministarstvo za vanjsku trgovinu i ekonomske odnose vodi okolišne programe vezane za ugovore. Ministarstvo za evropske integracije vodilo je okolišne projekte u okviru Pakta stabilnosti, a po posljednjim promjenama u Vijeću Ministara (početkom 2003), ovo Ministarstvo je prešlo u odjel/Direkciju. Ministarstvo za civilne poslove i komunikacije je zaduženo za formuliranje okolišnih zakona na nivou Države. Ova podijeljenost među ministarstvima Vijeća Ministara predstavlja put ka neuspjehu.

Postoje i određene aktivnosti koje doprinose uspostavljanju relevantnih okolišnih institucija (kao što je uspostavljanje «Upravnog odbora za održivi razvoj i okoliš», prijedlog za formiranje «Agencije za zaštitu okoliša» i sl.), koje bi mogle imati ulogu «državnih organa» zaduženih za implementaciju okolišne politike na najvišim nivoima.

U FBiH i RS postoji različit sistem organizacije ministarstava. U oba entiteta glavna odgovornost iz sektora voda pripada Ministarstvu poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva. Ovo ministarstvo je odgovorno za strategiju i politiku voda, izdavanje saglasnosti i dozvola, postavljanje standarda i propisa, i monitoring usklađivanja prema zakonima i propisima putem inspekcija i izdavanja saglasnosti. Ministarstvo prostornog uređenja i okoliša u FBiH i Ministarstvo za urbanizam, stambeno-komunalne djelatnosti, građevinarstvo i ekologiju u RS imaju odgovornosti u sektoru voda i okoliša za aktivnosti i mjere zaštite okoliša i voda.

FBiH je administrativno podijeljena na deset kantona. U svih deset kantona odgovorna tijela za zaštitu okoliša su: Ministarstva za izgradnju, prostorno uređenje i okoliš, koja djeluju na polju uređenja prostora i zaštite okoliša u kantonalnim granicama i Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, koja se

takođe bave upravnim poslovima kao što je izdavanje vodoprivrednih saglasnosti i dozvola, koje su po Zakonu o vodama u nadležnosti kantona.

Kao i mnogi drugi, i ovaj problem je otežan podijeljenošću unutarne strukture vlade, i zajedničkim ovlaštenjima između različitih odjela i nivoa vlade. Kadrovski potencijali za procjenu uticaja na okoliš su nedovoljni.

2.2. Institucionalni razvoj u BiH – osnivanje radnih grupa za rješavanje problema u okolišu na nivou države

Postoje i druge aktivnosti, kao što je osnivanje «radne grupe», koja razmatra pitanja okoliša na nivou države. Ova inicijativa je pokrenuta u septembru 2001. od strane Ministarstva za evropske integracije i Ministarstava za okoliš oba entiteta, a usvojena je na Vijeću Ministara u ljeto 2002.

Kako je BiH u oktobru 2001. pristupila GEF-u (Globalna okolišna pomoć), postojala je potreba osnivanja tijela za koordinaciju i upravljanje GEF programa i implementaciju međunarodnih okolišnih sporazuma u BiH. Administrativna i organizaciona struktura u BiH koja se odnosi na GEF programe, među ostalim pitanjima, bila je raspravljana na više puta u toku 2002. godine. Odgovorno tijelo (fokusna tačka - FP) za GEF u BiH je Ministarstvo za vanjsku trgovinu i ekonomske odnose. Sljedeći korak je bio uspostavljanje Nacionalnog odbora za GEF i operativnih ž'fokusnih tačaka'' za ozon, zaštitu voda, klimatske promjene i biodiverzitet čije je osnivanje obavljeno početkom 2003.

2.3. Razvoj okolišnog zakonodavstva u BiH

Okvirni sporazum za mir postavlja upravljanje pravosuđem ž'u ruke'' dva entiteta (Član III Paragraf 3a). Zakonski okvir za efikasno upravljanje okolišem i njegovu zaštitu baziran je na ustavnom pravu građana za zdravim okolišem, i na međunarodnim principima iz ove oblasti.

Okolišni zakon i u Federaciji BiH i RS je uglavnom zasnovana na zakonima bivše Jugoslavije. Zaštita okoliša je regulirana Zakonom o upravljanju prostorom. Ovaj zakon je zajednički i pokriva sve komponente okoliša. Tokom perioda od njegovog usvajanja (1974), zakon tretira kompletnu problematiku urbanizma, prostornog uređenja, okoliša i građevinarstva. U FBiH trenutno su u upotrebi

okvirni zakoni, Zakon o zaštiti okoliša i Zakon o zaštiti prirode, oba zasnovana na usvojenim zakonima iz Slovenije i Hrvatske.

2.3.1. Novi harmonizirani set okolišnih zakona za RS i FBiH

U RS je u jesen 2002. usvojen «novi set okolišnih zakona», a očekuje se i da Federacija BiH usvoji «isti set» (harmoniziran) početkom 2003. Ovaj set zakona uključuje:

- Okvirni okolišni zakon;
- Zakon o zaštiti voda;
- Zakon o otpadu;
- Zakon o zaštiti prirode;
- Zakon o zaštiti zraka;

Usvojene su brojne regulative koje se odnose na upravljanje prirodnim resursima i upravljanje okolišem, i trenutno se u FBiH i RS nalazi više od 70 zakona u ovom domenu. Na žalost, ovi zakoni u mnogim segmentima nisu koordinirani.

Okoliš je nesumnjivo od zajedničkog interesa. Kvalitetni propisi su osnova za ostvarivanje strateških planova, tj. adekvatne rekonstrukcije, tranzicije i održivog razvoja čitave zemlje. Zbog toga postoji potreba za povezivanjem nadležnih organa i zakonodavstva dva entiteta. Prvi korak načinjen je u julu 1998., kada je potpisan Memorandum o razumijevanju između dva entiteta, uz pomoć i podršku međunarodne zajednice, i koji se odnosio na stvaranje harmonizirane okolišne politike na nivou države.

Međutim, okolišna politika na nivou države još uvijek ne postoji kao ni Okvirni okolišni zakon na tom nivou.

Bez zajedničkog rada na okolišnoj legislativi u BiH, implementacija međunarodnih standarda i propisa bi mogla biti znatno oslabljena. Sa postojanjem dva različita seta zakona i različitim sredstvima organiziranja zaštite okoliša, BiH će biti u teškoj poziciji pri provođenju istih.

2.3.2. Razvoj Nacionalnog akcionog plana za okoliš (NEAP) za BiH

Od marta 2001. do decembra 2002., Svjetska banka (WB) je podržala razvoj Nacionalnog akcionog plana za okoliš (NEAP) za BiH. Uloga NEAP-a je da identificira probleme iz oblasti okoliša i postavi listu prioriteta. NEAP je dokument od velike važnosti za BiH, i trebao bi biti usvojen od strane upravnih organa oba entiteta i Brčko Distrikta početkom 2003.

2.4. Memorandum o razumijevanju je jedan od najznačajnijih sporazuma zaključenih do sada između dva entiteta. Rezultat ovog

sporazuma je uspostavljanje zajedničkog **Koordinacionog odbora za okoliš (ESC)**. Njegovi zadaci su: harmonizacija okolišne legislative i standarda, monitoring, informacijski sistemi i planovi u slučaju opasnosti, prostorno uređenje i odnosi sa međunarodnom zajednicom.

2.5. Godine rata i rješavanje urgentnih problema građana nakon rata, udaljili su BiH od opšteg razvoja okolišnog zakonodavstva u svijetu. Ostvaren je veliki napredak u potpisivanju sporazuma u posljednjih dvije do tri godine. Pitanje okoliša, imajući značajan uticaj na ekonomski razvoj, trgovinu i ljudsko zdravlje, zauzima vodeće mjesto u međunarodnoj politici. BiH nije potpisnica brojnih (najmanje 21) značajnih multilateralnih sporazuma (i još mnogo protokola) koji se odnose na zaštitu okoliša i voda. Čak i kada je u pitanju učešće u značajnim regionalnim inicijativama, kao što je Sporazum za Dunavski bazen i Mediteranski akcioni plan, BiH je manje više posmatrač. Jedan od najznačajnijih razloga je neadekvatno funkcioniranje Vijeća ministara, kao i krajnje složena procedura ratifikacije ugovora.

Okolišni sporazumi se vjerovatno ne smatraju tako bitnim, u poređenju sa nastojanjem zemlje da riješi mnogobrojne unutarnje probleme. Tačno je da konvencije zahtijevaju značajne ljudske i finansijske resurse zemalja članica, ali one u sebi sadrže i značajnu finansijsku podršku i tehničku pomoć, kako bi pomogle zemljama u implementaciji i monitoringu međunarodnih procedura ili standarda.

3 Preporuke i alternativne politike

3.1. Značajno je uspostavljanje Agencije za okoliš na državnom nivou, sistema monitoringa, sveobuhvatne baze podataka, razmjene informacija

Na nivou države ne postoji agencija ili slična institucija koja se bavi pitanjem okoliša. Određeni međunarodni donatori pokazali su zainteresiranost za podršku uspostavljanja takvog tijela, ali konkretne aktivnosti nisu do sada poduzete.

U BiH ne postoji sveobuhvatan sistem monitoringa okoliša koji bi prikupljao sve okolišne informacije. Sakupljanje podataka nije koordinirano, različite institucije prikupljaju informacije odvojeno jedna od druge. Ne postoji centralizirana/jedinstvena baza

podataka, niti mehanizam razmjene informacija između institucija koje prikupljaju podatke i relevantnih ministarstava. Ministarstva okoliša (MoE) sa njihovim direktorata i institutima, kao što su Meteorološki institut, Institut za statistiku, Institut za agropedologiju, Građevinski institut i sl. su odgovorni za prikupljanje podataka. U BiH ne postoje pravne regulative postavljene za informacione sisteme okoliša.

3.2. Nedostatak odgovarajuće strukture na nivou države znači da BiH nije sama u mogućnosti da pristupi međunarodnim ugovorima. Postoji urgentna potreba za pomoć u sistematskoj pripremi ratifikacije gore navedenih konvencija, kao i ostalih. Značajan korak u ratifikaciji ovih i budućih konvencija i ugovora predstavlja usvajanje Zakona o postupku zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora. Parlamentarna skupština BiH usvojila je ovaj Zakon 18. oktobra 2000. Zakon je objavljen u Službenom listu BiH br. 29/00 i stupio je na snagu 8. decembra 2000.

2.3. Prioriteti i preporuke

2.3.1. Zrak

U nacrtu NEAP dokumenta naglašena je potreba da Parlament BiH usvoji 'Agendu 21'. Sljedeći korak bi trebao biti pripremanje i usvajanje nacionalnog akcionog plana od strane Vijeća ministara. Na osnovu ovog okvirnog akcionog plana, vlade oba entiteta bi mogle izraditi implementacione programe za provođenje održivog razvoja oba entiteta.

Međunarodna saradnja mora biti integralni dio za utemeljenje BiH. BiH mora usvojiti konvencije Ujedinjenih naroda u kojima bivša Jugoslavija nije bila učesnik. Svaka od ovih konvencija ima svoje programe implementacije i veoma često pomoćne programe za države Centralne i Istočne Evrope (u procesu tranzicije). Neophodno je usvojiti pravila EU "Novi pristup", kao i ona sadržana u "Bijeloj knjizi" EU, naročito iz poglavlja 8 (Okoliš).

Kao što je prije spomenuto, novi set zakona bi trebao biti usvojen u oba Entiteta do proljeća 2003. Više pažnje bi trebalo usmjeriti na uredbe, nego na zakone. Kako će se zakoni provoditi, zavisit će od strogoće standarda emisija. Upravljanje okolišem bez kontrole emisije, kao i bez striktnih standarda emisije, neće imati pozitivne rezultate. Samo realni standardi (ambijent i emisija) mogu dati dobre rezultate.

Prioritetne mjere su:

- priprema nacrtu uredbi Zakona o kvaliteti zraka;
- izrada studija za primjenu Zakona o kvaliteti zraka;
- priprema programa za smanjenje emisije gasova koja slijedi Unevsku konvenciju o prekograničnom zagađenju zraka i Okvirnu konvenciju o klimatskim promjenama;
- uključivanje u međunarodne programe;
- uspostavljanje državnih/entitetskih agencija za okoliš;
- uspostavljanje sistema monitoringa za zrak;
- implementacija indikatora održivog razvoja u BiH praksi;
- edukacija o racionalnom korištenju resursa;
- organiziranje seminara o procjeni uticaja na okoliš, upravljanju kvalitetom zraka i implementaciji sistema upravljanja okolišem (EMS).

2.3.2. Voda, dugoročne prioritetne mjere i aktivnosti

Osnovni ciljevi koje je potrebno dostići u narednom dugoročnom periodu su:

- obezbjeđenje dovoljnih količina kvalitetne vode za vodosnabdijevanje i ostale namjene;
- zaštita vodnih resursa i očuvanje kvaliteta površinskih i podzemnih voda;
- zaštita od štetnog djelovanja voda;
- racionalizirana upotreba vode.

Da bi se ovo postiglo potrebno je prioritarno sprovesti sljedeće aktivnosti:

- modernizirati sektor voda u skladu sa EU direktivama - predlaže se izrada vodoprivrednih osnova po slivnim područjima, kao osnovnih teritorijalnih jedinica i donošenje baznih dokumenata za korištenje i upravljanje vodama;
- uskladiti pravnu regulativu i strukturu unutar pojedinih entitetskih vodnih režima;
- ojačati nivo aktivnosti države BiH u sektoru vode;
- razraditi i uvesti novu zakonsku/institucionalnu strukturu kojom će se lokalizirati upravljanje vodnih resursa;
- poboljšati uslove za investicije i mobilizirati privatni kapital;
- organizirati odgovarajući sistem monitoringa.

2.3.3. Zemljište, lista prioriternih mjera

- razviti jedinstvenu strategiju (politiku) zaštite zemljišta na nivou države,
- obezbijediti opštu i posebnu legislativu za zemljište (na entitetskom nivou i određene organe/odgovornosti na

državnom nivou), sa jasno definiranim odgovornostima na vertikalnom i horizontalnom nivou,

- obezbijediti instrumente i standarde za zaštitu poljoprivrednog zemljišta;
- uspostaviti mehanizme tržišta zemljištem, za što je potrebno imati: dobar informacijski sistem, pouzdan zakonski i pravni sistem, sposobne i registrirane eksperte za zemljišne transakcije, jedinstvene takse i poreze za nekretnine;
- zemljišnu politiku bi trebalo objediniti i voditi na nivou države putem agencije ili zavoda, sa regionalnim ekspoziturama koje bi se na terenu bavile specifičnim problemima karakterističnim za svaku prirodnu regiju;
- razviti harmoniziran Zakon o zemljištu (zaštiti, korištenju i obradi), na bazi harmonizirane politike o zaštiti zemljišta;
- napraviti inventuru stanja zemljišta u BiH, sa stanovišta i za potrebe strateškog planiranja;
- identificirati stepen kontaminacije zemljišta korištenog za proizvodnju zdrave hrane (institucionalno jačanje kontrole kontaminiranosti zemljišta);
- identificirati stanje aktuelne i potencijalne erozije zemljišta i provođenje mjera zaštite;
- kategorizacija (evaluacija) zemljišta u cilju održivog upravljanja i korištenja u poljoprivredi i šumarstvu;
- uspostaviti monitoring zemljišta u okviru Evropske integracije;
- uspostaviti jedinstveni zemljišni informacijski sistem;
- podizati nivo upućenosti stanovništva o značaju zemljišta za održivi razvoj i budućnost generacija koje dolaze;
- prioritetno izvršiti deminiranje područja 1. kategorije i nastaviti deminiranje postojećih minskih polja.

2.3.4. Biodiverzitet, lista prioriteta

- pripremiti naučne osnove za potpisivanje i ratifikaciju međunarodnih sporazuma i dokumenata koji se odnose na održivo upravljanje i zaštitu biodiverziteta i geodiverziteta;
- razviti program i standarde za održivo korištenje bioloških resursa;
- razviti održivo okolišno obrazovanje za izgradnju demokratije i bolje saradnje i razumijevanja između entiteta i različitih etničkih grupa u državi;
- razviti informacijski sistem za održivo upravljanje i monitoring;
- izraditi strategije i nacionalni akcioni plan (NAP) za zaštitu i održivo upravljanje biodiverzitetom, geodiverzitetom i diverzitetom pejzaža u državi;
- razviti strategije i nacionalne programe za zaštitu od genetski modificiranih organizama (GMO), i invazivnih vrsta;
- razvoj programa za zaštitu 15-20% teritorije države u skladu sa IUCN.

2.3.5. Otpad, lista prioriteta

- uvođenje i usvajanje strategije upravljanja otpadom;
- usvajanje zakona upravljanja otpadom;
- sanacija određenog broja postojećih deponija;
- otklanjanje ilegalnih odlagališta;
- organiziranje programa obrazovanja na svim nivoima;
- uspostavljanje tržišta za otpad;
- osnivanje integralnog informacijskog sistema;
- osnivanje efikasnog sistema upravljanja otpadom;
- osnivanje agencije za upravljanje opasnim otpadom;
- primjena ekonomskih mjera;
- uvođenje tehnologija prihvatljivih za okoliš;
- izgradnja sanitarnih deponija;
- uvođenje ekoloških postrojenja za spaljivanje.

2.3.6. Šume, strategijski prioriteta

- usvajanje zakona o šumama na entitetskom i državnom nivou;
- kreiranje dinamičnog plana deminiranja šuma;
- precizno određivanje vrsta, posebno najugroženijih i prijedlozi njihove zaštite;
- zaštita šuma od svih vrsta degradacije;
- kreiranje dugoročnog plana za održivo upravljanje šumama;
- kreiranje dugoročnog plana za pošumljavanje u cilju zaštite zemljišta od erozije,
- sakupljanje podataka koji se odnose na stepen zagađenja zraka, vode i zemljišta i njegov uticaj na šume;
- unapređenje rada inspekcija;
- početak monitoringa u šumama;
- napraviti prijedlog naučnih istraživanja u šumama, naročito za zaštitu protiv štetočina, požara i meteoroloških nepogoda;
- početak aktivnosti za izradu LEAP u svim administrativnim jedinicama.

2.4. Pitanja polova i okoliš

3.4.1. Specifične implikacije odnosa među polovima za pitanja okoliša proizlaze iz uticaja koji okoliš ima na bezbjednost ljudi, obezbijedenost ishrane i sredstava za život, ali i iz podjele rada prema polnoj pripadnosti u rješavanju problema okoliša kao i iz različitih načina na koje žene i muškarci reaguju na promjene u okolišu.

Uzimajući u obzir podjele u radu prema polnoj pripadnosti u sektorima poljoprivrede, ribarstva i neformalnog sektora –

domaćinstva i zajednice – mogu nam pomoći u otkrivanju gdje leži prijetnja ugroženosti žena i muškaraca od okoliša. Žene ovise o javnim resursima iz kojih crpe npr. drva za ogrjev i druge biljke, a njihova obaveza da nabavljaju vodu za domaćinstvo u ruralnim mjestima ih stavlja u posebno veliki napor kada ti resursi nestaju ili postaju udaljeni.

3.4.2. Promjene u okolišu imaju i nesagledive posljedice na zdravstveno stanje muškaraca i žena. Promjene u okolišu često povećaju obaveze žena, koje su tradicionalno zadužene za brigu bolesnih i starih, ali i zbog njihovog težeg pristupa zdravstvenoj zaštiti, smanjenom statusu ishrane i potrebom da se snalaze sa nekoliko različitih uloga istovremeno.

3.4.3. Uloga pitanja odnosa među polovima u globalnim nastojanjima da se zaštiti okoliš je značajna u adaptiranju mjera gdje su inicijative koje se tiču polova najjasnije i gdje zagovornici pitanja polova mogu najbolje doprinijeti razvijanju osjetljivih politika i inicijativa koje uzimaju u obzir pitanja odnosa među polovima. Učešće u međunarodnim pregovorima i intervencijama je od strateškog interesa za žene, ako žele da međunarodne inicijative uključe i inicijative koje se tiču i njih samih. Primjeri za uspješno organiziranje i uticaj na inicijative održivog razvoja su lobiranje za žgender sensitive' politike Konferencije Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju (UNCED), kao i kroz pripreme sastanke za Svjetski samit o održivom razvoju (WSSD). Najbolji primjer je Organizacija za žene, okoliš i razvoj (WEDO) koja je igrala važnu ulogu u pripremi sastancima za WSSD i jačanjem kapaciteta žena za učešće u zaštiti okoliša na globalnom nivou za koju je razvila priručnik sa resursima.

Diskutirajući o problemima u oblasti okoliša učesnici NHDR-MRC konsultacija sa civilnim društvom su donijeli sljedeće zaključke i preporuke:

- *potrebno je odvojiti prostorno uređenje od okoliša u Ministarstvima Entiteta (i šire)*
- *zatražiti da država bude/ostane vlasnik resursa pitke vode;*
- *koncesije – ne treba davati stranim kompanijama već domaćim;*
- *harmonizirati izdvajanje sredstava – ulagati u podizanje kvalitete okoliša;*
- *učešće javnosti potrebno je više aktuelizirati/primjenjivati;*
- *vladini Ekološki Fondovi treba da budu dostupni i za NVO-e;*
- *potrebno je poboljšati razmjenu informacija;*
- *obavezno je uvesti Internet – Web stranice za javnu raspravu (za MoE i druge)*

- *neophodan je monitoring investicija/ savjet;*
- *podaci o «okolišnim» projektima treba da budu objedinjeni na jednom mjestu;*
- *savezi NVO su jači faktor, te ih treba «forsirati».*

(Preporuke civilnog društva/Okrugli sto na temu žokoliš' u sklopu NHDR-MRC konsultacija sa civilnim društvom/mart 2003.)

POGLAVLJE VIII ZDRAVSTVO

1 MRC i opšta situacija

1.1. Zdravstveno stanje stanovništva u BiH

Zdravlje je jedan od bitnih temelja kvalitetnog života, jer slabo zdravstveno stanje i bolest umanjuju kvalitet života te opterećuju porodicu, uzrokujući gubitak radne produktivnosti te neposredne i posredne gubitke za društvo i državu u cjelini.

Promijenjena patologija stanovništva prouzrokovana ratom, a dopunjena siromaštvom u neposrednom poratnom pa i sadašnjem periodu, utiče na zdravstveno stanje stanovništva. Konzumiranje alkohola i opojnih droga, pušenje, nezdrave navike u ishrani, neadekvatna kontrola živežnih namirnica, pojava epidemija, nejednak pristup zdravstvenoj zaštiti, nedovoljna novčana sredstva da pokriju nastale potrebe u zdravstvu su, u najkraćem osnovni uzroci lošeg zdravstvenog stanja stanovništva u BiH.

Natalitet

Stopa nataliteta ima trend opadanja od 10,5 ‰ u 2000. god. na 9,9‰ 2001. Trend pada nataliteta je posljedica opšte socioekonomske nesigurnosti.

Opšti mortalitet

U BiH, u poslijeratnom periodu dolazi do laganog opadanja stope mortaliteta, i još uvijek ima srednje nisku vrijednost. Stopa opšte smrtnosti je nešto manja u 2001. god. 8,0 ‰ u odnosu na 2000. god kada je iznosila 8,1 ‰.

Očekivano trajanje života

Posljednji zvanični podaci su iz 1989 godine za muškarce 69,2 i 74 za žene. Prema podacima UNICEF-a za 1997 godinu prosječna dužina života je bila 73 godine¹¹². Razlozi za ovo je što podaci o mortalitetu (umiranju) i morbiditetu (obolijevanju) nisu standardizirani, tako da ovaj podatak još uvijek nije moguće dobiti.

1.1.1 Osnovno stanje i trendovi

Vodeći uzroci smrti (Mortalitet)

Vodeći uzroci smrti stanovništva u 2001. godini su bila oboljenja cirkulatornog sistema, čije je učešće u ukupnom mortalitetu bilo 54,1% (FBiH). Ovo upućuje na veličinu i značaj morbiditeta ovih oboljenja, kao i potrebu urgentnog djelovanja na prevenciju i promociju zdravih stilova života. Maligne neoplazme su bile uzrok smrti kod 18,1% svih umrlih, što predstavlja porast u odnosu na 1999. (16,5%). Povrede i trovanja su na četvrtom sa 3,6%, oboljenja digestivnog ranga sa 2,9% na petom, a sva ostala oboljenja sukao uzroci smrti sa 15,6%

Obolijevanje stanovništva (morbiditet)

Obolijevanje stanovništva se prati na osnovu Zakona o propisanim evidencijama u oblasti zdravstva i Programa statističkih istraživanja u oblasti zdravstva. Izvor podataka su izvještaji javnog sektora (ambulantno-poliklinički), dok privatni sektor ne dostavlja podatke o svom radu, zbog toga ne postoje podaci koji omogućavaju realnu procjenu učestalosti hroničnih nezaraznih oboljenja.

Hronična masovna nezarazna oboljenja su vodeća oboljenja u morbiditetu. Oboljenja respiratornog sistema sa 35,7% učešća u ukupnom morbiditetu, te oboljenja cirkulatornog sistema sa 9,9%. Na trećem mjestu su oboljenja digestivnog sistema od 5,9%, slijede oboljenja genitourinarnog sistema sa 5,8%, oboljenja koštano mišićnog i vezivnog tkiva sa 5,3% itd.

Mentalno zdravlje

Migracije, nezaposlenost, izmijenjeni uslovi u porodicama, porast nasilja i drugi riziko faktori doveli su do povećanja gotovo svih mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja sa učestalim samoubistvima. Stopa samoubistava je 3,8/100.000 (2000), 3,2/100.000 (2001. god.). Po starosnoj strukturi najviše je pogođeno radno aktivno stanovništvo od 25-64 godina i to 71,8 ‰ 2001. (prema 64% u 2000.) godini.

Od svih demografskih varijabli u epidemiološkim istraživanjima, polna pripadnost najviše korespondira kao rizik za sve oblike različitih vrsta mentalnih poremećaja. Depresivni poremećaji i većina neuroza se, u prosjeku, dešavaju dva do tri puta češće

112 (1) UNICEF "Women and Children situation Analysis 1997, Sarajevo, 1978.

ženama nego muškarcima. Poremećaji u ishrani su osam do deset puta češći kod žena nego kod muškaraca. Muškarci će češće biti pogođeni razvojnim poremećajima kao što su autizam i nedostatak pažnje, kao i alkoholizmom i poremećajima u ponašanju. Za sve poremećaje, uključujući one koji su češći kod muškaraca ili žena, kao i onih koji se jednako pojavljuju i kod jednih i kod drugih, različitosti prema polnoj pripadnosti se pojavljuju u riziko faktorima ili kliničkim aspektima. Različitosti prema polnoj pripadnosti u neuropsihološkom profilu, riziku ponavljanja ili učestalosti, ozbiljnosti simptoma ili invalidnosti svi su praktično važni pri propisivanju tretmana i potrebnih usluga. Društveni uticaj mentalnih poremećaja je dodatno disproporcionalan za žene u periodu trudnoće, odgajanja djece i laktacije. Ostali dodirni elementi reproduktivnog i mentalnog zdravlja uključuju reproduktivne simptome (reproduktivne smetnje, poput vaginalnog iscjetka, znaju biti uzrokovane stresom više nego vanjskim faktorima, ali se u pravilu uvijek tretiraju kao fiziološki a ne psihološki problem), nasilje i mentalno zdravlje (jedan od najonesposobljavajućih i najdugotrajnijih oblika poremećaja posttraumatskog stresa rezultat je nasilja nad ženama i djecom), reproduktivne operacije i mentalnog zdravlja (žene koje su podvrgnute ovim operacijama kao što su mastektomija, histerktomija, mogu dobiti mentalne poremećaje, kao i bilo koje druge ginekološke hirurške intervencije), HIV/AIDS i mentalno zdravlje (proizvodi probleme mentalnog zdravlja kod osoba koje su oboljele od HIVa, zbog stigme i diskriminacije koja se asocira s ovim oboljenjem i direktnim i indirektnim uticajem HIVa i sekundarnih infektivnih bolesti na mozak).

ene su, općenito, primarne korisnice tretmana i usluga za mentalne poremećaje, ali je malo podataka o epidemiološkim i kliničkim nalazima polnih razlika primijenjenim na politike javnog zdravstva i uslužnih institucija. Nedostatak institucija i odgovarajuće njege lica koja trebaju mentalnu zaštitu često je prepreka povratku izbjeglica, lica sa takvim potrebama.

1.1.2. Zarazne bolesti i imunizacija

Zarazne bolesti su zbog svoje prirode od posebnog značaja za zajednicu i zahtijevaju provođenje posebnih mjera nadzora i imaju značajno učešće u patologiji stanovništva. Teška socioekonomska situacija, nesigurno snabdijevanje higijenski ispravnom vodom za piće, neadekvatno odlaganje otpadnih materija, loši uslovi stanovanja utiču na povećanje rizika nastanka i širenja mnogih zaraznih bolesti.

Opšta stopa morbiditeta zaraznih i parazitnih bolesti u F BiH je 2001. godine je 2415,46/ 100.000 i u opadanju u odnosu na

2000. godinu 2694,58/ 100.000. Ukupan broj prijavljenih zaraznih i parazitnih bolesti je u 2001. godini je 55.733 slučaja (2000. - 61.642 slučaja).U toku 2001. od zaraznih oboljenja su umrle 54 osobe i stopa mortaliteta je iznosila 2,34/ 100.000 (2000-65 osoba umrlo).

Epidemiološka situacija u 2001. godini je povoljnija u odnosu na prethodne dvije godine. Registrirano je manje epidemija zaraznih bolesti - 31 (2000. godine 39).

Tuberkuloza pluća u BiH ima još uvijek visoku incidencu u odnosu na razvijenije zemlje. U 2000. je bila 65,6/ 100.000 a 2001. BiH je prihvatila i uključila se u program nadzora nad tuberkulozom u Evropi –Euro-TB. Urađene su nacionalne strategije

Imunizacija je jedna od najvažnijih zdravstveno preventivnih intervencija u zaštiti stanovništva. Evidencija vakcinacije pokazuje pokrivenost osnovne vakcinacije od 80,74% do 95,06%, a u slučaju revakcinacije od 74,73% do 92,69%. Tokom prošlih godina ustanovljen je stalan pad broja slučajeva tuberkuloznog meningitisa i milijarne TBC-a, ospica, parotitisa. Tokom tog perioda nisu zabilježeni slučajevi dječje paralize, difterije ili neonatalnog tetanusa.

U sistemu su otkriveni neki ozbiljni problemi poput lošeg registracionog i informacionog sistema koji je potreban za tačno planiranje, provođenje i procjenu nacionalnih aktivnosti imunizacije. Velika i stalna pomjeranja stanovništva, koja utiču na manjkave registracione podatke, i tako dovode do niske stope vakcionalne pokrivenosti kod romske djece, izbjeglica i raseljenih lica.

Tabela 1: Procenat imunizirane djece u 2001.

Vakcina	RS	FBiH
BSG	96.2	95.5
DI-TE-PER	95.3	91.7
POLIO	90.6	92.3
MRP	88.6	91.7

Izvor: ZZJZ FBiH, ZZRS

1.1.3. Zdravstveno stanje osjetljivijih grupa stanovništva

Djeca i omladina

Zdravlje djece se ne može razdvojiti od zdravlja žena, pošto se važne osobine fizičkog i mentalnog zdravlja dojenčeta razvijaju u

Poglavlje VIII ZDRAVSTVO

ranim fazama pod direktnim uticajem majke. Ovaj uticaj nastaje mnogo prije samog rođenja, nakon čega slijedi prenatalna i postnatalna njega, a kasnije i njega u porodici. Uticaj društvene i fizičke okoline igra odlučujuću ulogu, naročito u sadašnjim ekonomskim uslovima koji na razne načine nepovoljno utiču na djetinjstvo.

Djeca do pete godine starosti čine oko 8.5% stanovništva, a stope nataliteta pokazuju tendenciju pada (postoje razlike među kantonima i regijama). Stopa smrtnosti dojenčadi se smatra niskom, iako postoje velike razlike među kantonima.

Stopa dojenačke smrtnosti ima trend opadanja i u poslijeratnom periodu. U 2001. godini je bila 8,5 na 1000 živorođenih (2000. je 11,2 na 1000 ž.r.). Glavni uzroci smrti nastaju tokom perinatalnog perioda (asifiksija novorođenčeta, respiratorni distres sindrom, poremećaji vezani za kraću trudnoću i malu tjelesnu težinu i dr.). Na drugom mjestu su kongenitalne malformacije, deformacije i hromozomske aberacije i dr. Iza slijede oboljenja cirkulatornog sistema i drugo.

Perinatalni mortalitet (zbir mrtvorodne djece i djece umrlih 6 dana po rođenju) je

U 2001. godini 10,2%o i niži je u odnosu na 2000. –11%o. Procenat novorođenčadi umrlih u prvih 6 dana je visok uprkos niske stope dojenačke smrtnosti i iznosi 60,7 % , te je stopa ranog neonatalnog mortaliteta 5,5%o. *Mortinatalitet* (mrtvorodeni) je 4,7%o u 2001. , što zajedno sa ranim neonatalnim mortalitetom (5,5%o) daje stopu *perinatalnog mortaliteta* od 10,2%o. *Stopa smrtnosti djece ispod 5 godina* u 2001. je bila 10,3%o (2000. – 13%o).

U toku 2000. su urađena istraživanja o ženama i djeci (MICS 2000) su pokazala da procenat djece rođene sa težinom od 2.500 grama i manje iznosi 4% F BiH, a 2,1 u RS , što je slično zemljama u tranziciji.

Pokrivenost imunizacijom (Tabela 1) je dosta visoka ali još nije dostigla preporučene vrijednosti.

Prema istraživanju o deficitu joda u BiH , kojim su bila obuhvaćena djeca starosti od 7-14 godina, na području Federacije zabilježen je blagi do umjereni stepen *jodnog deficita* , sa prevalencom od 27,06%.

Adolescenti ponašanjem i navikama utiču na svoje zdravlje. To je prije svega upotreba duhana, alkohola, psihoaktivne supstance, polni odnosi bez zaštite i neželjene trudnoće.

Prema istraživanju o mladima UNDP/IBHI u 2000. godini, 45,3 % mladih puši redovno, 21% anketiranih konzumira alkohol, a 17% konzumira lake droge (marihuanu).

Prema MICS-2000, adolescentice (15-19 godina) 69,6% anketiranih koje žive u zajednici sa muškarcem ne koriste kontracepciju.

Istaknut problem u oblasti zdravstva predstavlja zaštita i liječenje osoba sa razvojnim teškoćama. Potrebno je raditi na ukidanju kategorizacije djece sa posebnim potrebama i insistiranju na porodičnom smještaju i smještaju u zajednici, a ne zatvorenim institucijama.

Veoma je važno da se evidentira broj djece sa malformacijama (nepostojanje broja takve rođene djece), te da se izvrši uvezivanje centara za mentalno zdravlje.

Poseban akcenat stavlja se na prevenciju rađanja osoba s razvojnim teškoćama, gdje se predlaže sljedeće :

- *potrebno je ginekološko praćenje kojim bi se vodila briga i istraživanje o majci i djetetu sve do trenutka kada se na rođenom djetetu ne zaključi da nema problema u mentalnom zdravlju djeteta;*
- *potrebno oformljivanje i podržavanje rada instituta za genetiku kao mogućnosti preventivnog ispitivanja (iskoristiti mreže institucija koje se bave genetskim istraživanjima, te posjeduju opremu i znanje (npr. DNK centar Tuzla);*
- *potrebno je uraditi istraživanje o tome koliko je slučajeva mentalne retardacije izazvano zbog loše vođenog porođaja (ne postoje analize i izvještaji o tome kako je tekao porod), te insistirati na sankcioniranju i zaustavljanju nemarnosti ljekara.*

Društvo za pomoć Mentalno nedovoljno razvijenim licima Banja Luka, Oaza- Udruženje za pomoć osobama sa mentalnom retardacijom kantona Sarajevo, te Udruženje majki hendikepirane djece Tuzla su nevladine organizacije koje intenzivno rade na pomoći i zalaganju za ovu kategoriju lica. (Preporuke civilnog društva/okrugli sto na temu 'zdravstvo' u sklopu NHDR'MRC konsultacija sa civilnim društvom/mart 2003.)

Žene

Prema zadnjim procjenama stanovništva, žene čine preko 51 % populacije od kojih je 25% u fertilnoj dobi.

Postoji nekoliko odlika koje su zajedničke za žene u reproduktivnoj dobi: tendencija pada opštih i specifičnih stopa plodnosti, jer se namjeran prekid trudnoće koristi kao način planiranja porodice; neadekvatno seksualno i reproduktivno ponašanje, porast ranih seksualnih aktivnosti adolescenata, i rastuća stopa neželjenih trudnoća, sa povećanim brojem slučajeva silovanja, zlostavljanja,

prostitucije, koji vode do porasta zaraznih bolesti koje se prenose seksualnim putem.

Evidencija o reproduktivnosti pokazuje veliku neujednačenost: one regije sa visokom stopom nataliteta i većim brojem učestalih trudnoća pokazuju porast stope perinatalnog mortaliteta, prijevremenih rođenja, niske porođajne težine, te neadekvatne prenatalne i perinatalne zdravstvene zaštite.

Poseban problem u oblasti zdravlja žena predstavljaju neujednačena raspoloživost zdravstvene zaštite u urbanim i seoskim područjima, nizak nivo obrazovanja, manjkava raspoloživost ginekoloških službi za adolescente, nizak nivo zdravstvene promocije i prosvjećivanja žena, i nedostatak multidisciplinarnog, integriranog pristupa problemima zdravlja žena.

Stopa ukupnog fertiliteta (ukupan broj živorođene djece na jednu ženu) je u porastu i u 2001. je bila 1.4 u odnosu na 2000. kada je bila 1.3¹¹³ U toku 2001. godine je registriran u F BiH samo jedan slučaj *maternalne smrtnosti*, što ukazuje na loš kvalitet ovih podataka.

Vodeći uzroci smrti žena u toku 2001. godine su: oboljenja cirkulatornog sistema, maligne neoplazme, i dr. Kod malignih neoplazmi karcinom dojke je na prvom mjestu sa stopom 22/100.000 (index strukture 13,6%), a karcinom cerviksa sa stopom 5,5/100.000 (index strukture 3,4%) na sedmom mjestu vodećih uzroka smrti od malignih neoplazmi.

Porod pod stručnim nadzorom predstavlja oko 99,% od svih registriranih poroda. Ne postoje potpuni podaci o tačnom broju abortusa i procenat žena koje koriste kontracepciju. U redovno zdravstveno-statističko izvještavanje uveden je novi izvještajni obrazac , koji će omogućiti realnu procjenu reproduktivnog zdravlja i zdravlja žena uopšte.

Pet vodećih oboljenja u 2001. godini kod ženske populacije od 15 i više godina su:

poremećaji menstruacije, trihomonijaza, kandidijaza, menopauza i drugi premenopauzalni poremećaji te upala mokraćnog mjehura. Prema istraživanjima (MICS 2000) , prevalenca upotrebe modernih kontraceptivnih metoda je niska.

Lica treće dobi

Prema procjenama entitetskih zavoda za statistiku, u strukturi ukupnog stanovništva BiH, učešća lica treće dobi je preko 10%, te prema međunarodnim parametrima stanovništvo BiH spada u kategoriju starog stanovništva. Ovo je posljedica pada nataliteta i prirodnog priraštaja stanovništva te još uvijek prisutnih velikih odlazaka mladih iz zemlje .

Lica treće dobi imaju specifične zdravstvene probleme , uglavnom vezane za životnu dob ali i dodatne, uzrokovane teškom socioekonomskom situacijom.

Vodeća oboljenja u 2001. god. su oboljenja cirkulatornog sistema sa indeksom strukture 26,2%, zatim respiratornog sistema sa 18,3%, na trećem mjestu su oboljenja koštano-mišićnog sistema sa 9% itd.

Poseban problem predstavlja obezbjeđenje zdravstvene zaštite ovoj populaciji u kategoriji povratnika, s obzirom da ne postoji do kraja definiran način obezbjeđivanja zdravstvene zaštite između entiteta.

Neophodno je unaprijediti zaštitu zdravlja lica treće dobi putem primarne zdravstvene zaštite, u sklopu porodične medicine osigurati program kućnog liječenja, rehabilitacije i medicinske njege ove populacione grupe .

Osobe sa invaliditetom

Ne postoje tačni podaci, ali se procjenjuje da skoro 10% od ukupnog broja stanovnika BiH čine lica sa invaliditetom različitih vrsta, stepena invalidnosti i različitih uzroka nastanka invaliditeta. Ove osobe su veoma ranjiva grupacija i imaju stalnu potrebu za raznim oblicima zdravstvene zaštite. Nerazvijenost različitih servisa podrške dovodi do njihovog izoliranja što se dodatno odražava na njihovo psihičko stanje.

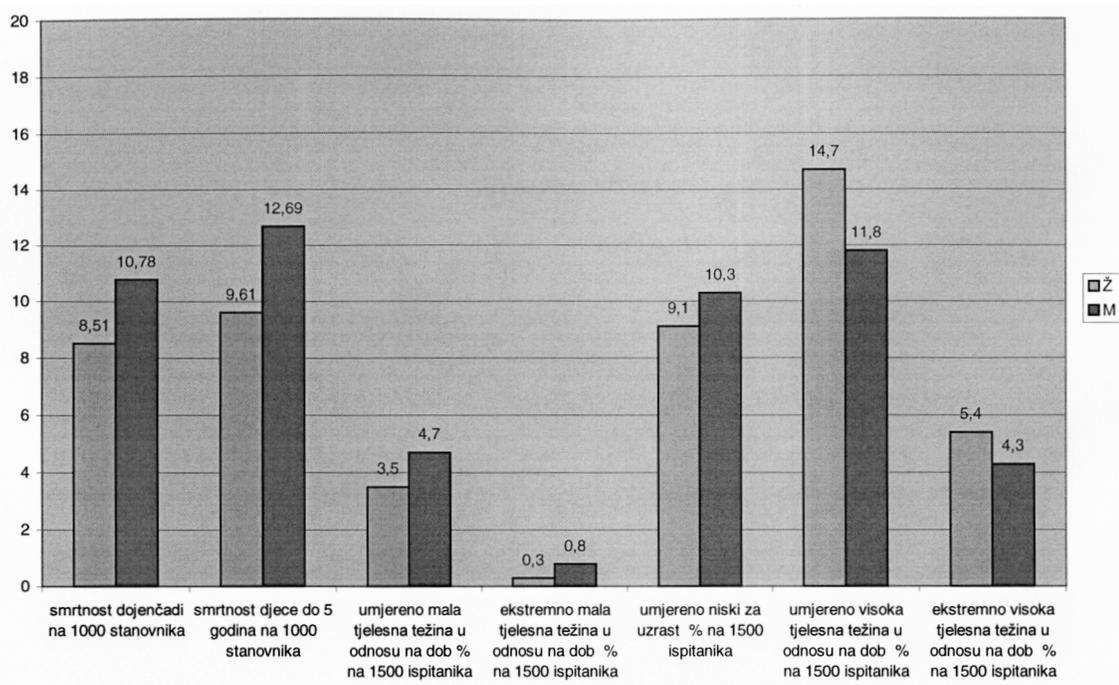
Rješavanje ovog problema se mora posmatrati sa više aspekata i intersektorijalno, jer ovo nije samo problem zdravstvenog sektora, nego socijalne zaštite, osposobljavanja za rad i život, preventivnog djelovanja na uzroke koji dovode do invaliditeta.

1.2 Razlike među polovima u mortalitetu i obolijevanju od hroničnih i terminalnih bolesti muškaraca i žena

Razlike među polovima u zdravstvu nisu uvijek uvjetovane samo biološkim, već i vanjskim uslovima, tj. ulogama prema polu - muškaraca i žena koje dovode do pogoršanja zdravstvenog stanja ili mortaliteta. Razlike među polovima u mortalitetu i obolijevanju od hroničnih i terminalnih bolesti muškaraca i žena su evidentni iz podataka FBiH koji pokazuju da od neoplazme mnogo češći umru muškarci (62%) nego žene (38%), kao i od oboljenja respiratornog sistema (58%-42%), digestivnog trakta (64%-36%), povreda, trovanja i drugih vanjskih uzroka (74%-26%) i spoljašnjih uzroka morbiditeta i mortaliteta (79%-21%).¹¹⁴ Najveće razlike u promjeru

¹¹³ ASBiH Statistički bilten 2 / 2003
¹¹⁴ FSZ, 2002.

Poglavlje VIII ZDRAVSTVO

Tabela 3. Podaci o zdravlju razvrstani prema polnoj pripadnosti
(Izvor, UNICEF 2000., UNDP CCC 2002., FZS 2002., RZS 2002.)

muškaraca i žena sa hroničnim oboljenjima postoje za osobe od 50 do 64 godine i za iznad 70 godina i to u prosjeku je 62% muškaraca u tim godinama oboljelo od hroničnih bolesti, a samo 50% žena. Razlike među polovima su prisutne i u pothranjenosti ili pretilosti djece u dobi do pet godina, kao što je prikazano na tabeli: dječaci do pet godina uvijek imaju manju tjelesnu težinu i visinu nego djevojčice, dok su djevojčice češće umjereno teže za svoju dob u odnosu na dječake.

1.4. Okoliš i zdravlje

Na javni sistem vodosnabdijevanja je priključeno oko 53% stanovništva, sa neuređenom zonom sanitarne zaštite. Higijenski ispravna voda nije dostupna svim ljudima. Nema registara vodoopskrbnih objekata u entitetima.

Ne postoji jedinstven sistem mjerenja i detekcije osnovnih pokazatelja zagađenosti vazduha (SO_2), u mnogim gradovima ne

vrši se ispitivanje kvaliteta vazduha, oko 15% otpadnih voda se prečišćava a samo 40% krutog otpada se odlaže na higijenski način. Nije obezbijedena higijenska dispozicija tečnog i okrutnog otpada (na kanalizacioni sistem je priključeno samo oko 50% stanovništva).

Ne vrši se kontrola zemljišta i nije riješeno pitanje uništavanja lijekova sa isteklim rokom upotrebe i drugih toksičnih materija (nema zakonske regulative).

Obezbjeđivanje dovoljne količine ispravne vode za piće je postalo javnim zdravstvenim problemom. U 2000. godini od testiranih uzoraka vode na mikrobiološku ispravnost, 18,9% se pokazalo nepodobnim za ljudsku upotrebu. Najčešći povratni uzroci zagađenja su koliform i fekalne streptokoke koje uveliko prelaze nivo propisanih standarda. Na hemijsko zagađenje, 25,5% uzoraka se pokazalo neupotrebljivim. Hemijsko zagađenje podrazumijeva povećanu potrošnju potassium permanganata, nitrata i organoleptičkih supstanci koje se nalaze u mulju. Izbijanje epidemija enterkolitisa i virusnog hepatitisa A je bila

neželjena posljedica ovih nedovoljnih kontrola kvalitete vodosnabdijevanja.

1.4. Ishrana i životni stilovi

Zagađenja namirnica biološkim uzročnicima i hemijskim supstancama, naročito onih sa potencijalno kumulativnim djelovanjem, su uzrok ne samo važnih bolesti nego i jedan od osnovnih problema za javno zdravstvo. Mnoge kontrole javnozdravstvenih laboratorija kao što su kontrola mikrotoksina, hormona, ostataka veterinarskih lijekova, sulfonamida, antibiotika, hlornih pesticida, polihlornih bifenola itd., se ne vrše zbog ratnih uništavanja i otuđivanja opreme, manjka osoblja i nedostatka finansijskih sredstava. U oblasti kontrole namirnica dominantna pažnja usmjerena je prema mikrobiološkim kontaminantama, a u znatno manjoj mogućnosti i mjeri prema hemijskim kontaminantama, dok se tek odnedavno traga i za radioaktivnim elementima.

Prema podacima zabilježenim u javnozdravstvenim laboratorijama u 2000. godini 10,8% , od testiranih uzoraka smatrano je nepodesnim u odnosu prema mikrobiološkim parametrima. *Najčešći registrirani uzroci mikrobiološkog zagađenja* su visok nivo enterobakterija, Esherihie coli, koagulaza A-pozitivnih stafilokoka, salmonela. *Najčešći uzroci hemijskog zagađenja namirnica* su neadekvatan sastav, upotreba nedopuštenih aditiva ili prekomjerna količina dopuštenih aditiva (sintetske organske boje, konzervansi).

S obzirom na trenutnu situaciju u oblasti sigurnih namirnica, *trovanje hranom je bilo među deset vodećih zaraznih bolesti u periodu između 1998. i 2000. godine.*

Stanovništvo ima *nezdrave navike u ishrani*, konzumira se previše crvenog mesa i masnoća, dok je unos povrća i voća nedovoljan.

Nadzor i kontrola (inspeksijska i laboratorijska) uvezene robe i domaćih proizvoda i sistem izvještavanja o kontroli su neorganizirani i nedostadni. Propisi o higijenskoj ispravnosti namirnica su zastarjeli i ne usklađeni sa međunarodnim standardima.

Prema podacima istraživačkih studija da u BiH ima oko 50% pušača u populaciji starijoj od 15 godina, procjena je da 45% mladih puši. Promet duhanski i alkoholnih proizvoda je nekontroliran, uprkos postojanju jasnih zakonskih odredbi koje se tiču proizvodnje i prometa ovih proizvoda.

1.5. Jonizirajuće zračenje

Najčešći izvori jonizirajućeg zračenja su rendgenski aparati, gromobrani sa ugrađenim radioaktivnim izotopima, protivpožarni alarmni uređaji i defektoskopi koji se primjenjuju u industrijskoj radiografiji. Srušeni i izgubljeni izvori jonizirajućeg zračenja su glavna opasnost za zdravlje stanovništva.

U praksi bi trebalo uvesti moderne uređaje i osigurati radiološku zaštitu na poslu kako bi se što više smanjilo nepotrebno izlaganje populacije radioaktivnom zračenju. Neophodno je uvesti sigurno skladištenje i odlaganje radioaktivnog otpada visoke radioaktivnosti, kontinuiranu kontrolu unosa pojedinih radionukleida putem namirnica i neophodno je obezbijediti unapređenje laboratorijske opreme i osoblja za nadzor radioaktivnosti kod namirnica, vode i zemlje, to jeste, okoliša, kao i osigurati dobar kvalitet rada putem akreditiranja, edukacije i prosvjeđivanja osoblja.

1.6. Osiromašeni uranijum

Upotreba municije sa osiromašenim uranijumom u BiH, dugo je bila tajna kako za relevantne institucije tako i za javnost. Pored eventualnih lokacije na koje se sumnja da su gađane municijom osiromašenim uranijumom tokom NATO udara 1995., prostori i lokacije gdje su boravile snage SFOR-a, nelegalna odlagališta farmaceutskog i medicinskog materijala, tajna spaljivanja istih kao i druge hemijsko-štetne materije, su potencijalna opasnost po zdravlje ljudi i životinja.

Posebno je iskazana zabrinutost zdravstvenog sektora, na osnovu praćenja morbiditeta od malignih oboljenja. Iako je stopa obolijevanja od malignih neoplazmi bila u porastu, nije se moglo sa sigurnošću tvrditi da je povećana smrtnost uzročno-posljedična vezana za jonizirajuće zračenje, te su pokrenute aktivnosti na utvrđivanje vjerodostojnosti podataka.

Ekspertni tim Ujedinjenih nacija za Program zaštite životne sredine (UNEP), je posjetio BiH, tokom oktobra 2002., i nakon toga u svom preliminarnom izvještaju, potvrdio prisustvo osiromašenog urana u BiH.

Doneseni su zaključci da se, na osnovu konačnih nalaza eksperata UNEP-a i drugih relevantnih institucija, sačini *Plan mjera i aktivnosti za saniranje štetnih utjecaja od djelovanja osiromašenog urana.*

1.7. Organizacija zdravstvene zaštite

U skladu sa Ustavom BiH, sve nadležnosti iz oblasti organizacije zdravstvene zaštite su prenesene na nivo entiteta .

U F BiH , nadležnosti su podijeljene između federalne i kantonalne vlasti, čime je zdravstvo decentralizirano, a federalni nivo ima uglavnom koordinirajuću funkciju. Na isti način su i podijeljene odgovornosti (opština, kanton i federacija).

U RS je na nivou entiteta, podijeljena na regione, ali nema podijeljene odgovornosti.

U oba entiteta zdravstvo je organizirana na tri nivoa: primarna, sekundarna i tercijarna zdravstvena zaštita.

Reforma sistema zdravstvene zaštite je započela odmah nakon rata. Entitetska ministarstva zdravstva su u uskoj saradnji sa međunarodnim institucijama uradila dokumenta za reformu sistema zdravstva, čiji je cilj povećanje efikasnosti i racionalizacija zdravstvene zaštite.

Međutim, uprkos reformskim opredjeljenjima i početku implementacije reformskih opredjeljenja (transformacije primarne zdravstvene zaštite u timove porodične medicine), još uvijek postoji gradnja skupih i dobro opremljenih zdravstvenih objekata u većim sredinama (DZ i bolnice) što rezultira ozbiljnim povećanjem izdataka u pružanju zdravstvene zaštite i snižavanjem stepena iskorištenosti zbog razmjernе prostorne nepristupačnosti, a što nije u skladu sa ekonomskim mogućnostima zemlje.

Neravnomjerna teritorijalna raspoređenost zdravstvenih objekata i zdravstvenog kadra, posebno ljekara, obezbjeđuje nejednak nivo pružanja zdravstvene zaštite, tako da u ruralnim sredinama stanovništvo ostvaruje zdravstvenu zaštitu na nivou ljekara opšte prakse a u urbanim na nivou određene specijalističke grane.

Nivoi zdravstvene zaštite su nedovoljno povezani i precijenjena je bolnička zaštita na štetu razvoja primarne zaštite.

Osjetan je manjak određenih profila specijalnosti a i oni što ih ima uglavnom su skoncentrirani u velikim centrima. Planiranje kadra i obrazovanje u skladu sa potrebama nije usklađeno pa rezultira određenim hiperprodukcijama i povećanju nezaposlenosti.

U narednoj tabeli dati su određeni podaci vezani za kapacitete zdravstva u BiH.

Table 4: Zdravstveni kapaciteti u BiH

Naziv	2000	2001
Broj bolnica	39	34
Broj bolničkih kreveta	12,221	12,098
Broj psihijatrijskih kreveta	1,627	1,285
Broj ljekara	5,368	5,443
% ljekara u bolnicama	45.30%	45.53%
Broj ljekara u PZZ	927	1,449
Broj farmaceuta	380	350

Podaci ZZJZ F BiH i ZZZ RS Podaci ZZJZ F BiH i ZZZ RS

1.8. Finansiranje zdravstvene zaštite

Finansiranje zdravstvene zaštite se vrši sredstvima doprinosa iz plaća zaposlenika, iz doprinosa na plaće koje plaća poslodavac, iz doprinosa poljoprivrednika te od transfera iz proračuna (entiteta , kantona, opština) za određene kategorije stanovnika ili za određene namjene, donacija (sve manje sada).Sredstva obaveznog zdravstvenog osiguranja se ubiraju u zavodima zdravstvenog osiguranja kantona i F BiH i Fondu zdravstvene zaštite u RS-u.

Uz osiguranje, bolesnici sudjeluju u troškovima zdravstvenih usluga kroz participaciju. Participacija finansijski nije značajna, jer je većina bolesnika (80%) oslobođena participacije . Uz participaciju, neke zdravstvene usluge bolesnici plaćaju i izravno, npr. lijekove koji se ne izdaju na recept. Dio zdravstvenih usluga u privatnim zdravstvenim ustanovama građani plaćaju u punoj cijeni.

U F BiH, zakonom su propisane gornje granice doprinosa (13% iz plaće ili drugog oblika dohotka a 4% uplaćuje poslodavac). Kantonalne skupštine određuju ko je obaveznik uplate doprinosa. Praksa uplate doprinosa je različita po pojedinim regijama i među obaveznicima zdravstvenog osiguranja. Penzioni fond, Federalni zavod za zapošljavanje, vojska i poslodavci izvršavaju svoje obaveze djelimično a neki uopšte ne uplaćuju (penzioni fond).

U RS je organizacija zdravstvenog osiguranja centralizirana (jedinstven fond zdravstvenog osiguranja sa poslovnica po opštinama). Stope doprinosa za zdravstveno osiguranje su na neto primanja (zaposlenih 15%, penzije 3,75% i katastarski prihod zemljiornadnika 15%). Počelo je plaćanje zdravstvenih usluga na osnovu novih ugovora .

U F BiH, kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja odgovorni su za prikupljanje sredstava zdravstvenog osiguranja i raspodjelu tih

sredstava koja se još uvijek vrši po naslijeđenom principu iz prethodnog perioda. Novi modeli ugovaranja su u začetku i primjenjuju se samo u dva kantona.

Na federalnom nivou osiguranje i prikupljanje sredstava se vrši iz doprinosa zdravstvenog osiguranja i sredstava budžeta F BiH, formiran je fond solidarnosti. Raspodjela sredstava se vrši na osnovu ugovora sa zdravstvenim ustanovama, po principu da sredstva prate osiguranika.

Potpisan je i sporazum o ostvarivanju zdravstvene zaštite između entiteta, entiteta i Brčko Distrikta. Međutim, ovaj sporazum se ne poštuje i veoma mali broj osiguranika ostvari zdravstvenu zaštitu po ovom osnovu.

Obzirom da entitetski zakoni nisu harmonizirani u pogledu zdravstvenog osiguranja, promjene prebivališta kod povratka raseljenih lica izazivaju gubitak zdravstvenog osiguranja i teškoće u pristupu zdravstvenim institucijama.

Obračun ostvarenih ukupnih prihoda i rashoda u zdravstvu je teško procijeniti jer se zvanično ne radi. Procjene i određene analize se vrše na nivou entiteta / federalni zavod zdravstvenog osiguranja i Fond zdravstvene Zaštite RS) ali je upitno koliko su ti podaci pouzdani jer osim sredstava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja ostali izvori su procjena. Zato je i upitna stopa učešća zdravstva u GDP-u.

Pokrenute su aktivnosti u toku 2002. na usaglašavju metodološkog pristupa za izradu obračuna ukupnih prihoda i rashoda u sektoru zdravstva na nivou entiteta. Nakon toga će slijediti usaglašavanje metodologije za nivo BiH-e. Po osnovu obaveznog zdravstvenog osiguranja ostvareno je za 2001. godinu na nivou BiH, 589,7 miliona KM ili posmatrano po stanovniku sredstva za zdravstveno osiguranje iznose 157,04 KM, a po osiguranom licu 198,00 KM. Prema gruboj računici i ovom pristupu znači da po svakom neosiguranom stanovniku da bi dostigao minimum osiguranog lica, država trebala da obezbijedi 41 KM ili 31,85 milina KM dodatnih sredstava. Zbog nepostojanja tačnih podataka o ostalim izvorima sredstava u zdravstvu, moguće je da bi ovaj iznos bio nešto manji.

Tabela 5: Sredstva zdravstvenog osiguranja u 1,000 KM

	2000	2001	Ratio 2001/2000
FBiH	419,140	422,989	100.9
RS	150,202	166,700	110.6
BiH	569,342	589,689	103.5

*Izvor ZZO I R F BiH, F ZZ RS

1.9. Zdravstvo i civilno društvo

Tranzicija sistema i nastanak novih odnosa u društvu trebao bi da obezbijedi i nove odnose u ovom sektoru. Nevladine organizacije, humanitarne organizacije, vjerske zajednice i udruženja građana imaju značajnu ulogu u zdravstvenoj zaštiti. Njihov doprinos tokom rata i u neposrednom ratnom periodu je bio veoma značajan i uglavnom je bio podržavan sredstvima međunarodnih organizacija. Nije nevažna ni njihova uloga u smislu ekonomskog razvoja.

Odnos države prema ovim promjenama varira od prihvatanja do nepovjerenja. Veoma mali broj nevladinih organizacija u ovom periodu je bio podržan sredstvima budžeta.

Međutim, mjesto nevladinog sektora u zdravstvu još uvijek zakonski nije pozicionirano. Veće prisustvo nevladinog sektora bi omogućilo nove pristupe rješavanju problema u sektoru, veću otvorenost ka javnosti i mogućnost građanima da više saznaju o svojim pravima, da više utiču na kreiranje odluka, oblik da «zajednica» bude više involvirana. Bliska saradnja između zdravstvene i socijalne zaštite je veoma bitna a ona se najviše može ostvariti kroz nevladin sektor.

2. Analize politika

2.1. Politika «Zdravlje za sve u 21. vijeku» koju je prihvatila svjetska zajednica u maju 1998, za prve dvije decenije 21. stoljeća je definirala globalne prioritete i deset ciljeva koji će stvoriti uslove da ljudi širom svijeta dođu na najviši mogući nivo zdravlja i da ga održe u toku cijelog svog života. Od država, entiteta unutar država, gradova i lokalnih zajednica se traži da prilagode ove ciljeve svojim lokalnim usovima, potrebama i prioritetima.

Mada je BiH kao država ratificirala i prihvatila mnoge međunarodne obaveze iz oblasti zdravstva, nadležnost za zdravstvo je i dalje samo na entitetima. Jedini do sada značajniji akt koji je donesen na nivou BiH je *Rezolucija o politici zdravlja za sve građane BiH, Koju je donio Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH (April 2002)*.

Zdravstvena zaštita se pruža u entitetima ali se mora osiguravati i koordinirati sa nivou države i minimum osnovnih prava na zdravstvenu zaštitu mora biti zagarantiran svakom građaninu BiH ma u kom njenom dijelu boravio.

2.1. Reforma zdravstva

2.2.1. Reforme zdravstva su započele usvajanjem novih Zakona o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju, predložene od strane ministarstva zdravstva a usvojene od strane entitetskih parlamenata (F BiH 1997 Parlament F BiH , izmjene i dopune 2001.; Narodna skupština u RS 1999, izmjene i dopune 2001) . Urađeni su: Strateški plan za reformu i rekonstrukciju zdravstvenog sistema RS 1997-2000. i Strateški plan za reformu sistema zdravstvene zaštite F BiH 1998.

Definirani ciljevi reformi oba entiteta su da se stvori takav sistem koji će biti efikasan, finansijski samoodrživ, okrenut ka pacijentu i pružiti kvalitetniju zaštitu s naglaskom na preorijentaciju na jačanje primarne zaštite i javnog zdravstva. Cilj je i uspostavljanje odgovarajuće organizacije farmaceutskog sektora kako bi se obezbijedila optimalna dostupnost djelotvornim, sigurnim, kvalitetnim i ekonomičnim lijekovima. Takođe, treba da dođe i do podjele i prenosa odgovornosti na pojedince, porodicu i lokalnu zajednicu, kako bi se zajednički i mobilizacijom svih resursa postigli bolji rezultati.

Međutim, sam proces reforme se sporo odvija. Nema dovoljno usklađenih i koordiniranih akcija unutar samog sektora. Nije definirana mreža zdravstvenih ustanova, posebno kada je riječ o klinikama i bolnicama, koje su od vitalnog značaja za reformu. Sadašnji zdravstveni informacioni sistem i sistem nadzora nije prilagođen i ne osigurava dovoljno pouzdane podatke. Uopšte ne postoje podaci za privatni sektor. Nije urađena nijedna analiza dosadašnjih aktivnosti na reformama.

2.2.2. Ranije je spomenuto da jedini dokument na nivou BiH koji je donesen je *Rezolucija o politici zdravlja za sve građane BiH*. Saradnja unutar sektora zdravstva postoji , između entitetskih ministarstava zdravstva, zavoda -fondova zdravstvenog osiguranja , ali je omeđena entitetskih zakonima i prilagođena administrativnim uređenjima i ostavljena na vlastito odlučivanje menadžmentu zdravstvenog sektora. Jedini integrativni faktor u ovom momentu su projekti iz zdravstvenog sektora, koji se implementiraju u saradnji sa Svjetskom bankom po istim principima u oba entiteta.

2.2.3. Na prostoru BiH funkcioniраju entitetski i zakoni Distrikta Brčko. Potpisan je i sporazum o ostvarivanju zdravstvene zaštite između entiteta, entiteta i Distrikta Brčko. Međutim , ovaj sporazum se ne poštuje i veoma mali broj osiguranika uspije da ostvari zdravstvenu zaštitu po ovom osnovu, zbog toga što ne postoje sankcije za njegovo neprovođenje i zavisi od volje učesnika koji ga sprovode.

Neophodno je izvršiti harmonizaciju zakonskih propisa , ujednačavanje minimalnih osnovnih prava iz zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja , kao i obezbjeđenja jednakog pristupa zdravstvenoj zaštiti svim građanima jednako na cijelom prostoru BiH.

2.2.4. U skladu sa Zakonom o zdravstvenom osiguranju, sva lica imaju pravo na zdravstveno osiguranje i to: obavezno, prošireno i dobrovoljno. U funkciji je uglavnom obavezno osiguranje i zavisno od radno-statusnog karaktera «osiguranika», utvrđen je nositelj osiguranja.

Prema podacima Zavoda osiguranja FBiH i Fonda zdravstvene zaštite RS, oko 22 % stanovništva u BiH je u potpunosti neosigurano (FBiH 397 hiljada, a RS 380 hiljada). Od obaveznika uplate zdravstvenog osiguranja, skoro 50% ne izmiruje svoje obaveze redovno ili nikako. Najveći obaveznici koji ne izmiruju svoje obaveze su penzioneri, vojska, policija (potraživanja po osnovu zdravstvenog osiguranja u FBiH do kraja 2002. dostigla su 280 miliona KM).

Da bi se obezbijedila minimalna zdravstvena zaštita (osnovni paket prava) za sve građane, neophodno je da svi nositelji zdravstvenog osiguranja izmiruju svoje obaveze, a da se nedostajuća sredstva obezbijede, jednim dijelom, dodatnim porezima na alkohol, duhan, zagađivače okoliša. Krajnje je vrijeme da se započne rasprava o dodatnom i privatnom osiguranju, a koje nikako ne isključuje obavezno zdravstveno osiguranje.

2.2.5. Zakonom je stvoren prostor za privatnu praksu, ali je zbog nepreciznog zakonskog reguliranja ove materije, ostalo niz neriješenih statusnih pitanja, koja su omogućila veliki broj zloupotreba, a istovremeno izazvala nezadovoljstvo i pacijenata i zdravstvenih radnika. Razlog za uvođenje privatne prakse je bio veći poticaj zapošljavanju mladih ljekara i drugih profila zdravstvenih radnika.

Međutim, privatne zdravstvene ustanove se registriraju za obavljanje jedne ili više medicinske djelatnosti, a pružaju desetine raznih zdravstvenih usluga. Jedan ili najviše dva ljekara registriraju privatnu ustanovu, a za pružanje zdravstvenih usluga angažiraju medicinske stručnjake javnih zdravstvenih ustanova. Zbog toga se često javljaju velike zloupotrebe (prebacivanje djela troškova na javno zdravstvo) koje mogu imati višestruko štetne posljedice i za pacijente i za javno zdravstvo. U praksi se do sada pokazalo da je privatna zdravstvena ustanova, osnov dodatne zarade.

Druga anomalija je što u skladu sa zakonom domaća i strana fizička lica, odnosno pravna lica mogu biti osnivači poliklinike, opšte bolnice i dr., a po istom zakonu zdravstvene bolničke ustanove osnivaju se u skladu sa mrežom zdravstvenih ustanova, koja podrazumijeva vrstu i kapacitete zdravstvenih ustanovama potrebnih za osiguranje zdravstvene zaštite građana. Nijedna

privatna zdravstvena ustanova (osim nekoliko apoteka) ne nalazi se u postojećoj mreži zdravstvenih ustanova.

Ne poštuju se zakonske obaveze o prijavama oboljenja i protoka pacijenata.

2.2.6. Ljubljanska povelja o reformi zdravstva u Evropi iz 1996., naglašava potrebu za većom svijesti o pravima pacijenata i izboru, koji građani imaju u reformi zdravstvene zaštite.

Nijedna vlada, sama po sebi, ne može značajno poboljšati zdravlje svojih građana ukoliko samo stanovništvo nije uvjeren da je to nešto što je vrijedno truda. Nivo zdravlja stanovništva u naprednim društvima je mnogo tješnje povezan sa navikama ljudi i faktorima u njihovoj neposrednoj okolini nego sa aktivnostima samih službi zdravstvene zaštite (iako su one ipak izuzetno važne).

Mora se konstatirati nažalost, da je kod nas veoma mala uključenost građana u procesu odlučivanja i donošenju odluka vezanih za zdravlje stanovništva. S toga u narednom periodu je neophodno raditi na:

- jačanju svijesti o zdravlju kao osnovnom ljudskom pravu, te informiranju o pravima bolesnika na pravodobnu i tačnu informaciju o stanju, te odabiru načina liječenja;
- izrada smjernica za upoznavanje bolesnika i ostalih građana o pravima u području zdravstva i zdravlja;
- izrada smjernica za upoznavanje građana s novinama u području medicine;
- unapređenje javne komunikacije s bolesnicima, građanima, zdravstvenim osobljem i zdravstvenim institucijama;
- prije donošenja ili izmjene određenih zakonskih rješenja obezbijediti širu raspravu među korisnicima i davaocima usluga.

2.3. Evaluacija međunarodnih politika pomoći u zdravstvu

Na prostoru BiH, 16¹¹⁵³ internacionalnih organizacija implementira projekte u tri oblasti zdravstvene zaštite i to: za osnovnu zdravstvenu zaštitu, mentalno zdravlje i reformu finansiranja zdravstva. Takođe, poduzimaju se značajni koraci da se zajednica uključi u zdravstvo i da se poboljšaju preventivne mjere.

Kao i u drugim sektorima, tako i u zdravstvu postoji značajan stepen duplikacije projekata. Jednim djelom je razlog ne postojanja međusobne koordiniranosti, a i zbog nedefiniranosti nadležnosti u zdravstvu.

U oblasti Primarne zdravstvene zaštite, Svjetska Banka i CIDA/ Queens University blisko saraduju na implementaciji Porodične medicine na području cijelog prostora BiH. Projekat HOPE je takođe

uključen u podučavanju porodične medicine, u saradnji sa DEZA, iako koriste različit curriculum. Ipak, ovaj projekat je ograničen na određene kantone..

Ovo se odnosi podjednako i na duplikaciju projekata u području mentalnog zdravlja i javnog zdravstva. Nažalost, nema dovoljno podataka o distribuciji donacija širom BiH.

S obzirom na veličinu sredstava uloženi kroz projekte kako one koji su završeni ili one koji su još u toku, a i zbog samih reformi sistema zdravstva da se:

- uspostavi koordinacija u cilju eliminacije dupliranja i nepotrebnog trošenja novca;
- izvrši analiza urađenog i izvrši usporedba sa zacrtanim reformama;
- uspostavi saradnja sa domaćim vlastima.

2. 4. Akcioni programi za smanjenje zaraznih bolesti

Zbog pojava novih epidemioloških situacija u svijetu, Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) zahtijeva od svih zemalja pojačanu kontrolu zaraznih bolesti, kako bi se brzo mogle otkriti bolesti koje su u ekspanziji, identificirati nove, te otpočeti blagovremeno aktivnosti na njihovom sprečavanju i suzbijanju.

Već je konstatirano da zarazne bolesti imaju značajno učešće u patologiji stanovništva u BiH. Osnovni uzroci su:

- neusaglašena zakonska regulativa i primjena propisa o zaraznim oboljenjima;
- nezadovoljavajuća organizacija nadzora nad zaraznim oboljenjima na svim nivoima;
- nedostatak laboratorijske dijagnostike i terapije;
- nepostojanje ili loše funkcioniranje inspeksijskih službi;
- neprovođenje multidisciplinarnog pristupa nadzora.

Akcioni programi za smanjenje zaraznih bolesti koje predlažu Zavod za javno zdravstvo FBiH i ZZ RS, u saradnji sa ministarstvima zdravstva, zahtijevaju veću angažiranost šire zajednice i multidisciplinarni pristup da bi se ostvarili zacrtani ciljevi:

- 11153 1. Promocija Primarne Zdravstvene zaštite ("Porodična Medicina" i Javno zdravstvo) CIDA Queens University, Svjetska Banka, EU PHARE, ICRC, "Hope"
2. Osnovne bolničke usluge (Svjetska Banka)
3. Mentalno zdravlje SIDA, UNICEF, Svjetska Banka, «Hope»
4. Organizacija i finansiranje Zdravstvene zaštite WHO Euro, UNDP, Svjetska Banka, EU PHARE, DFID/ Know How Fund

1. Smanjene obolijevanja od zaraznih bolesti:
  - unapređenje praćenja kretanja zaraznih bolesti na svim nivoima;
  - primjena programa kontrole i nadzora zaraznih bolesti kroz programe SZO;
  - praćenje rada organizacija, provođenje i kvalitet programa imunizacije.
2. Eliminacija i eradikacija EPI zaraznih bolesti:
  - kontrola zaraznih bolesti i eliminacija ciljanih zaraznih bolesti;
  - program eliminacije morbila, parotitisa, rubeole, posebno eliminacija rizika, kongenitalne rubeole (ovi programi su u saradnji sa SZO);
  - uvođenje novih vrsta vakcina, VHB za vakcinaciju novorođenčadi i HIB za djecu u prvoj godini života.
3. Nadzor nad HIV/AIDS-om i drugim prenosivim polnim bolestima

2.5. Program prevencije i evaluacija programa prevencije HIV/AIDS-a

U odnosu na druge zemlje u kojima HIV/AIDS predstavlja jedan od vodećih zdravstvenih problema sa kojim se suočava njihov zdravstveni sistem i društvena zajednica u cjelini, BiH još uvijek spada u grupu zemalja sa relativno niskom stopom HIV/AIDS zastupljenosti, što je značajna prednost .

Prvi slučaj AIDS-a u Bosni i Hercegovini registriran je 1986. godine, a prva HIV pozitivna osoba identificirana je 1989. godine. Od tada pa do kraja 2002. godine, ukupan broj oboljelih od AIDS-a u Bosni i Hercegovini dostigao je cifru 51. Od svih oboljelih slučajeva 42 su završili letalno, dok su ostali živi i liječe se pod nadzorom zdravstvene službe.

Osobama koje žive sa HIV/AIDS-om još uvijek se u BiH ne može pružiti adekvatan i kvalitetan medicinski nadzor, dijagnostika i specifično liječenje antiretrovirusnim lijekovima – HAART terapija. U velikim medicinskim centrima u BiH (Sarajevo, Tuzla, Mostar, Zenica, Banja Luka) liječe se uglavnom oportunističke infekcije kod HIV/AIDS osoba (Anex – tabela 3.).

U BiH nije donešena zakonska regulativa usko vezana za ovo specifično oboljenje, na snazi je preuzeti zakon od bivše SFRJ i "Odluka o mjerama za zaštitu stanovništva od sindroma stečenog nedostatka imuniteta".

BiH je pored ostalih međunarodnih obaveza prihvatila UN Deklaraciji o posvećenosti HIV/AIDS-a od 27. juna 2000. Deklaracije za Jugoistočnu Evropu o prevenciji HIV/AIDS-a od 08. juna 2002. Vijeće ministara BiH je odredilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice uz tehničku podršku UNAIDS-a kao koordinatora za sve aktivnosti u vezi sa formiranjem Savjetodavnog odbora za borbu

protiv HIV/AIDS. Osnovna aktivnost je ustanovljavanje strateških pristupa uz aktivno učešće i efikasnu koordinaciju svih vladinih, nevladinih aktera i ostalih institucija koje su uključene u program prevencije i borbe protiv HIV/AIDS-a.

Savjetodavni odbor ima zadatak da predloži *Strategiju prevencije i borbe protiv HIV/AIDS-a na nivou BiH*, nadležnim institucijama na usvajanje.

Razlozi za izradu nacionalne *Strategije prevencije i borbe protiv HIV/AIDS-a* su:

- loš socijalno ekonomski status;
- nedovoljna educiranost stanovništva;
- nepostojanje relevantne procjene veličine problema skupina sa rizičnim ponašanjem (intravenozni korisnici droga, prostitutke, homoseksualci);
- migracija stanovništva (u analizi migracionog statusa registriranih osoba koje žive sa HIV/AIDS-om evidentno je da se u većini slučajeva radi o uvezenim slučajevima, tačnije o osobama koje su duže vrijeme boravile izvan granica Bosne i Hercegovine);
- nedostatan adekvatni sistem nadzora nad HIV/AIDS-om;
- stigma i šutnja vezane za HIV/AIDS;
- nepostojanje zakonske regulative vezane za HIV/AIDS.

2.6. Planiranje porodice i informiranost o STD (sexually transmitted diseases)

2.6.1. Statistika o namjernim pobačajima se nevoljko prezentira u javnosti, jer se alarmiranjem stanovništva o visini broja namjernih pobačaja otvara tema zabrane namjernih pobačaja (koja je posebno aktuelna u nekim vjerskim zajednicama u posljednje vrijeme), a čije bi uvođenje unazadilo prava žena u BiH. Trend iz predratnih godina za legalne namjerne pobačaje bio je po broju nešto manji od registriranih trudnoća i pokazuje kako je bio najčešća metoda planiranja porodice.¹¹⁶ Pored nepobitno najvećeg negativnog efekta i najvećeg faktora rizika za zdravlje žene, ova metoda je i najskuplji. Zavod za zaštitu žena i materinstva Kantona Sarajevo je 2001. uradio 1.201 namjerni legalni pobačaj. Ova cifra nije konačni broj pobačaja u Kantonu Sarajevo s obzirom da se (mimo zakona) ovaj postupak obavlja i u svim privatnim ordinacijama.

116 1985. broj ivorodenih je bio 72.722, a broj namjernih legalnih pobačaja 58.973, a spontanih pobačaja 445. Broj namjernih legalnih pobačaja je u rastu i 1988. iznosi 67.769 u odnosu na broj od 70.711 ivorodenih, dok je broj spontanih pobačaja bio u padu i iznosio je 383. Podaci za 1998. pokazuju da je broj ivorodenih iznosio 45.007, dok je broj spontanih pobačaja iznosio 202, a za namjerne legalne pobačaje nema podataka, Johnston, 2002.

2.6.2. U BiH, namjeran prekid trudnoće je legaliziran i u skladu sa Zakonom o uslovima prekida trudnoće, prekid trudnoće se vrši po zahtjevu trudne žene. Za maloljetne trudnice i trudnice lišene pravne sposobnosti zahtjev podnosi staratelj.

Broj nelegalnih namjernih prekida trudnoće je nepoznat. Krivični zakoni entiteta predviđaju protupravni prekid trudnoće kao krivično djelo (kršenje pravila o abortusu), koje je kažnjivo sa tri mjeseca do tri godine zatvora, a u slučaju da je nastupila teška tjelesna povreda, teško narušavanje zdravlja ili smrt trudne žene, kažnjivo je sa kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. Prije rata u BiH -1990.godine- broj prekida trudnoće, kao metode planiranja porodice, je iznosio 66.625 i skoro je bio dostigao broj novorođenčadi 67.278. U ratu taj odnos se penje i do 2,5:1 u korist prekida trudnoće. U redovnom zdravstveno-statističkom izvještavanju ne postoje podaci o njihovom broju. Prema procjenama baziranim na provedenim istraživanjima, sada se taj odnos vratio na prijeratne izrazito nepovoljne vrijednosti. Težina ovog podataka se vidi kada se pridoda činjenica da je njegovo učešće u maternalnom mortalitetu oko 30%.

2.6.3. Razlike u polnoj pripadnosti u ugroženosti od HIV-a i drugih STD-a se očituju kod muškaraca uglavnom na osnovu njihovog rizičnog ponašanja (jer se odgajaju da asociiraju muževnost sa povećanom seksualnom aktivnošću, mladići imaju veći broj partnera nego djevojke, a manje se nego djevojke boje zaraze od HIV-a ili STD-a i rjeđe će tražiti pomoć ljekara nego djevojke). Žene su fizički izloženije (tkivo reproduktivnih organa se lakše cijepa kod žena i lakše apsorbira supstance, a žene češće već imaju druge STD-e koji su faktori rizika za dobivanje HIV-a), ali i zbog društvenih shvaćanja ženske uloge u seksualnim odnosima (žene češće nego muškarci ne mogu kontrolirati pod kojim uslovima i sa kim će imati odnos, nisu uvijek osnažene da bi pokrenule razgovor o upotrebi zaštite, iz ekonomskih razloga žene će češće nego muškarci pružati seksualne usluge u zamjenu za novac ili hranu, ženska ekonomska ovisnost o muškarcu daje njemu prioritet u odlučivanju kada su u pitanju odnosi, upotreba zaštite, kućni budžet za zdravstvene usluge ili lijekove, žene zaposlene u sivu ekonomiji tj. neprijavljene, imaju manje pristupa zdravstvenim uslugama, žene su češće žrtve silovanja od muškaraca, žene su češće žrtve trgovine ljudima).

Inicijative za povećanje informiranosti mladih o metodama planiranja porodice su pokrenute tek u zadnjih nekoliko godina, kako kroz osnovno i srednje obrazovanje tako i putem borbe protiv stereotipa "tabu-teme" u društvu i porodici kroz rad nevladinog sektora. Posebno su aktivne mlade osobe koje realiziraju projekte podizanja svijesti i informiranja mladih o pitanjima seksualnosti, zaštiti od STD i metodama planiranja porodice.¹¹⁷ Indeks napora AIDS programa (API) još nije razvijen i ne prati se u BiH.

2.7. Akcioni plan za sigurno majčinstvo i zaštitu reproduktivnog zdravlja

Zaštita zdravlja žena fertile dobi i žena uopšte zahtjeva čitav niz aktivnosti, počevši od opštih mjera gdje spadaju: obrazovanje, emancipacija žena, ostvarivanje osnovnih ljudskih prava, do specifičnih mjera u šta spadaju: zdravstveno vaspitanje i zdravstveno-preventivne mjere u cilju podizanja zdravstvene kulture žene, humanizacija odnosa među polovima, planiranje porodice (kontracepcija i značaj abortusa kao najnepovoljnije i najštetnije metode planiranja porodice po zdravlje žene), nadzor i kontrola trudnoće i puerperijuma po minimalnom i optimalnom programu i stručna pomoć pri porodu.

Stopa smrtnosti roditelja je jedan od indikatora koji govori o tome koliko je majčinstvo sigurno i zdravo. U prijeratnoj BiH ova stopa je iznosila 10,7%¹⁰⁰⁰. U poslijeratnom periodu nisu se objavljivali podaci o smrtnosti roditelja, ali se procjenjuje da je došlo do njenog porasta.

Najučestaliji zdravstveni problemi vezani za ishranu žena u trudnoći u Bosni i Hercegovini su nizak procent dojenja, prekomjerna težina i gojaznost, visok unos masti, nedovoljno unošenje voća i povrća, te deficit željeza. Inače ne postoji kontinuirano i sistematsko praćenje stanja uhranjenosti, dijetskog unosa i navika u ishrani stanovništva, niti su u poslijeratnom periodu rađena relevantna istraživanja, koja bi dala uvid u pravo stanje.

Tinejdžerska trudnoća nije rijetka pojava, a posljedica je slabe informiranosti mladih o reproduktivnom zdravlju..

U unapređenju zaštite reproduktivnog zdravlja i sposobnosti treba razviti programe u kojima će tim porodične medicine biti glavni nositelj operativnih aktivnosti u planiranju populacione politike u Bosni i Hercegovini. U tom pravcu neophodno je:

- izraditi jedinstven integralni plan za unapređenje zdravlja žena u oblasti promocije reproduktivnog zdravlja i njegova implementacija u centrima za primarnu zaštitu i u bolnicama;
- implementirati plan patronažnog rada u područjima sa naglašenom disperzijom stanovništva;
- pripremiti prijedlog za izradu nastavnog plana koji će se sadržavati seksualno obrazovanje i reproduktivno zdravlje;
- izraditi zakon o zaštiti majčinstva u skladu sa postojećom regulativom EU;
- uspostaviti sveobuhvatan program ranog otkrivanja raka grlića materice sa selektivnim otkrivanjem rizičnih grupa i strategijom za prosvjećivanje opšte populacije o rizičnim praksama;

¹¹⁷ Mladi protiv SIDE - Sarajevo, IRC-Banja Luka, Bihać, Brčko i Mostar.

- obezbjediti mamografske preglede svim ženama sa sumnjivim znacima i simptomima;
- uspostaviti sveobuhvatni program ranog otkrivanja raka dojke kod žena u rizičnoj grupi i po raspoloživim kriterijima za dokazivanje;
- uključiti otkrivanje hepatitisa B i SIDE u protokol za zaštitu trudnoće.

3 ■ Preporuke i ■ alternativne politike

3.1. Definiranje i usvajanje strateških pravaca politike i reformskih opredjeljenja u zdravstvu

Zdravstvena zaštita nije problem samo zdravstvenog sektora. Izrada nacionalne strategije je prije svega obaveza države. Započete reforme zdravstva u entitetima moraju biti koordinirane sa nivoa države, podjela i prenos odgovornosti na pojedince, porodicu i lokalnu zajednicu, a mora se bazirati na dvostrukom procesu, strukturalnim i organizacionim reformama i reformama menadžmenta i finansiranja. Multisektorska saradnja u nadzoru i unapređenju fizičkih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i polnih determinanti zdravlja, jer se samo zajedničkim akcijama i mobilizacijom svih resursa postižu zacrtani ciljevi za unapređenje zdravlja (izrada Nacionalnog plana za zdravlje i okoliš- NEHAP).

3.2. Promotivno-preventivnim aktivnostima afirmirati i jačati javno zdravstvo

Osnovna opredjeljenja reformi su jačanje uloge javnog zdravstva. Najznačajnije funkcije javnog zdravstva su :

- promocija zdravlja;
- kontrola zaraznih bolesti i zdravlje i okoliša;
- osiguranje usluga za specifične grupe stanovništva.

Da bi se to realiziralo neophodno je uraditi posebne preventivne programe i ciljne studije :

- akcioni programi za smanjenje zaraznih bolesti;
- program prevencije i evaluacija programa prevencije HIV/AIDS-a

Usvajanje nacionalne strategije za prevencije i evaluacija programa prevencije HIV/AIDS-a.

- akcioni plan za sigurno majčinstvo i zaštitu reproduktivnog zdravlja.

3.3. Jačati mrežu Primarne zdravstvene zaštite (PZZ) implementacijom Timova porodične medicine (TOM) i Centara za rehabilitaciju u zajednici (CBR)

U skladu sa reformskim opredjeljenjima postupno se implementiraju timovi porodične medicine. Jedinstven pristup je u oba entiteta. U narednom periodu treba nastaviti sa reformom PZZ putem timova porodične medicine i jačati ulogu Centara za rehabilitaciju u zajednici (CBR), ali vodeću računa o teritorijalnoj distribuciji jedinica primarne zdravstvene zaštite. Razvoj programa edukacije za buduće članove timova porodične medicine.

3.4. Utvrditi neophodnu mrežu organizacije zdravstvenih ustanova

Neravnomjerna teritorijalna rasprostranjenost zdravstvenih ustanova, dovodi do relativne nepristupačnosti zdravstvene zaštite nekim populacionim grupama. Izgradnja skupih i dobro opremljenih objekata u većim mjestima, neusklađena sa ekonomskim mogućnostima zemlje, rezultira ozbiljnim poskupljenjem zdravstvenih troškova, a zbog nepristupačnosti, izaziva visok stepen neiskorištenosti. Neophodno je definirati mrežu organizacije zdravstvenih ustanova, takvu koja će omogućiti dostupnost i strukturalno odgovarati zdravstvenim potrebama stanovništva, omogućiti uvezanost pojedinih nivoa zdravstvene zaštite, iskorištenost kapaciteta, a u skladu sa razvojnim mogućnostima.

3.5. Dopunom zakonskih propisa integrirati privatni sektor u zdravstveni sistem

Dopunom ili izmjenom zakona, jačanjem inspeksijske kontrole, omogućiti potpunu integraciju privatnog sektora u zdravstveni sistem u cilju racionalnije iskorištenosti svih resursa i obzirom na značaj razvoja privatnog sektora u zdravstvu.

3.6. Definirati osnovni paket obima i sadržaja prava na zdravstvenu zaštitu koji se garantira svakom osiguraniku

Na osnovu podataka o promijenjenoj patologiji stanovništva, a u skladu sa ekonomskim i socijalnim mogućnostima, definirati osnovni paket obima i sadržaja prava osiguranika na zdravstvenu zaštitu, kojim će se obezbijediti minimum zdravstvenih prava i jednakost u korištenju zdravstvene zaštite svakom osiguraniku bez obzira u kom dijelu zemlje se nalazi.

3.7. Uspostavljanje samoodrživog sistema finansiranja zdravstva

Svako lice koje živi od svog rada treba da plaća zdravstveno osiguranje i da bude osiguran. Onaj ko ne može ili nije u mogućnosti da sam sebe osigurava, neophodno je utvrditi nositelja obaveze osiguranja i taj je dužan da obezbijedi sredstva za te kategorije (nezaposleni, povratnici, socijalno ugroženi i dr.). Ako je to obaveza države onda se to mora u proračunima obezbijediti. Ali niko ne smije biti ne osiguran i svima mora biti zagarantiran minimalan nivo zdravstvene zaštite.

Usluge koje se finansiraju u osnovnom paketu mogu se pokrivati pored obaveznog i dodatnim i privatnim osiguranjem. Privatno osiguranje (privatni fondovi) treba da obezbijede dodatna sredstva, ali uvođenje privatnog i obaveznog osiguranja, ne smije isključivati obavezno osiguranje. Dodatni izvori se mogu obezbijediti i uvođenjem dodatnog ili preusmjeravanjem postojećih poreza (duhan, alkohol, nafta i drugi zagađivači).

3.8. Unaprijediti postojeći zdravstveni informacioni sistem

Neophodno je uspostavljanje zdravstveno-statističkog informacionog sistema i sistema nadzora, koji će osigurati bolju podršku efektivnom korištenju prikupljenih zdravstvenih podataka i pokazatelja potrebnih za praćenje sistema zdravstva. Usaglasiti metodološki pristup na nacionalnom nivou, posebno za osnovnu zdravstvenu statistiku (mortalitet, morbiditet, epidemiološki nadzor) i dr.

3.9. Unaprijediti farmaceutski sektor

Treba postići takvu organizaciju farmaceutskog sektora kako bi se obezbijedila optimalna dostupnost djelotvornim, sigurnim, kvalitetnim i ekonomičnijem lijekovima i spriječiti njihovu zloupotrebu.

3.10. Menadžment

Jačanje menadžmentskih vještina u zdravstvu je bitan faktor za reformu. Zbog toga je neophodno uvođenje planiranja i upravljanja u sistem zdravstva, jačanjem menadžerskih vještina.

POGLAVLJE IX OBRAZOVANJE

1 MRC i sveukupna situacija (u obrazovanju)

1.1 Karakteristike osnovnog obrazovanja u BiH

Osnovna škola u BiH tretirana je kao univerzalno dobro svakog djeteta i svakog pojedinca. Zakonski je uređena školska obaveza u trajanju od 8 godina¹¹⁸. Međutim, iako je već kasnih 80-tih dostignut potpun obuhvat osnovnom školom on u periodu poslije rata pokazuje trend opadanja i postaje jasno da stvari nisu tako jednostavne kako se čini na prvi pogled. Ima više razloga za to: u laganom je porastu procent učenika (računa se da je danas oko 4%) koji izostaju izvan osnovnoškolskog obuhvata. Ta tendencija se javlja počev od 1997., a glavni razlog za to je siromaštvo; škole su često nespremne da prihvate manjinsku djecu i da izađu u susret njihovim individualnim, grupnim i kulturalnim potrebama, a ima primjera direktnog ispoljavanja netrpeljivosti mada je primjetno opadanje ovih pojava.

djeci sa određenim razvojnim poteškoćama kao i bolesnoj i invalidnoj djeci redovna škola nije lako dostupna, bilo zbog manjkavosti zakonske regulative, nespremnosti škole i školskog kadra da radi sa ovom djecom, ali i zbog neprilagođenosti školskih zgrada za boravak i školovanje ove djece; nepovezanost škole, roditelja i lokalne zajednice onemogućava školu da uspješnije i efikasnije djeluje u pravcu zadovoljavanja potreba, interesa i mogućnosti svakog pojedinca, njegove porodice i samog društva.

Nejedinstvenost i nehat obrazovne politike, kao i nedostatnost obrazovne legislative, sprječavaju, pored ostalog, osnovnu školu, da uistinu postane dostupna svoj djeci, bez obzira na njihovo porijeklo, pol, jezik, religiju ili psihofizičke karakteristike. Iako u ukupnoj masi takva djeca čine svega nekoliko procenata ona ubuduće ne bi smjela biti zanemarena.

1.1.1 U 2000/2001. školskoj godini bilo je oko 380 hiljada učenika osnovnih škola, koji su pohađali 1.781 školu. U javnim osnovnim školama iste godine bilo je zaposleno preko 20.000 nastavnog osoblja, i to u FBiH 13.400, a u RS oko 7.000. (Tabela 1 u Aneksu).

U Federaciji BiH prema procjenama ima 2,307.000 stanovnika od čega ima 255.000 osnovnoškolaca ili 11,0% od ukupne populacije, dok u RS prema procjenama ima 1,491.000 stanovnika od čega njih 119.000 pohađa osnovnu školu ili oko 8%. Od ukupnog broja stanovnika BiH na školovanju u osnovnoj školi se, dakle, nalazi oko 10%. U FBiH trenutno ima 11 privatnih institucija koje pohađa nešto manje od 0.5% od ukupnog broja učenika upisanih u osnovne i srednje škole. Nivo predškolskog obrazovanja je izrazito nerazvijen tako da znatno veći procent (15%) djece pohađa privatne institucije (LSMS). Privatne srednje škole osnovane od strane vjerskih institucija pohađa manje od 2% učenika, a visoke škole manje od 1%.

Table 1: Učešće učenika osnovnih škola u ukupnom broju stanovnika u 2000/01 školskoj godini

	Procjena broja stanovnika	Broj učenika	Učešće učenika u ukupnoj populaciji
FbiH	2,307,000	255,000	11.0%
RS	1,491,000	119,000	7.9%
BiH	3,798,000	374,000	9.8%

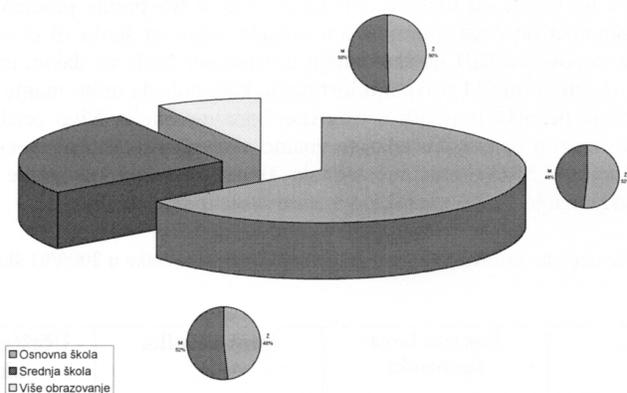
Izvor : Statistički godišnjak/Ijetopis Federacije BiH 2002. i Statistički bilten. RS 2002.

Napomena: U istim statističkim izvještajima pravi se razlika između stalnog i prisutnog stanovništva. Ovo je podatak o prisutnom stanovništvu

¹¹⁸ Osnovna škola u osmogodišnjem trajanju postala je od 1958. godine zakonska obaveza, nakon što je donesen Opšti zakon o školstvu (jedinstven za cijelu tadašnju SFR Jugoslaviju). Time su istovremeno stvorene pretpostavke, koje i danas zakonski postoje da osnovno obrazovanje postane univerzalno dobro svakog njenog građanina. Prije donošenja ovog zakona Jugoslavija je imala visok procenat nepismenih, među kojim je značajan udio imala BiH. Iz II svjetskog rata BiH je izašla sa 44,9% nepismenog stanovništva; u 1961. bilo je - 34,4% nepismenih; u 1971.- 23,2%; a 1981. - 14,4%. Istovremeno sa smanjivanjem nepismenosti u stalnom porastu je bio obuhvat djece osnovnom školom. Ovakvu nevjerojatnu ekspanziju obrazovnog sistema i porast broja obrazovanih ljudi nisu mogle pratiti istovremeno i promjene u obrazovanju koje bi bile usmjerene na inoviranje odgojno-obrazovnog i nastavnog rada.

Prema podacima UNDP-a¹¹⁹ u školskoj 2000/2001. godini u svim školama bilo je 601.967 učenika i studenata od čega u osnovnim školama u BiH bilo je 391.533 učenika (djevojčica 48,0%), u srednjim školama 160.173 učenika (djevojčica 49,5%) i u institucijama višeg i visokog obrazovanja 50.261 studenata (studentica 51,6%).

Pregled učenika po nivou obrazovanja i spolu

1.1.2 Zbog rata, razorenosti sistema obrazovanja i nespremnosti za reforme, većina naslijeđenih karakteristika¹²⁰ tipičnih za socijalističku školu bivše SFR Jugoslavije (kolektivistički pristup u obrazovanju, ciljevi jednaki za sve, isti programski sadržaji, jedan propisani udžbenik, tabla i kreda kao osnovna oprema, te autoritarno discipliniranje i dominantno uvažavanje reproduktivnog znanja) zadržala se uglavnom sve do danas, s tim što je protekli rat dodatno "proizveo" još neka obilježja, teško prihvatljiva sa stanovišta demokratizacije i daljeg razumijevanja progresivnih kretanja odgojno-obrazovnog sistema BiH. Ove dodatne karakteristike današnjeg sistema obrazovanja očituju se u njegovoj entitetskoj i kantonalnoj razjedinjenosti, nacionalnoj podvojenosti (tri zasebna nastavna plana i programa), segregaciji, dualizmu, i naglašenoj neusuglašenosti odgojnih ciljeva i zadataka, pa čak i u razvijanju nacionalne i vjerske netrpeljivosti kod učenika.

1.1.3 Država BiH ne raspolaže odgovarajućim mehanizmima upravljanja obrazovanjem, čime su stvorene "dobre" pretpostavke za njegovo razjedinjavanje. Situacija sa dva različita "entitetska" modela upravljanja obrazovanjem, te decentraliziranost (čitaj rascjepkanost) obrazovanja, po kantonima u FBiH, ne dozvoljava uspostavljanje jedinstvene politike obrazovanja, makar samo na

nivou osnovnih ciljeva i zadataka, niti izgradnju jedinstvenog vrijednosnog sistema, čime su stvorene upravo pogodne prilike i prostori za sve one koji žele da obrazovanje podčine usko nacionalnim ideologijama i interesima¹²¹ umjesto interesima svih građana države BiH.

1.1.4 Osnovna škola u BiH još uvijek nije dovoljno strukturirana niti kvalitetno organizirana da bi mogla predstavljati uistinu temelj svakom daljem obrazovanju. Njoj prethodi krajnje nerazvijen predškolski odgoj sa obuhvatom djece nižim od 10%. Efikasnost, kvaliteta, kao i druge vrijednosti osnovne škole moguće je cijiniti i kroz pozicije i snalaženja učenika u srednjoj školi. Mladi često, na prelazu iz osnovne škole u srednju, imaju ozbiljnih poteškoća i bez obzira na visok prethodni uspjeh, veliku konkurenciju za upis u srednju školu, lako mogu da se svrstaju među učenike sa slabim uspjehom. To pokazuje, u prvom redu, da nema pravilno utvrđenih normativa i standarda ni za jedan ni za drugi nivo obrazovanja, a ako ih uopšte ima, oni su većinom međusobno neusklađeni. S druge strane osnovna škola, insistiranjem na reprodukciji znanja, a ne na sticanju znanja ne razvija dobre pretpostavke za dalje učenje i permanentno usavršavanje, za kritičko promišljanje svijeta oko sebe, te ostavlja otvorene mogućnosti da učenici postanu meta za različite oblike indoktrinacije i manipulacije.

1.1.5 Osnovna škola sporo i nedovoljno pripremljeno otvara vrata za marginalizirane grupe djece. Dosada se uglavnom nije poklanjana odgovarajuća pažnja učenicima sa poteškoćama u razvoju. Oni su sistemski izolirani i marginalizirani od strane samog društva. Takva se djeca, ako se uopšte školuju, (trenutno njih 0,4% se školuje, ali se računa da je broj takve djece barem duplo veći) uglavnom nalaze u specijalnim ustanovama iako postepeno počinju procesi njihove integracije u osnovne škole. Slična je situacija sa romskom djecom, siromašnom djecom, kao i manjinskom djecom bilo koje nacionalnosti u sredinama gdje dominira većina "one druge nacionalnosti". U sredinama gdje postoje nerazumijevanja i nespremnost da se rješavaju slučajevi te

¹¹⁹ UNDP /EIS, Izvještaj o humanom razvoju, BiH – 2002.; Sarajevo, 2002., str. 107

¹²⁰ Nakon prvih višestranačkih izbora u BiH izvršne su određene pripreme za reformu obrazovanja, ali je dalje provođenje intencija reforme omeo rat. Karakteristike te školske godine svrstavale su BiH u rang razvijenijih zemalja Evrope. U 1990/91. obuhvat djece osnovnom školom iznosio je skoro 100%, oko 90% završenih osnovaca nastavljalo je školovanje u srednjoj školi, a 15,2 srednjoškolaca nastavljalo je školovanje na višim i visokim školama kao i na Univerzitetu. Za obrazovanje se izdvajalo 7% GDP. (podatak iz "EDUCATION IN THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA" (2000.)

¹²¹ Takvi primjeri zabilježeni su u mnogim osnovnim školama ne samo u ratu nego i poslije rata i još uvijek odolijevaju svim nastojanjima da škole ne budu ekskluzivne i uninacionalne institucije (npr. u Usori, Ćepču, Stocu, Varešu, Drvaru i dr.).

Poglavlje IX OBRAZOVANJE

vrste, pa i nerijetko konflikti, još uvijek dominira stav da svako treba da se školuje isključivo u "svojoj" kulturi, na "svom" jeziku, u "svojoj" historiji, ili pak okruženo samo onima koji imaju iste razvojne poteškoće ili tjelesna oštećenja, i sl., iz čega neminovno proizlazi praksa koja manjinskoj djeci nameće zahtjeve sredine, većinski jezik, kulturu, historiju i dr.

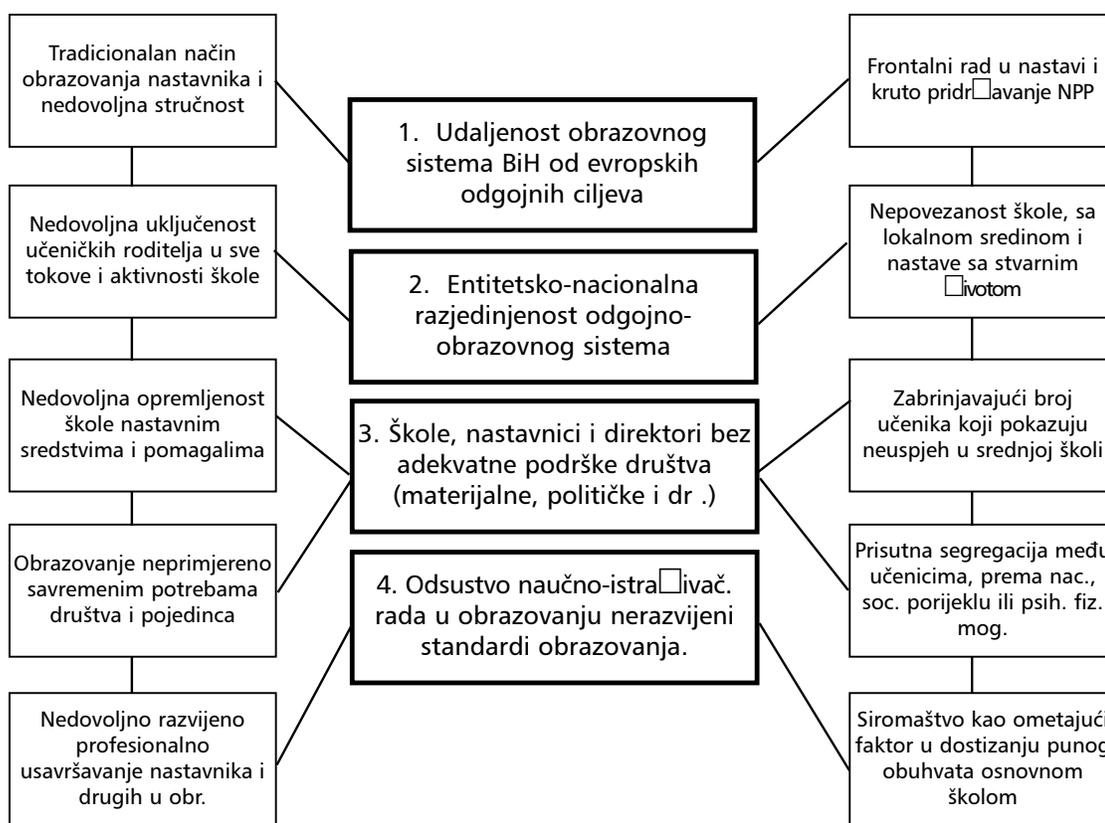
1.1.6 Ništa veća briga se ne posvećuje ni talentiranoj djeci, jer nastavnici još uvijek nisu dovoljno obučeni da prepoznaju individualne potrebe učenika, pa ni potrebe talentirane djece, niti da razvijaju nastavni plan i program na način koji bi omogućio da se takva djeca brže i svestranije razvijaju.

Još uvijek se ne priznaju posebne potrebe učenika i ne ispunjavanju temeljni zahtjev Konvencije o pravima djeteta (1989.), Svjetske deklaracije o obrazovanju za sve iz Jomtien-a (1990.) i Salamanca okvira za akciju (1994.) u kojima se izričito insistira na obrazovanju za svu djecu, u njihovoj najbližoj okolini, u najmanje restriktivnoj okolini i u uslovima u kojima će se izlaziti u susret njihovim

potrebama. Suprotno ovim zahtjevima sadašnja ekskluzivnost odgoja i obrazovanja, u većini krajeva BiH, uskraćuje učenicima da potpuno upoznaju kulturu, historiju, književnost, umjetnost i religiju "onih drugih", što je neprimjereno multikulturalnom sastavu države BiH.

1.1.7 Jedan od bitnih razloga dosadašnje neefikasnosti osnovne škole i neuspjeha u radu sa marginaliziranim grupama djece, pored navedenog; je i nedovoljna uključenost roditelja u sve tokove i aktivnosti osnovne škole. Bez partnerstva sa roditeljima i lokalnom zajednicom osnovna škola neće moći postati škola za svu djecu, jer ona teži da obuhvati samo one koji se mogu prilagoditi njoj a zatvara vrata pred onima kojima bi se ona trebala i morala prilagoditi.

1.1.8 Nastavni plan i program i sama nastava još uvijek su strogo podijeljeni po predmetima i teško se uspostavljaju integracije sadržaja. Sadržaji koji se izučavaju rijetko su u vezi sa stvarnim životom, tako da završeni osnovnoškolci, a često ni srednoškolci, uprkos ogromnom činjeničnom znanju kojim raspolažu nisu u

Šematski prikaz aktuelnog stanja obrazovnog sistema u BiH na početku 21. stoljeća - kvalitativna procjena

stanju da napišu molbu za zapošljavanje, niti da uspješno popune uobičajeni formular. Takvih primjera nepripremljenosti za stvarni život, pa čak i za praksu u određenoj struci ima mnogo, budući da se učenici uglavnom naoružavaju teorijskim znanjima i historijskim aspektima, a počesto izostane njihova primjena u praksi ili njihovo dovođenje u vezu sa rješavanjem problema svakodnevnog života.

1.1.9 Obrazovanje budućih nastavnika osnovne škole još uvijek se odvija na tradicionalan način, putem suhoparnih predavanja i sa relativno malo praktičnih vježbi i uvođenja u nove oblike nastavnog rada, te iako su izvršene neke promjene (prelazak sa dvogodišnjeg na četverogodišnji studij) one su više u domenu formalnog, a ne suštinskog i kvalitativnog. Uz to ni permanentno obrazovanje nastavnika i profesionalno usavršavanje još uvijek ne idu u korak sa potrebama novog vremena i zahtjeva koje treba da ispunjava nastavnik savremene škole¹²².

Uprkos određenim promjenama i pomacima koji su zahvatili obrazovanje u BiH, ali još uvijek parcijalno i nesistematično, te i dalje dominira stanje kako je predstavljeno na sljedećoj šemi.

1.2. Sveobuhvatnost osnovne škole

Obuhvat osnovnom školom do rata 1992.godine kretao se oko 98–99%. Nekoliko godina nakon rata statistike ukazuju, mada nedovoljno precizno, da obuhvat djece osnovnom školom opada za 4%. Jedan od razloga leži u siromaštvu, tj. u nemogućnosti roditelja da obezbijede minimalna sredstva (za školski pribor, odjeću i obuću, prijevoz, užinu i sl.) kako bi dijete pohađalo redovno školu. Ovo posebno pogađa djecu povratnike obzirom na rašireno siromaštvo povratničkih porodica.

Tabela 2: Neto stopa upisa siromašnih i onih koji nisu siromašni

Obrazovanje	Predškolsko a(0-6)	Osnovna škola(7-14)	Srednja školab(15-18)	Visoko (19-23)
Nisu siromašni	5.6	93.0	76.4	27.3
Siromašni	1.1	92.2	57.2	9.3
Ukupno	(4.3)a	92.8	72.6	24.2
Pouzdanost intervala	(3.0-5.7)	(91.1-94.5)	(68.3-76.9)	(20.2-28.3)

Izvor : LSMS 2001

Napomene: ^a Ovi brojevi imaju vrlo značajnu standardnu

pogrešku i treba ih uzimati sa velikim oprezom. ^bUpis u srednje škole obuhvata sve vrste: akademske, tehničke, pozivne i druge. Neke pozivne škole traju samo 3 godine. Pouzdanost intervala je 95%.

Pored siromaštva na nedovoljan obuhvat dobrim dijelom utiče i nacionalna ekskluzivnost. Tako je BiH obrazovanje nekoliko godina iza rata potresano "otkrićima" o sprječavanju djece povratnika da pohađaju najbližu školu, ali i podsjećanjem na ranije nebrige o obuhvatu romske djece, kao i djece sa poteškoćama u razvoju, invalidne djeca i sl. Sve to čine konstantne zapreke ostvarivanju potpunog obuhvata osnovnom školom. Mada se u posljednje vrijeme čine određena nastojanja da se diskriminacije ove vrste prevaziđu, takvi pokušaji i pored određenih rezultata idu sporo i često su rezultat samo nastojanja pojedinačnih škola i nastavničkih kolektiva.

1.2.1 U stalnom nastojanju da se obrazovanje parcijalizira, ideologizira, da se podjeli prema nacionalnoj grupi predmeta, prema jeziku ili da se razlomi na neke druge načine, obrazovanje u BiH je u drugi plan potisnulo neke od principa koji su u većini evropskih zemalja postali sine qua non obrazovanja. Demokratizacija odgoja i obrazovanja, individualizacija u obrazovanju, fleksibilni nastavni plan i program, interaktivno učenje, inkluzija kao princip uključivanja sve djece u regularne osnovne škole, kulturalno responsivna škola, partnerstvo sa roditeljima, školski menadžment i sl., su samo neki od zahtjeva savremenog odgojno-obrazovnog rada, definiranih u Evropi¹²³ koji teško da će uskoro postati stvarnost naših škola.

1.2.2 Struktura osnovnog obrazovanja ostala ista (elementarna i obavezna škola u trajanju od osam godina koja ima dva ciklusa 4+4). Kantonalna decentraliziranost sistema utiče na potrebu pojedinih kantona da svoj rad mijenjaju, inoviraju i prilagođavaju vlastitim potrebama. Tako ima prijedloga da se osnovnoj školi doda 1 godina pripremnog razreda (1PR+8) ili da osnovna škola traje 9 godina tako da bude podijeljena na tri ciklusa 3+3+3, s tim da djeca startaju u školu sa 6 godina. Iz komparativnog pregleda uzrasta na kom djeca započinju obavezno školovanje u pojedinim zemljama vidljivo je da djeca u BiH relativno kasno polaze u osnovnu školu (iako za to nema klimatskih razloga kao npr. u nordijskim zemljama). Ovo tim prije što je manje od 10 posto djece predškolskog uzrasta obuhvaćeno

¹²² Usporedi: Antić, S. (edit) (1995.): Školstvo u svijetu II, Europska orijentacija hrvatskog školstva, HPKZ, Zagreb, str. 99-114

¹²³ Izvanredan pregled najznačajnijih odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka dat je u izvještaju Unesco-ve komisije pod rukovodstvom J. Delors-au djelu: Učenje blago u nama, Educa, Zagreb 1999.

Poglavlje IX OBRAZOVANJE

nekim od oblika predškolskog odgoja i da većina djece dolazi u osnovnu školu uglavnom nespremna za odvajanje od porodice, sa nerazvijenim socio-emocionalnim pretpostavkama značajnim za rad u redovnoj nastavi. Imajući u vidu da u najvećem broju zemalja Evrope djeca polaze u školu sa 6 godina, čak i kada imaju veoma razvijeno predškolsko obrazovanje (kao npr. Belgija i Francuska)¹²⁴, javlja se sve više prijedloga da se i u BiH starosna granica pomjeri niže.

1.2.3 Proporcija dječaka i djevojčica u osnovnom obrazovanju je uglavnom ujednačena (i u Federaciji i u RS djevojčice u osnovnim školama u prosjeku učestvuju u procentu od 0,49% što je blisko prirodnoj podjeli u priraštaju polova). Ipak razlike mogu biti nešto naglašenije u korist dječaka u tipičnim ruralnim krajevima, ili u krajevima koji već decenijima imaju nešto niži obuhvat. Podaci iz nekih opština pokazuju da već na startu u prvi razred osnovne škole, djevojčice zaostaju za dječacima za 1-2 procenta. Pregled statističkih podataka koji se odnose na obuhvat i učešće učenika u osnovnom obrazovanju, te moguće osipanje tokom školovanja signalizira nekoliko bitnih zaključaka:

- nema pouzdanih podataka koji procenat djece dorašle za osnovnu školu izostaje obuhvatu, ali procjene govore da se radi negdje oko 4%;
- učenici koji se upišu u osnovnu školu upisuju se relativno ravnopravno što se tiče zastupljenosti prema polu, osim nekih krajeva i regiona, gdje se radi o odstupanjima za svega 1 ili 2 procenta;
- po svemu sudeći djeca kada jednom krenu na školovanje uglavnom ga ne napuštaju, tako da je osipanje u toku školovanja (odnos I razred-V razred) minimalno, ili daleko je manje nego što je to bilo ranije (npr. kasnih 70-tih godina u nekim krajevima osipanje djevojčica nakon IV razreda bilo je i do 20%).

Tabela 3: Procenti uspješno završetka osnovne škole

	Ukupan broj učenika u osnovnim školama	□%	GrZavršili osnovnu školu	□%
FEDERACIJA BiH, kraj školske g. 2000/01.	255,137	48.59	34,864	48.64
REPUBLIKA SRPSKA početak šk.g. 2000/01.	118,504	48.65	n/a	n/a

Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2002, str. 449-451 i Statistički bilten br. 44 str. Statistika obrazovanja osnovno obrazovanje, Statistički bilten, br. 1. RS, Banja Luka 2002. 2002, p.449-451

Statistika RS ne omogućava da se na isti način dođe do podataka o završenom VIII razredu školovanja, ali iz drugih podataka se može ustanoviti proporcija dječaka i djevojčica iz ukupnog broja osnovnoškolaca na kraju 1999/2000 godine.

Tako od I-VIII bilo je 121.197 učenika od čega 59.017 učenica ili 48,69%; od I-IV razreda ta proporcija je gotovo ista 58.035 prema 28.107 ili 48,43% djevojčica, a čak ostaje nepromijenjen u starijim razredima od V-VIII gdje je taj odnos 63.162 prema 30.910 ili 48,93%.¹²⁵

Odstupanja s obzirom na zastupljenost polova među nastavnicima je znatno veća i uočljivija, ali u ovom slučaju u korist nastavnica. U javnim osnovnim školama 2000/01. godine u FBiH bilo je zaposleno 13.588 nastavnog osoblja, među kojima su žene nastavnice znatno brojnije (8.809 ili 65%). U razrednoj nastavi od I-IV razreda žene učestvuju sa preko 75% dok je taj odnos u predškolskim ustanovama još drastičnije izražen u korist žena (od 1.286 zaposlenih, 1.178 su žene ili 91%).

1.2.4. Osipanje učenika od 1. do 5. razreda izraženo u procentima je minimalno, ali i taj podatak može da krije veće razlike između dječaka i djevojčica po pojedinim krajevima i regionima.

Osipanje učenika od 1. do 5. razreda u prosjeku se kreće oko 1-2% i mogao bi se izvesti zaključak da to nije zabrinjavajući podatak, ali ako se zna da u apsolutnim brojevima to može biti između 300 i 400 djece svake godine

Zapravo ovdje je jako teško doći do pravih podataka jer se statistika potrebna za procjenu procenta učenika upisanih u I razred koji stignu do V razreda, ne vodi na takav način, da se prati osipanje jednom upisane generacije učenika. Što se tiče izvođenja vlastitih proračuna iz postojećih podataka to je veoma nezahvalan zadatak, jer se tu prepliću faktori kao što je pad nataliteta, određeni broj ponovaca, povratnika i sl. Tako u V razredu u pravilu ima više učenika nego što ih je bilo upisano u I razred. Čak i kada se komparira broj učenika koji su tek završili IV razred, sa brojem učenika koji direktno nastavljaju školovanje u V razredu (kao na sljedećoj tabeli) očigledan je podatak da u V razredu ima znatno više učenika nego onih koji su u prethodnoj školskoj godini bili IV razred.

Pouzdaniju i jasniju sliku o mogućem osipanju učenika između I i V

¹²⁴ Antić, S. (edit) (1993): Školstvo u svijetu I, HPKZ, Zagreb, str. 73-89 i Pašalić Kreso, A.:Predškolski odgoj u Evropi - komparativni pregled, Didaktički putokazi, No.17.12.1999., Zenica str.12 i dalje

¹²⁵ Statistički godišnjak/ljetopis, Federacije Bosne i Hercegovine Sarajevo 2002; Statistički bilten br. 44, Federacije Bosne i Hercegovine Statistika obrazovanja osnovno obrazovanje; Statistički bilten, br. 1. RS, Banja Luka 2002.

Tabela 4. Postotak djece koja se upišu u prvi razred osnovne škole i stignu do šestog razreda, Bosna i Hercegovina

		% upisanih u I razred koji stigne do II razreda	% upisanih u II razred koji stigne do III razreda	% upisanih u III razred koji stigne do IV razreda	% upisanih u IV razred koji stigne do V razreda	% upisanih u V razred koji stigne do VI razreda
Pol	Muški	100	100	99.6	99.6	99.2
	Ženski	99.2	100	99.6	100	98.8
Entitet	F BiH	99.5	100	99.4	99.7	98.6
	RS	100	100	100	100	100
Područje	Urbano	99.5	100	99.4	100	99
	Ruralno	99.7	100	99.7	99.7	99.1
UKUPNO		99.6	100	99.6	99.8	99

Izvor : Studija u domaćinstvima o djeci u Bosni i Hercegovini 2000", UNICEF, Decembar 2000. Str.111

razreda pruža UNICEF-ovo istraživanje¹²⁶ čiji su podaci dobiveni na reprezentativnom uzorku.

1.2.5 U BiH je dosta dobro razvijena mreža osnovnih škola budući da na svakih 2.420 stanovnika dolazi jedna škola (bilo da se radi o četverorazrednoj ili osmorazrednoj školi) koja u prosjeku može da primi 210 učenika. Učenici osnovnih škola čine 8.7% od ukupnog broja stanovnika u Bosni i Hercegovini.

Podaci govore da osnovne škole u BiH nisu ravnomjerno opterećene brojem učenika niti je ravnomjerna distribucija učenika po školama. U FBiH u 1.040 osnovne škole bilo je 2000/01. oko 255.000 učenika ili u prosjeku 245 učenika u jednoj školi, dok je u RS u 741 školi bilo 119.000 učenika ili u prosjeku 160 učenika u jednoj školi. Slične razlike se pokazuju i pri daljim analizama. Tako se 255.137 učenika nalazi u 10.238 odjeljenja ili u prosjeku 25 učenika u odjeljenju, a proporcija nastavnik /učenik je 19. U RS ima 5.391 odjeljenje sa 118.504 učenika ili u prosjeku 22 učenika u odjeljenju, dok je odnos nastavnik / učenik 17.¹²⁷

1.2.6 Materijalna opremljenost osnovne škole za sveobuhvatno i kvalitetno obrazovanje je loša.

Gotovo sve osnovne škole u Federaciji, a velikim dijelom i u RS, bile su razrušene ili teško oštećene za vrijeme rata. Zahvaljujući brzom intervenciji međunarodne zajednice, pomoći i donacijama, veliki broj škola danas na teritoriji BiH je obnovljen i omogućava adekvatan školski i nastavni rad. Još uvijek znatan broj škola nije opremljen na zadovoljavajući način. Najteža je situacija oko obnavljanja biblioteka, jer su knjige tokom rata potpuno uništene ili raznesene, zatim kod opreme kabineta za prirodne nauke, sala za fizički odgoj i sl. Od

1.040 škola u FBiH svega 439 škola (ili 42%) ima kakvu takvu školsku biblioteku, dok svega 150 osnovnoškolskih biblioteka (ili 14%) raspolaže sa fondom knjiga većim od 5.000.

Prema najnovijim podacima svega 4% škola ima kabinet za informatiku (učionica sa najmanje 16 računara), 18% škola ima do 9 računara, a 57% škola ima ispod 5 računara, dok 27% nema niti jedan računar ili ima samo jedan. Bez obzira na broj računara u pojedinoj školi, gotovo 60% škola nema Internet konekciju.

1.2.7 Kadrovska popunjenost osnovne škole trenutno je nezadovoljavajuća. Od 13.461 nastavnika osnovne škole neadekvatno kvalificirano je 2.567 što je 19% od ukupnog broja nastavnika. Prema datom pregledu Federalnog ministarstva za obrazovanje samo u Federaciji nedostaje 792 nastavnika razredne nastave (učitelja za prva 4 razreda osnovne škole) ili na njihovim mjestima trenutno rade neadekvatno kvalificirana lica. Tempo kojim ovi kadrovi stiču kvalifikacije na Pedagoškim akademijama i univerzitetima ovaj kadrovski deficit može potrajati još 7-8, a možda čak i više godina.¹²⁸ Ovom pregledu kadrovskog

¹²⁶ Studija u domaćinstvima o djeci u Bosni i Hercegovini 2000., UNICEF, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Decembar 2000.godine.

¹²⁷ Postoje značajne untarkantonalne kao i unutaropštinske razlike među školama, gdje neke osnovne škole imaju po 1000 i više učenika (u većim urbanim centrima), dok ima škola sa svega nekoliko desetina učenika (Bosansko Grahovo, Hercegbosanski kanton; Trnovo, Sarajevski kanton), 12 učenika (Ravno, Hercegovačko-neretvanski kanton) ili svega 6 ili 8 učenika kao što je to slučaj u nekom krajevima i Unsko-sanskom kantonu.

¹²⁸ Education in Federation, 2000-, str. 39 i 45

Poglavlje IX OBRAZOVANJE

deficita treba dodati i činjenicu da je nestručnost kadra češća karakteristika udaljenih i seoskih škola, a zatim prigradskih, više nego onih škola koje se nalaze u centrima urbanih naselja. Tako u pravilu je lošija kadrovska struktura što je škola udaljenija od urbanog, kulturnog i političkog središta.

BiH nedostaje i značajan broj specijalnih edukatora osposobljenih za rad sa djecom sa posebnim potrebama, uz sve naglašeniju potrebu da gotovo svi nastavnici prođu dodatnu obuku, tj. da dobiju solidno obrazovanje za inovacije u odgojno-obrazovnom radu (kao što je individualizacija u obrazovanju, interaktivno učenje i poučavanje, obrazovna inkluzija, partnerstvo sa roditeljima, razvijanje demokratske atmosfere u školama i sl.)

1.2.8. Decentralizirani sistem upravljanja obrazovanjem u FBiH prema idealnoj šemi podrazumijeva kantonalno upravljanje obrazovanjem, dok je RS zadržala centralističko upravljanje. Ova situacija kreira niz problema upravo u domenu mogućeg iskorištavanja i zloupotrebe obrazovanja za ostvarivanje vlastitih nacional-ideoloških ciljeva. Tako decentralizacija ne dovodi do fleksibilnijeg i savremenijeg sistema obrazovanja sa pozitivnom kompetitivnošću u pogledu kvaliteta, nego naprotiv doprinosi njegovom razjedinjavanju i insistiranju na nacionalnim obilježjima obrazovanja (u oblasti nacionalne grupe predmeta npr.), o čemu već postoje uočljive razlike među kantonima, a što u krajnjoj liniji omogućava ustrajavanje na nacionalnoj podijeljenosti obrazovanja. Trenutno u BiH ima 13 ministarstava obrazovanja (10 kantonalnih, 1 u RS, 1 u DC Brčko i 1 u FBiH).

Finasiranje obrazovanja je poseban problem budući da finansijska moć pojedinih kantona nije u stanju da obezbijedi nastavnicima ni minimalne plaće te su štrajkovi čest oblik borbe za materijalni status nastavnika. Takođe je vidljiva razlika u plaćama kao i u ukupnom standardu između F BiH i RS.

Ima podataka koji signaliziraju da se u slučaju BiH obrazovanja radi o jednom od najskupljih sistema obrazovanja, iako su sredstva koja se izdvajaju za obrazovanje u apsolutnim iznosima, u komparaciji sa nekim drugim zemljama, relativno niska, ali ne ukoliko se uzme u obzir godišnji prihod po glavi stanovnika i dovede u vezu sa potrošnjom na obrazovanje.

U Švicarskoj je tako u 1997. godini bruto nacionalni dohodak po stanovniku iznosio 44.320 US dolara, a prosječni troškovi po jednom učeniku godišnje 7.000 US dolara. Tako utvrđeni odnos je dakle negdje oko 1:6.

U Bosni i Hercegovini je u 2001. BDP (GDP) iznosio u prosjeku 2.288 KM (u FBiH 2.570, a u RS 2.007)¹²⁹ dok je za školovanje jednog učenika u prosjeku potrebno od 700 do 1.500 KM godišnje (bazirano na procjenama). Očigledno je da jedan stanovnik jedva može podnijeti školovanje 2 učenika, jer za to mora uložiti gotovo sav svoj prihod, dok jedan stanovnik Švicarske u prosjeku može da školuje 6 učenika. Sasvim jasno da

se ovakav odnos kao i ukupna materijalna situacija u zemlji odražava na plaće nastavnika i drugog osoblja uposlenog u obrazovanju, kao i na sam standard škola..

BiH je prije rata izdvajala relativno visok procenat iz BDP za obrazovanje (evropski prosjek se kreće između 5 i 6%). U 1991. on je iznosio 7%, u 1998. ta izdvajanja su iznosila 5,2%, a u 2002. godini izdvajanja su 6,0%.

1.2.9. Rekonstituiranje škola i školski menadžment
U svim post-Daytonskim promjenama koje su zahvatile obrazovni sistem BiH najveća očekivanja su bila usmjerena na kvalitativno rekonstituiranje i promjene u školskom menadžmentu. Od škole se očekivalo da će izvršiti kvalitativne izmjene u odnosu nastavnik-učenik, da će promovirati nove metode poučavanja i učenja, te da će podsticati kreativno mišljenje, uključiti roditelje više nego dosada u aktivnosti škole, povećati odgovornost škole prema kulturalnim potrebama svakog učenika i dr. Međutim i dalje dominira kruta realizacija nastavnih planova i programa, jedan propisani udžbenik, jedinstvene obaveze za sve učenike, striktno brojčano ocjenjivanje i sl. Istovremeno nije došlo ni do odgovarajućih pomaka u rukovođenju školama, u pravcu istinskog školskog menadžmenta.

Promjene koje su ipak tokom ovih 5-6 godina doprle do škola desile su se prvenstveno pod utjecajem NVO i različitih projekata koji su obuhvatili relativno mali broj škola i nastavnika. Njihov utjecaj je mogao biti daleko veći da su prosvjetne vlasti u odgovarajuće vrijeme davale adekvatnu podršku. Tako su se neki dobri projekti (kao Step by Step, Interaktivno učenje, Save the Children, Građenje mostova i drugi) stalno nalazili na granici prihvatljivosti, da bi tek sada sa konkretnije definiranima ciljevima reforme u BiH, postalo jasno da su ti projekti potpuno u skladu sa osnovnim pravcima daljeg reformiranja obrazovanja.

Nevladine organizacije imaju poseban značaj u kreiranju i implementiranju modernih, evropskih standarda obrazovanja, kao i rada sa marginaliziranim grupama djece. -Duga radi na projektu 'Školovanje prilagođeno djeci sa posebnim potrebama'. U školskoj 2002/03. godini upisano je u 16 škola širom BiH 1.708 djece u 70 odjeljenja I razreda osnovne škole bez kategorizacije. Od ukupnog broja djece kod 231 dijete ustanovljene su određene poteškoće ili kod 13,52%. U toku rada uz pojačanu pomoć stručnjaka i specijalnih pedagoga, pojačan rad učitelje i svakako IEP (individualizirani edukacijski program) najveći broj djece je prevazišao ustanovljene smetnje i poteškoće koje su se manifestirale kroz: govorne smetnje, 58%, edukativnu

¹²⁹ Izvještaj o humanom razvoju BiH, UNDP/EIS, 2002.

zapuštenost 35%, odgojnu zapuštenost 27%, hiperaktivnost 15% epilepsija 4% i ostalo 2%.

Ovaj projekat je izvanredan model uspješnog uključivanja sve djece u redovne škole i možemo ga smatrati embrionom inkluzivnog obrazovanja u nas. Rezultati idu u prilog usvajanju ovakvog tipa školovanja i izazvali su pozitivne reakcije i kod roditelja i kod nastavnika.

Pojavljuje se potreba akreditiranja NVO agencija koje imaju ekspertizu u oblasti obrazovanja, kao i uvođenje sistema dodjele licenci obučenom nastavnom kadru od kojeg će se tražiti kontinuirana obuka. Takođe je potrebna izrada portfolia i tijela za praćenje rada nastavnog kadra, te uvođenje sistema samoprocjene.

Takav sistem bi podržavalo i formiranje mreže centara za obuku nastavnika (koje mogu služiti svim organizacijama), te uključiti domaće mentore i trenere sa ekspertizom. Na taj način će se obrazovanje oslanjati na stručna udruženja i NVO, a ne samo na ministarstva.

Preporuke civilnog društva sa okruglog stola na temu 'žobrazovanje'/INHDR-MRC konsultacije sa civilnim društvom, mart 2003.;

1.3. Što se tiče srednje škole ona takođe predstavlja značajan pokazatelj efikasnosti same osnovne škole (uspjeh završenih osnovaca na prijemnim ispitima u srednju školu, uspjeh u toku I razreda srednje škole, procenat onih koji se osipaju i sl.). Trenutno se ne može sa pouzdanosti utvrditi koliko učenika nastavlja školovanje u srednjoj školi, jer se podaci značajno razlikuju. U "Humanom razvoju BiH 2002" navedeno je da se svega 56,8% učenika odgovarajuće starosne grupacije upisuje u srednje škole. Prema nekim drugim izvorima npr. prema zvaničnoj statistici u FBiH izgleda da je taj procenat viši i to 92- 95% u urbanim naseljima i negdje iznad 87% u poluurbanim i ruralnim dijelovima, dok prema izvještaju ECSPE, 2002. srednju školu pohađa 72,6% završenih osnovnoškolaca. Od 190 srednjih škola u F BiH ima svega 37 opšte obrazovnih škola, tj. gimnazija ili 19%, dok su sve ostale škole stručne ili pozivne. Od ukupnog broja učenika u srednjim školama 109.900 njih 25.700 pohađa jednu od gimnazija u FBiH ili 23%. Ovaj odnos u RS je još nepovoljniji po opšteobrazovne srednje škole gdje su one zastupljene sa svega 17%. Uz sve to u srednjoj školi se uglavnom ponavlja isto, samo količinski uvećano, gradivo osnovne škole, koje treba ponovo memorirati i reproducirati. Na srednjem nivou obrazovanja učenici uglavnom pohađaju tehničke, pozivne i stručne škole, a svega 19% mladih pohađa opšte obrazovne škole.

1.4. Obrazovanje, zapošljavanje i kvalifikacija. Ima mnogo pokazatelja koji idu u prilog tvrdnji da je karakteristika srednjeg obrazovanja u BiH naglašena hiperprodukcija kadra na jednoj

strani, i na drugoj strani nesposobnost srednjeg obrazovanja za bržim prestrukturiranjem i profiliranjem novih struka i zanimanja. Otuda je nezaposlenost veća nego što bi realno mogla da bude. Isto tako prema pokazateljima siromaštva izgleda da kvalitetno opšte obrazovanje omogućava brže i uspješnije snalaženje u promijenjenim uslovima pa i uspješniju prekvalifikaciju.

1.5. Sva dosadašnja nastojanja da se izgradi jedinstven nastavni plan i program prihvatljiv za svu djecu bez obzira na kojoj teritoriji BiH se nalaze ne daje rezultate primjerene uloženom trudu, kako domaćih progresivnih intelektualaca i poslenika u obrazovanju, tako i predstavnika međunarodne zajednice.

Iako je od 1991. naovamo sačinjeno nekoliko manjih reformskih zahvata, potpisano više dogovora i sporazuma, stvari se i dalje veoma sporo mijenjaju.

Osnovno obrazovanje npr. proklamuje sljedeća načela:

- osigurava jednaka prava svim učenicima i jednake šanse za optimalan razvoj bez obzira na društveno porijeklo, nacionalnu i vjersku pripadnost;
- slobodno biranje škole, pravo nastave na materinjem jeziku, slobodu biranja pojedinih odgojno-obrazovnih programa (dopunska i dodatna nastava), učenje stranog jezika, učenje vjeronauke i dr.;
- obrazovanje treba da omogući skladan razvoj djeteta uz poštovanje njegove individualnosti, društvenog i kulturnog identiteta i da bitno doprinosi socijalizaciji njegove ličnosti i prihvaćanju civilizacijskih vrijednosti;
- Integracije/uključivanja učenika sa specijalnim potrebama u redovne škole¹³⁰, a zapravo se malo šta od ovoga ovako proklamovanog provodi pri čemu najveću cijenu plaćaju sami učenici izloženi krutom discipliniranju i memoriranju činjenica, striktnoj odvojenosti škole od stvarnog i porodičnog života, nacionalnoj podvojenosti u ime nacionalne grupe predmeta i jezičnih razlika, te autoritarnosti nastavnika koja je neprimjerena izgradnji demokratske škole.

2. Analiza politika

2.1. Zvanična politika BiH dosada nije mogla uticati u dovoljnoj mjeri na ključna pitanja obrazovanja i obrazovne politike i to iz više razloga. Jedan od bitnih razloga je razjedinjenost sistema u ratu i prenošenje tog stanja nakon rata te pogodovanje određenih ustavnih rješenja toj situaciji. Drugi razlog leži u

¹³⁰ Education in Federation, 2000, str. 22

sporosti i inertnosti većine onih koji su trebali da kreiraju zvaničnu državnu obrazovnu politiku i neshvaćanju da u obrazovanju propuštene prilike mogu imati i imaju dalekosežne posljedice. Treći razlog leži svakako i u otporima pojedinih ideologija koje su se suprotstavljale ujednačavanju i ujedinjavanju obrazovnog sistema.

2.2. Dosadašnja rješenja sa decentralizacijom u jednom entitetu i centralizacijom u drugom entitetu pokazala je tokom šest godina sve svoje slabosti i nemoći. Teorija upravljanja obrazovanjem poznaje različite oblike i vidove upravljanja, ali se čini da bi u ovom slučaju za BiH optimalno rješenje mogao predstavljati jedinstven model sa elementima decentralizacije koji bi dozvoljavao entitetima, odnosno kantonima i regijama određenu autonomnost u razradi odgojno-obrazovnih ciljeva i zadataka, kao i u razradi nastavnog plana i programa.

2.3. Zakonska regulativa je dosta zastarjela i po modelu i po rješenjima koja se nude i mada su dosada već više puta donošene izmjene i dopune Zakona o osnovnom obrazovanju on je ostao manje više isti i po formi i po strukturi i po nedorečenosti kao i onaj prije rata uz minimalne izmjene. Stoga bi trebalo ubrzati rasprave i donošenje novog Zakona o obrazovanju (čiji prijedlog je već sačinjen) i koji bi trebalo da na sasvim nov način, primjeren drugim demokratski utemeljenim obrazovnim sistemima, uredi obrazovnu legislativu, koja će biti poštovana i implementirana.

2.4. Ubrzati sve aktivnosti oko reformiranja obrazovanja, nastojati da se jasnije definiraju i usvoje osnovni principi dalje izgradnje obrazovnog sistema u BiH, a posebno osnovne škole kao temelja svakog daljeg obrazovanja. Naročito je važno definirati pravce kvalitativnih promjena u obrazovanju i insistirati na razumijevanju njihove neophodnosti i implementiranju.

2.5 Sadašnji sistem obrazovanja nalazi se neminovno u žiži tranzicijskih procesa koji ga guraju na razmeđe sudara najmanje tri puta: onog "starog", naslijeđenog sistema iz bivše Jugoslavije, ali još uvijek jakog i tvrdokornog, "novog" Daytonskog, utemeljenog mirovnim sporazumom i Ustavom nametnutog decentraliziranog sistema koji ne garantira boljitak, ne razvija multikulturalnost i toleranciju i napokon "trećeg", vlastitog i autentičnog, koji po logici kontinentalnog pripadanja, treba da bude blizak evropskom, zasnovanom barem na srodnim interesima i ciljevima. Koji će od ovih puteva prevagnuti još uvijek nije sasvim izvjesno, ali se nadati da će treća opcija vrlo brzo pokazati svu svoju opravdanost i prihvatljivost. Zasad je u tom pravcu usmjerena i većina reformskih dokumenata

3. Preporuke

3.1 Nastojati da do 2015. jedan od najvažnijih ciljeva bude potpuni obuhvat osnovnom školom, a po mogućnosti i srednjom školom. Usmjeriti sva nastojanja na zaustavljanje trenda opadanja obuhvata koji, uzrokovan siromaštvom, prijeti da poveća broj nepismenih njihovim regrutiranjem iz novih generacija djece dorasle za školu. Razmotriti mogućnost povećavanja školske obaveze na srednju školu zaključno sa trećim (III) razredom srednje škole.

3.2 Svako dijete treba da dobije kvalitetno osnovno obrazovanje i da bude ravnopravno tretirano bez obzira, na njegovo porijeklo, lična obilježja ili činjenicu u kom kraju zemlje pohađa školu. Dakle stalna briga za istinsko provođenje zahtjeva za potpunim uključivanjem sve djece u redovno osnovno i srednje obrazovanje, bez obzira na nacionalna, religijska, kulturološka, fizičko-zdravstvena i druga obilježja. Stalno promovirati obrazovanje građanina umjesto obrazovanja pripadnika nacije ili religije.

3.3 Izrazita je potreba rekonstituiranja i razvijanja kulturalno osjetljivih i odgovornih škola, dobro vođenih, organiziranih i sa kadrovima osposobljenim za rad sa djecom različitih sposobnosti, različitih kultura, različitih jezika, različitih religija i dr. Potrebno je usmjeriti sve snage i sva nastojanja da se dalje razvija i promovira kvalitetno obrazovanje u multikulturalnim osnovnim školama. Zalagati se za laički karakter obrazovanja, a istovremeno afirmirati interreligijsko obrazovanje kao neophodnost multikulturalnih društava. Djelovati u pravcu ukidanja dualizma između regularnog i specijalnog obrazovanja. Nastojati da se dostigne puna materijalna i kadrovska opremljenost škola za inkluzivno obrazovanje.

3.4 Stalno nastojati da se uspostavi fleksibilnije i kvalitetnije obrazovanje nastavnika – tako da svaki nastavnik može uspješnije udovoljavati sve većem broju uloga i sve složenijim zadacima koji se postavljaju pred njega. Istovremeno kod stručnjaka u oblasti obrazovanja razvijati svijesti o potrebi stalnog ličnog i profesionalnog usavršavanja i razvoja kao i o potrebi unapređivanja postojeće obrazovne prakse. Doprinositi razvoju kvalitetnih obrazovnih nastavnih planova i programa, te sveobuhvatnijem sistemu vrednovanja rada učenika i nastavnika.

3.5 Nastojati da se dovede u sklad kvalitet obrazovanja, njegova efikasnost i sredstva koja se izdvajaju za obrazovanje. Investiranje

u obrazovanje učiniti maksimalno racionalnim, tj. izostavljati školovanje za ona zanimanja i struke koje više nikome ne trebaju.

3.27 Omogućiti svima koji to žele i mogu da se permanentno usavršavaju, dokvalificirati i prekvalificirati, jer to omogućava da se pojedinci lakše prilagođavaju stalnom tehnološkom napretku i razvoju, ali i potrebama tržišta za adekvatno obučenom radnom snagom.

3.31 Stalno nastojati da zakonska regulativa prati na adekvatan način sve inovacije u sektoru obrazovanja i da omogućava i podržava savremenu obrazovnu politiku i praksu, kao i da nastoji da uklanja prepreke za istinsku dostupnost obrazovanja svakom djetetu.

POGLAVLJE X MEĐUNARODNA SARADNJA

1 MRC – Opšta situacija

1.1. U poslijeratnom periodu, BiH je primila ogromnu međunarodnu finansijsku i stručnu pomoć, te neposrednu podršku implementaciji mira kroz civilnu i vojnu komponentu. Dakle, riječ je o ne samo normalnoj međunarodnoj saradnji ili podršci zemlji u razvoju, već o međunarodnoj intervenciji i podršci u ratnoj i poslijeratnoj situaciji. Shodno tome, "međunarodni faktor", od aktivnosti međunarodnih organizacija do funkcioniranja specifičnih međunarodnih institucija formiranih za BiH, čine unutrašnji faktor ekonomskog, socijalnog i političkog života zemlje.

Taj međunarodni «unutrašnji faktor», posebno u uslovima opšte institucionalne slabosti BiH države, objektivno na sebi ima veliku odgovornost, kako prema poreskim obveznicima i vladama zemalja donatora (direktno ili preko međunarodnih organizacija) tako i građanima BiH zbog kojih su ovdje i prisutni. Zato su ključni pojmovi za unaprjeđenje međunarodne podrške i razvoj BiH; partnerstvo stranih i domaćih aktera, održivost i preuzimanje domaće odgovornosti za zemlju. Sindrom zavisnosti je opšta karakteristika svih sektora u zemlji, a održivost njenog razvoja i vlastite odgovornosti za njega, još su u procesu, ciljevi kojima se teži.

1.1.1. Osnovne odrednice institucionalne, ekonomske i socijalne rekonstrukcije zemlje od 1995.-2001., jasno pokazuju presudan uticaj međunarodnih politika podrške. Ocjena efikasnosti samog procesa rekonstrukcije, "7 godina poslije", obzirom na uložena sredstva i sadašnje stanje u zemlji, teško može biti pozitivna. Stoga, kritička evaluacija problema BiH, te razvijanje preporuka za njihovo prevladavanje, mora obuhvatiti cjelinu unutrašnje situacije zemlje i njenu domaću i međunarodnu komponentu.

Prelazak na normalnu međunarodnu saradnju BiH sa međunarodnim okruženjem (ostavljajući po strani uobičajene diplomatske i međudržavne odnose i vanjsku trgovinu) tek je u začetku. Njegov napredak nije moguć bez reformi postojećih međunarodnih politika podrške i međunarodnih institucija ustanovljenih u BiH, te jasno definiranog kratkoročnog cilja.

Riječ je o održivosti i domaćoj odgovornosti, o prelazu međunarodne podrške iz "unutrašnjeg činioaca" u normalni "vanjski činilac". Naravno, to nije moguće bez partnerstva, u svim segmentima i detaljima društvenog života, za ostvarivanje stvarne demokratizacije zemlje i njen socijalni i ekonomski napredak.

1.1.2. Metodološka specifičnost je u potrebi da se uobičajena kategorija razvojne pomoći u našem slučaju interpretira šire. BiH nije bila primalac klasične razvojne pomoći, već finansijske podrške za rekonstrukciju i obnovu, što je u svakom pogledu bilo veće po obimu, a različito po karakteru.

Procijenjeno je da su ukupni troškovi međunarodne zajednice u humanitarnoj pomoći, implementaciji mira, te ekonomskoj rekonstrukciji, u periodu od 1992.-2000., iznosili 71-81 milijardu USD¹³¹. Riječ je i o troškovima međunarodnih aktivnosti, dakle, ne radi se o sumi koja je "uložena" u BiH kao korisnika.

U periodu od 1995.-2000., po raznim osnovama i iz raznih međunarodnih izvora, "uloženo" je u BiH, po citiranim procjenama:

- 7-8 milijardi USD za humanitarnu pomoć u zemlji;
- 10-12 milijardi USD za ekonomski oporavak i rekonstrukciju (u okviru čega je i 5,1 milijardi USD Programa prioritetne rekonstrukcije, koji koordinira WB);
- 5-6 milijardi USD za druge oblike pomoći (demokratizacija, razvoj civilnog društva, mediji, lokalne zajednice, itd.).

Dakle, BiH je kao korisnik ukupno dobila 22-24 milijardi USD pomoći u raznim oblicima. U ovu sumu nije uračunat niz troškova koje finansiraju međunarodne organizacije ili bilateralni donatori, a odnose se na implementaciju mira, niti troškovi izbjeglica iz BiH u inostranstvu.

1.1.3. Istovremeno razvoj i jačanje institucija države na svim njenim nivoima (podrazumijevajući racionalizaciju administrativne strukture), te stabilnog makroekonomskog okruženja, uslov su povratku normalnoj razvojnoj saradnji.

Sastavni dio toga je i definiranje Razvojne strategije BiH (PRSP) čija finalizacija je u toku i koja bi trebala biti kriterij politika održivog

¹³¹ Vidi više o tome "Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope – lekcije (ne) naučene u BiH", ibidem.

razvoja i međunarodne saradnje.

Sa druge strane teško je uočiti jasnu strategiju međunarodne podrške i njenu koordiniranu implementaciju posebno kad je riječ o potrebi preciziranja strategije završetka post Daytonskih oblika podrške i prelaska na normalnu razvojnu pomoć i saradnju.

1.1.4. Promocija jednakopravnosti među polovima i jačanje uloge žena kroz institucionalizaciju i programske aktivnosti, u međunarodnoj saradnji u periodu rata, kao i u prvih nekoliko poratnih godina, bila je prisutna u samo nekoliko međunarodnih organizacija. U svim stranim organizacijama bila je očigledna muška dominacija, kako u glavnim sjedištima u inostranstvu tako i u uredima u BiH¹³², a ni jedna od međunarodnih organizacija nije imala ustaljenu praksu analize jednakosti polova svojih programa ili sličnih metoda praćenja učešća žena i muškaraca u planiranju i realizaciji programa.

U procesu izgradnje BiH, međunarodna saradnja je od samog početka načinila veliku štetu podcjenjujući potencijalnu ulogu žena u obnovi BiH. Prihvaćen je stereotip žene «prirodne mirotvorke», žene u ulozi korisnice pomoći, ugrožene kategorije, a problematika jednakosti polova, pogotovo kada je u pitanju učešće žena u društveno-ekonomskom životu, se nigdje nije postavila kao pitanje od centralnog značaja, time nanoseći štetu i zemlji i ženama.¹³³

Međunarodna saradnja je od početka bila usmjerena na praktične potrebe žena u okviru njihovih tradicionalnih uloga u kući i domaćinstvu. Izuzetak su institucije i agencije koje su činile usamljene napore da razviju jedan ženski pokret i to na čelu sa UNDP-om koji 1997-98. pokreće osnivanje referentnih grupa za jednakost polova u BiH i počinje sa prvim obukama iz jednakosti polova i razvoja, OSCE koji započinje osnaživanje žena u zakonodavnim tijelima u cilju povećanja učešća žena u BiH i FBIH parlamentima i Narodnoj skupštini RS, , Fond Otvoreno društvo (Soroš) BiH koji podstiče istraživanja i osnaživanje marginaliziranih žena u BiH društvu, IHRLG koji radi na osnaživanju NVO sektora i usmjeravanja na strategijski pristup i STAR Network of World Learning koji promovira žensko ekonomsko osnaživanje i podržava izgradnju kapaciteta i održivosti «Bosanskohercegovačke ženske mreže» (BH□EM) u cilju boljeg društveno-ekonomskog položaja žena u BiH. UNHCR je, takođe, finasirao projekte rješavanja praktičnih potreba žena kroz implementaciju sredstava vlada donatora kroz Bosansku inicijativu za žene, koja je se razvila u jednu od rijetkih domaćih fondacija «BH Inicijativa žena.»¹³⁴

Energija međunarodne zajednice je također usmjerena kroz bilateralnu podršku BiH, prvenstveno od strane Republike Finske,¹³⁵ kao i Njemačke, Švicarske i Norveške, a zatim i kroz rad Grupe za jednakost polova Ujedinjenih naroda pri UNDP-u koju čine sve UN

agencije prisutne u BiH i koje blisko saraduju sa vladinim institucijama, domaćim i međunarodnim nevladinim organizacijama. Kao što je ranije pomenuto, UN grupa za jednakost polova (UNGG) je započela projekat implementacije zakona o jednakosti polova u BiH

Pakt stabilnosti za srednju i istočnu Evropu pri svom Prvom radnom stolu ima i Odjel za jednakost polova (Gender Task Force) koji je osnovan 1999. Njihove intervencije su usmjerene na regionalno umrežavanje i razmjenu iskustava žena u zakonodavnim strukturama vlasti ove regije.¹³⁶

U posljednje tri godine, od 2000. do 2003. prioritet međunarodne zajednice i polje u kojem se ulaže najviše sredstava i postiže najbolja međunarodna saradnja je borba protiv trgovine ljudima i na čelu su UNHCHR, IHRLG-om, mnogim nevladinim organizacijama (uključenim u Ring mrežu ili BATCOM BH□EM-a). Ovaj prioritet međunarodne saradnje je potekao iz potreba zemalja zapadne Evrope i nekih zemalja regije da se prekine lanac trgovine ljudima iz srednjoistočne u zapadnu Evropu kroz BiH, koja je zemlja krajnjeg odredišta, ali i tranzita. Iako je za pozdraviti svaki napor za borbu protiv trgovine ljudima, ovaj program u BiH nije potekao iz inicijative domaćih nevladinih organizacija, niti je identificiran kao prioritet od strane vlasti BiH, pa time i ne predviđa stvaranje osnovnih uslova za prestanak trgovine ljudima, kao što su pitanja legaliziranje prostitucije ili nekih drugih oblika zdravstvene i socijalne zaštite muškaraca i žena koji se bave ovim najstarijim zanatom.

¹³² Cockburn Cynthia, Meliha Hubić i Rada Stajkić-Domuz, «□ivjeti zajedno ili □ivjeti odvojeno,» Medica, Zenica, 2001., str. 152.

¹³³ Walsh, Martha, «Post-conflict Bosnia and Herzegovina: Integrating women's special situation and gender perspectives in skills training and employment promotion programmes,» ILO 1997.

¹³⁴ Bosanska inicijativa za □ene (Bosnian Womens Initiative) je započeta donacijom SAD u ime Hilary Clinton, od 5 miliona US dolara 1996. koju su ubrzo podr□ale i druge vlade, kao što su Japan, Danska i Njemačka, kao i Evropska komisija i generalni UNHCR fond. www.bhwifoundation.com

¹³⁵ Finska je podr□ala projekat «Gender jednakost i ravnopravnost BiH» (GEEP) koji je jedina dugoročna intervencija za institucionalizaciju gender mainstreaminga u BiH izvršnim vlastima i traje od 1999. do 2005., učestvujući sa oko 1.5 miliona US dolara. www.geep.com.ba

¹³⁶ 2000. je osnovana i kancelarija GTF-a u Sarajevu koja je imala za cilj da otvori kanale razmjene informacija za □ene političarke srednjoistočne Evrope, ali je već 2001. na□alost zatvorena i kao i većina drugih GTF aktivnosti preseljena u regionalni ured u Zagrebu, Hrvatska. Regionalizacija u kojoj se uloga BiH gubi nije svojstvena samo GTF-u Pakta stabilnosti za srednjoistočnu Evropu, i Regionalni ured UNDP-a za istočnu Evropu i srednju Aziju je takođe do u nazad jednu godinu, nehotice BiH isključivao iz svih svojih procesa planiranja i podrške promociji jednakosti polova u BiH. Tri godine kasnije, GTF se vraća u BiH, ali tako što pored postojećih mehanizama vladinih i nevladinih institucija koje se bave gender mainstreamingom, uspostavlja nove i paralelne sisteme.

1.2. Tranzicija ekonomije u BiH i njeni problemi

1.2.1. Dvije su osnovne specifičnosti tranzicije u BiH: njena sporost i njena kompleksnost. Sporost tranzicije nije uzrokovana samo posljedicama rata, niti institucionalnim, poslijeratnim neodređenostima, već i činjenicom da je riječ o trostrukoj tranziciji, iz rata u mir provođenjem mirovnog sporazuma, od primaoca velike međunarodne pomoći ka održivom razvoju i «normalna» tranzicija od ex-socijalističke ekonomije i političkog monopola u tržišnu ekonomiju, demokratiju i civilno društvo.¹³⁷

1.2.2. Iz prethodnog može se jasno vidjeti da je osnovna karakteristika Bosne i Hercegovine totalna zavisnost od strane pomoći. Istovremeno, nakon 7 godina nivo strane pomoći je počeo drastično opadati, suočavajući zemlju sa vrlo neugodnom situacijom ekonomske realnosti. Dio te realnosti se odnosi na međunarodnu zajednicu. Pitanje na koje je potrebno odgovoriti je šta je uzrok situacije u kojoj se našla zemlja koja je nakon sedam godina ogromne strane pomoći potpuno zavisna od nje. Drugim riječima, ova pomoć nije pripremila zemlju za održivi razvoj. Pored toga, ovdje govorimo o jednoj evropskoj zemlji sa razvijenim lokalnim kapacitetima i iskustvom iz predratnog perioda kada je spadala u red srednje razvijenih zemalja.

Zavisnost je neizbježna u vanrednim situacijama, kao što je to bio slučaj u ratu. Međutim, produžavanje stanja zavisnosti učvršćuje takvo stanje kao nezvanični, ali stvarni "sistem". Zavisnost počinje utjecati na promjene u socijalnoj strukturi, uz ozbiljne socijalne i psihološke posljedice. Stvara svoju vlastitu socijalnu strukturu koja je sklona samoreprodukciji.

Moguće je razlikovati nekoliko važnih procesa kojima se demonstriraju socijalne promjene, a čiji uzroci su ekonomska i politička zavisnost. Istovremeno, ovi procesi stvaraju "sindrom zavisnosti" koji može proizvesti stanje zavisnosti, te može prerasti u formu potpuno zavisnog društva.

a) Može se jasno vidjeti da predstavnici lokalnih vlasti ne smatraju sebe odgovornim za situaciju u zemlji, posebno u ekonomskom i socijalnom sektoru. Oni su shvatali političku odgovornost prema glasačima uglavnom kao potrebu da zastupaju njihove interese (nacionalne, ili u najboljem slučaju, lokalne) pred predstavnicima međunarodne zajednice. Zato njih smatraju odgovornim za situaciju u zemlji i od njih se zahtijeva i očekuje da riješe sve lokalne probleme. Alibi za lošu socijalnu i ekonomsku situaciju se nalazi u okviru ovakvog načina razmišljanja.

b) Korupcija i organizirani kriminal svoje izvore imaju u slabim institucijama. Vlasti još uvijek funkcioniraju u takvom realitetu, dok je proces prevazilaženja ovakvih pojava još uvijek na

početku. Korupcija i zavisnost su u direktnoj vezi, ali naravno ne samo u Bosni i Hercegovini.

Korupcija, institucionalni haos i odsustvo vladavine zakona nisu isključivo posljedice rata. Veliki priliv sredstava, u vidu strane pomoći, često netransparentne i nekoordinirane, stvara uslove za korupciju i organiziranju zloupotrebu finansijske pomoći.

Još uvijek ne postoji ozbiljno istraživanje o korupciji vezanoj za stranu pomoć. Postoje brojne indikacije da je ta zloupotreba bila ogromna i da je značajan dio pomoći zloupotrijebljen. Iz tog razloga transparentne državne ustanove i vladavina zakona ne predstavljaju samo uslov za ukidanje korupcije i organiziranog kriminala, već takođe predstavljaju put za okončanje zavisnosti.

c) Veliki dio međunarodne pomoći je sa pravom namijenjen za demokratizaciju Bosne i Hercegovine i razvoj civilnog društva. Politika podrške civilnom društvu je u mnogim aspektima neadekvatna.¹³⁸

Ovdje želimo naglasiti da je ova metoda podrške veoma blizak osnovnim karakteristikama "industrije pomoći" i da "pokriva" veoma malu elitu u okviru populacije. U konzekvenci, ova "elita" se profesionalizira, odvaja se od problema "baze" i socijalne realnosti. Kao rezultat imamo "virtualno civilno društvo".

Ovo ponovo zatvara krug zavisnosti. Promjene u stvarnom društvu, jačanje aktivnog građanina i inicijativa običnih ljudi su uslov za izlazak iz zavisnosti. Nasuprot tome, stvara se elita civilnog društva zajedno sa njenom virtualnošću. Ovaj fenomen se može objasniti, ali da bi se prevazišao, potrebno ga je shvatiti. Nasuprot tome, svi se čude kada se "virtualna slika" sruši na izborima, kada nacionalne stranke dobiju više glasova nego što odgovara "virtualnosti" u koju svi vjerujemo.

d) Jasna dinamika zavisnosti je vidljiva - "zatvaranje kruga". Zastoj i pogoršanje socijalne i ekonomske situacije jača zavisnost koja podupire stagnaciju i propadanje.

1.2.3. Procesi reformi, tranzicije u BiH, već je spomenuto, bili su veoma spori. Najveći dio razloga za to je bio u nespremnosti domaćih političkih činilaca i vlasti da odlučno provedu reforme. Razlog za to je bio koncept političke vlasti osnovan na nacionalnoj homogenizaciji, i političkom monopolu zastupanja nacionalnih interesa. Tranzicija ka punoj tržišnoj ekonomiji, logikom stvari mijenjala bi sam koncept političkog predstavljanja, u centar bi dovodila građanina kao poduzetnika ili potrošača. Dio razloga leži i u neodgovarajućim politikama podrške "unutrašnjeg međunarodnog faktora", čestim promjenama

¹³⁷ Vidi detaljnije "Međunarodne politike podrške . . .", ibidem, str. 28-31.

¹³⁸ Radi više detalja, M. Ottoway i T. Carothers (urednici), *Funding Virtue: Civil society Aid and Democracy Promotion*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2000.

prioriteta te odsustvu razumijevanja specifičnosti zemlje. Sam nivo dosegnut u ostvarivanju reformi teško je egzaktno procijeniti. Ocjena konkurentnosti zemlje na osnovu metodologije Svjetskog ekonomskog foruma kojim se ocjenjuje 59 zemalja te njihovo rangiranje može poslužiti kao indikator, posebno za važne aspekte reforme. Na osnovu istraživanja iz 2002. BiH je, na primjer, u pogledu "Institucionalne stabilnosti" rangirana na 55 mjesto; "Konkurencije na domaćem tržištu" na 56 mjesto; "Slobode ulaganja stranih investitora na domaće tržište kapitala" na 56 mjesto itd.¹³⁹ Neosporno je da je BiH na začelju bivših socijalističkih zemalja u pogledu ostvarenja tranzicije.

1.2.4. Jednakosti polova u aspektu tranzicije

Danas znamo da su rizici - nesigurnosti zaposlenja, nezaposlenosti i siromaštva - kao i mogućnosti - koje se pružaju demokratizacijom, razvojem preduzetništva i privatnog sektora - generirani procesom tranzicije distribuirani nejednako, a da je velika dimenzija u jednakosti polova te nejednakosti. Primjena principa polne jednakosti i ravnopravnosti u politikama tranzicije je neophodna kako bi se u potpunosti iskoristili ljudski resursi, što je ključni faktor ekonomskog rasta. Polna jednakopravnost je stoga prioritet za poboljšanje ekonomske efikasnosti i razvojnih izgleda.¹⁴⁰

□ene čine 45,34% nezaposlenih u BiH,¹⁴¹ i to po nekim procjenama većinom iz strukture nisko obrazovanih (nekvalificirane i kvalificirane radnice čine svaku drugu nezaposlenu ženu, dok je svaka četvrta nezaposlena žena sa srednjom stručnom spremom). Jedna od najvećih prepreka uspješnijem učešću nezaposlenih žena na tržištu rada je neadekvatno i nisko obrazovanje.¹⁴² Međutim, pogoršanje pozicije žena na tržištu rada se da objasniti i diskriminatornim praksama i politikama tržišta rada. Ove diskriminatorne prakse se posebno vide u privatnom sektoru i odraz su *de facto* diskriminacije u zapošljavanju.¹⁴³ Teško ih je nabrojati zbog dosadašnjih nedostataka u primjeni postojeće legislative. Isprike za ove diskriminatorne prakse su da žene teže rade pod pritiskom, da su rjeđe dostupne za prekovremeni rad, i da povećavaju trošak radne snage time što koriste porodiljsko odsustvo i primaju dječje dodatke.¹⁴⁴ Ovi doprinosi, međutim, veoma često ostaju samo slovo na papiru, što žene stavlja u duplo manju prednost: zaposlene majke su manje konkurentne na tržištu rada, dok u isto vrijeme nemaju koristi od socijalne zaštite.¹⁴⁵

Samozapošljavanje i preduzetništvo su postali važne metode u prevazilaženju masovnih otpuštanja i generalnog nepostojanja

radnih mjesta u nekadašnjim velikim javnim firmama i fabrikama. U svim zemljama tranzicije postoje priče u uspješnim ženama poduzetnicama, koje otvaraju nova radna tržišta, međutim broj žena poduzetnica je i dalje veoma mali i nizak u odnosu na broj muškaraca.¹⁴⁶ Nestabilnost poreznog sistema i drugih pravila privatnog sektora, nedostatak pristupa kreditima, slabe institucionalne mreže informacija i usluga podrške poduzetništvu i dalje ograničavaju rast novih kompanija. □ene su suočene i sa specifičnim preprekama jednakosti polova. Većina mreža i kontakata, privrednih komora i udruženja privrednika kao i neformalnih grupa, mahom su vođene muškarcima i ne uključuju žene, time ih isključujući iz pristupa važnim informacijama o kreditima,¹⁴⁷ mogućnostima obuke, potrage za biznis partnerima i tržištima. □ene takođe imaju i manje pristupa kolateralima jer je privatizacija muškarcima dala više pristupa resursima nego ženama.¹⁴⁸ U procesu privatizacije, žene su imale neujednačeno učešće, tako što je pored nedostupnosti informacija, mogućnost aktivnog sudjelovanja u privatizaciji bila uskraćena time što su muškarci tradicionalno nosioci vlasničkih prava, nekretnina i primaoci nasljedstva.¹⁴⁹ Društvo u mnogim sredinama i stereotipi o

¹³⁹ Vidi : "Izveštaj o konkurentnosti BiH za 2001 godinu; ANUBiH, MIT, Sarajevo 2002.

¹⁴⁰ Ruminska-Zimny, Ewa, "Gender, Privatisation and Structural Adjustment in Transition Countries: Trends and Issues in the UNECE Region," in Dokmanović 2002.

¹⁴¹ UNDP, CCC Development Indicators 2002. Od 420,812 mjesečnog prosjeka nezaposlenih (uključujući radnike na čekanju) u BiH 2001.

¹⁴² CEDAW 2003.

¹⁴³ Ruminsky-Zimny 2002.

¹⁴⁴ Početak 2003. godine su obilježile demonstracije zaposlenih majki Zeničko-dobojskog kantona koje već pola godine ne primaju doplatu za porodiljsko odsustvo.

¹⁴⁵ Neke procjene pokazuju da □ene čine čak 58.5% radne snage privatnog sektora, a muškarci samo 41,5% (Pavlović 2001. str. 65) dok su □ene vlasnice privatnih preduzeća u samo 37% slučajeva, a muškarci u čak 63% (Centar za jednakost polova RS, 2002.).

¹⁴⁶ Na uzorku od 5,007 privatnih preduzeća u regiji Banjaluke, 2002.g (Gender centar Republike Srpske, "Presjek situacije po pitanju □enskog preduzetništva u Republici Srpskoj", Banjaluka, februar, 2002.) □ene su posjedovale samo 37% preduzeća a muškarci 63%. Ovaj odnos je još nepovoljniji za □ene jer je ustaljena praksa da se muškarci registruju kao osnivači, dok supruge formalno dobijaju mjesto direktorica privatnih preduzeća, često zato što su muškraci već učestvuju u nekom obliku rada ili iz političkih razloga ne □ele da budu imenovani (zaposlenje, na čekanju, član upravnog odbora, član političkih tijela itd.).

¹⁴⁷ USAID Business Finance Programe je pokazao da je 1998. godine od ukupno 4,918 kreditnih korisnika-ica 71% bilo muškaraca a samo 29% □ena. (Pavlović, 2001., str. 68)

¹⁴⁸ Ruminsky-Zimny 2002.

¹⁴⁹ Npr. u privatizaciji stanova, muškarci tradicionalno bili nosioci stanarskog prava (kao što su i vlasnici automobila ili drugih nekretnina), tako □ene nisu mogle učestvovati u zajedničkom vlasništvu nad stanovima.

Poglavlje X MEĐUNARODNA SARADNJA

ulogama polova, stvaraju neprijatan odnos prema ženama poduzetnicama, nejednak tretman od strane lokalnih administracija ili diskriminaciju pri primanju bankovnih zajmova.¹⁵⁰

1.3. Ekonomija BiH u regionalnom i međunarodnom kontekstu

Može se ocijeniti da je BiH veoma malo pažnje posvećivala stvarnom napretku u regionalnoj saradnji u Jugoistočnoj Evropi da bi saradnja sa EU često ostajala politički deklarativna. Nedostatak aktivnosti praćeno je prevelikim očekivanjima, regionalna saradnja zanemarena (čak i politički) u odnosu na veliki evropeizam. Za intenzivniju saradnju i pridruživanje EU BiH nije ispunjavala uslove, dok je tek sa formiranjem Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, rehabilitovano shvaćanje o pripadnosti Regionu.¹⁵¹

1.3.1. Za BiH, Pakt stabilnosti predstavljao je moguću, konceptualno novi okvir rješavanja unutarnjih problema – moguću stimulans normalizacije situacije u zemlji.

Uz sve ostale probleme, privreda BiH je potpuno podijeljena na privredu FBiH i privredu RS. Pokušaji integracije arbitražom su segmentirani a pitanje je koliko su samoodrživi. Podijeljenost upravljanja privredom (različiti zakoni i ekonomske politike) rezultat su stvarne situacije, podijeljenih tržišta i ekonomskih sistema.

Implementacija programa rekonstrukcije odvija se potpuno nezavisno od Pakta stabilnosti. Izgleda da osnovna ideja Pakta stabilnosti nije shvaćena i da je implementacija ekonomske rekonstrukcije zatvorena u okviru i probleme BiH, bez istinske mogućnosti pronalaska djelotvornih rješenja. Iznenadujuće je ovakvo nerazumijevanje međunarodne zajednice vlastitih ideja, jer je ona u oba slučaja i kreator i inicijator.

1.3.2. Osnovni je problem, s druge strane, vezan za Pakt stabilnosti i njegovo iskustvo. Sam Pakt stabilnosti je na raskršću između mogućnosti da bude novi međunarodni okvir koji će stimulirati i omogućiti stvarnu regionalnu integraciju ili da bude još jedan kanal neefikasne distribucije donacija za zemlje jugoistočne Evrope.

Za sad je Pakt stabilnosti još uvijek samo mehanizam distribucije donacija kroz projekte zemljama jugoistočne Evrope. Drugim riječima ponavlja greške koje su u BiH već odavno učinjene. Zanemaruje se njegova najvažnija uloga – da bude instrument uobličavanja i implementacije koherentne, dugoročno orijentirane strategije regionalne rekonstrukcije i razvoja, regionalne saradnje i integracije itd. Pakt stabilnosti nema viziju, a nema ni strategiju podrške zemljama jugoistočne Evrope.

Bitno je imati na umu da je originalni cilj Pakta stabilnosti bio razvoj saradnje i integracije u jugoistočnoj Evropi, kao preduslov za pristupanje Evropskoj uniji, dok je finansijska podrška projektima zemalja jugoistočne Evrope (donacije) trebala pružati podršku novim strategijama. Opseg novih strategija, recimo, u ekonomiji za cilj je imao sljedeće : razvoj zone slobodne trgovine u regionu; nulta tarifa za uvoz iz regiona u EU; slobodna trgovina sa EU – om, EFTA – om, CEFT – om i svim kandidatima za pristupanje Evropskoj uniji; radikalne reforme bankarstva, valutni odbor EURO-DM; sporazum o ulasku u Evropsku monetarnu uniju i, kasnije, potpuni prelazak na euro, itd.¹⁵² Protekle aktivnosti Pakta stabilnosti zanemarile su strategiju i svele se na distribuciju finansijske podrške projektima zemalja i organizacija iz jugoistočne Evrope. Ovi projekti uglavnom su standardni projekti rješavanja problema određenih zemalja. Lako je ispuniti traženi uslov da projekti trebaju uključivati dvije ili više zemalja regiona, jer je veza u rješavanju problema geografska (npr. u pogledu infrastrukture). Stoga oni ne vode ka novim strategijama regionalne integracije, već se, u najboljem slučaju, prilagođavaju geografiji regiona. Opisani problemi s kojima se BiH suočava u pogledu nekorištenja mogućnosti koje nudi Pakt stabilnosti u velikoj mjeri su posljedica pogrešne implementacije samog Pakta stabilnosti u cijelom regionu.

1.4. Trgovinski odnosi BiH

1.4.1. Trgovinski deficit (uzroci i tendencije)

Od potpisivanja Daytonskog sporazuma, odnosno od završetka rata, Bosna i Hercegovina bilježi stalni trgovinski deficit u poslovanju sa inostranstvom.

¹⁵⁰ Pojava poznata kao "male bias" koja je uzrokovana stereotipima uloga jednakosti polova po kojima je ženama mjesto prvenstveno u kući i navikom da su muškarci hranitelji porodici i nosioci svih vankućnih obaveza (Plastičan je primjer jedne poduzetnice kojoj je ponuđeno da njen suprug – koji je bio na čekanju i bez ikavih primanja - bude nosilac kreditne kartice, a da ova uspješna poduzetnica bude sekundarni korisnik, iako ona karticu dobija na osnovu svog ličnog poslovnog uspjeha.)

¹⁵¹ Vidi šire: Ministarstvo za evropske integracije; "Bosna i Hercegovina i Pakt stabilnosti", Sarajevo Novembar 2002.

¹⁵² Vidjeti kod: CEPS, A System for Post-war South –East Europe, Radni document br. 131, Brisel, 3 maj 1999.

Tabela 1.

u hilj.KM

SPOLNOTRGOVINSKI PROMET	Federacija BiH			Republika Srpska			Bosna i Hercegovina		
	I-XII 2000	I-XII 2001	I-XII 2002	I-XII 2000	I-XII 2001	I-XII 2002	I-XII 2000	I-XII 2001	I-XII 2002
Izvoz robe	1.430.000	1.644.567	1.524.005	835.000	598.829	565.647	2.265.000	2.255.526	2.099.204
Uvoz robe	4.852.000	5.382.633	5.730.500	1.730.000	1.697.455	2.164.367	6.582.000	7.331.430	8.168.125
Saldo izvoza i uvoza	-3.422.000	-3.738.057	-4.206.495	-895.000	-1.098.626	-1.598.720	-4.317.000	-5.075.904	-6.068.921
Procenat pokrivenosti uvoza izvozom	29,5	30,6	26,6	48,3	35,3	26,1	34,4	30,8	25,7

Izvor podataka: CBBiH Bilten 4/2002, 4/2001

Raskorak između izvoza i uvoza je enorman s obzirom da je izvozom pokriveno manje od 30 % uvoza. Simptomatično je to što se i poslije 7 godina od početka oporavka Bosne i Hercegovine situacija ne popravlja. Pored napora koji su uloženi privreda Bosne i Hercegovine je i dalje nekompetitivna i ne može obezbijediti povećanje izvoza tako da će se negativni trend održati i u narednim godinama.

Osnovne uzroke ovakvoj situaciji u oblasti trgovinskog deficita treba tražiti u konceptu poslijeratne obnove i redosljed u reformama sistema. Naime Bosna i Hercegovina je iz rata izašla sa privrednim kapacitetima u većinskom državnom sektoru i nerazvijenim privatnim sektorom koji se uglavnom bavio uslužnim djelatnostima. U okviru sugeriranih poteza od strane međunarodne zajednice BiH je otvorila svoje granice za neselektivni uvoz svih vrsta roba uz istovremenu zabranu kreditiranja preduzeća u većinskom državnom vlasništvu. Neoliberalni koncept rekonstrukcije i tranzicije BiH koji provode međunarodne finansijske institucije a koji se zasniva na šok terapiji i nespremnosti podrške prema svemu što ima veze sa državnim privredom, rezultirao je time da se BiH privreda u većinskom državnom vlasništvu upravo izašla iz rata i bez mogućnosti da obezbijedi priliv svježeg kapitala nije mogla uspješno nositi sa navalom inostrane jeftine robe iz zapadne Evrope i zemalja u okruženju. Posljedica toga je da su BiH preduzeća u tim uslovima vodila bitku za zadržavanje svog udjela na domaćem tržištu dok je izvoz bio veoma mali. Ishod bitke je poznat – bez zaštite domaće proizvodnje, bez stimulacije za izvoz, bez dotoka svježeg kapitala i bez restrukturiranja (proizvodnog, tehnološkog i vlasničkog) većina BiH preduzeća je dovedena u situaciju da posluje lošije nego u toku rata. Uz sve to u privatizaciju se krenulo tek 1998. godine kada je većina privrede u državnom vlasništvu već pokleklala pred

inostranom konkurencijom na domaćem tržištu tako da ni pokušaji privatizacije preduzeća nisu donijeli svjež kapital, nove tehnologije i proizvode i strateške partnere.

1.4.2. Neadekvatan pristup vanjskotrgovinskoj politici i pogrešan redosljed koraka u rekonstrukciji i tranziciji doveo je do deindustrijalizacije Bosne i Hercegovine.

Od privrede koja je, istini na volju, bila zasnovana prvenstveno na baznoj industriji i iskorištavanju prirodnih resursa uz razvijene prerađivačke kapacitete u prehrambenoj, drvnoj, metalnoj industriji i mašinogradnji, koji su do, a čak i za vrijeme rata bili kompetitivni na domaćem i inostranom tržištu, Bosna i Hercegovina je došla u situaciju da ima sljedeću strukturu BDP-a:

Tabela 2: Učešće u BDP (%)

Sektor	2000	2001
Poljoprivreda	12.0	11.9
Industrija	25.4	25.3
Prerađivačka industrija	15.4	15.3
Usluge	62.7	62.8
Ukupno	100.0	100.0

Izvor: World Bank: Bosnia and Herzegovina at a Glance, 9/23/02

Poglavlje X MEĐUNARODNA SARADNJA

Dinamika rasta po sektorima je slijedeća

Tabela 3: Godišnja stopa rasta po sektorima (%)

Sektor	2000	2001
Poljoprivreda	2.0	1.5
Industrija	5.0	-8
Prerađivačka industrija	8.0	-5.0
Usluge	4.9	7.1
Ukupno	1.8	0.2

Struktura BDP-a po sektorima najbolje pokazuje nesposobnost BH privrede da se upusti u tržišnu utakmicu na domaćem i inostranom tržištu, dok godišnje stope rasta pokazuju u kojem se pravcu kreće razvoj privredne aktivnosti i ekonomije, pri čemu je potrebno znati da u strukturi uslužnog sektora dominiraju nesofisticirane i nisko akumulativne usluge (ugostiteljstvo, građevinarstvo, transport), prvenstveno orijentirane na podmirenje potreba domaćeg stanovništva. Od zemlje koja je u 1990. godini imala pozitivan trgovinski bilans sa zemljama zapadne i istočne Evrope (izvoz 2,055 mild. USD, uvoz 1,867 mild.USD)¹⁵³ BiH je došla u gore opisanu situaciju.

1.4.3. Već je ranije napomenuto da je struktura BiH privrede prije rata bila relativno nepovoljna s obzirom da je u njoj dominirala bazna industrija (rudarstvo, metalurgija, energija) koja je bila visoko integrirana u ekonomski prostor bivše SFRJ i faktički služila kao izvor sirovina i poluproizvoda za prerađivačku industriju u drugim republikama.¹⁵⁴

Sadašnju strukturu privrede BiH u prvom redu karakterizira upravo obrnuta situacija od prijeratne, gdje sada u strukturi privrede dominira uslužni sektor. Ovo nažalost nije posljedica osmišljenog prelaza ili procesa resrukturiranja privrede već naprijed obrazloženog - stihije i pogrešnog pristupa. Tako da je osnovna karakteristika današnje BiH privrede: bazni i sirovinski sektor u procesu propadanja, nerazvijena i tržišnim uslovima neprilagođena prerađivačka industrija, uz dominirajući neatraktivan i niskoprofitabilan uslužni sektor.

1.4.4. U strukturi trgovinskih odnosa BiH i dalje dominiraju odnosi sa zemljama bivše Jugoslavije. U ukupnom izvozu iz Bosne i Hercegovine, izvoz u Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju i Crnu Goru čini 34,5% ukupnog izvoza. Slična je situacija i kada je u pitanju uvoz gdje ove tri zemlje učestvuju sa 31,4 %. Ovo je i normalno kada se ima u vidu blizina i poznavanje tržišta, te tradicionalno dobri odnosi pojedinih dijelova BiH sa pojedinim od ovih zemalja. Ono što je zabrinjavajuće je struktura robne razmjene u kojoj izvoz u zemlje

bivše Jugoslavije čine uglavnom sirovine i poluproizvodi, a uvoz finalni proizvodi, tako da se ponavlja prijeratna situacija. S obzirom da su zemlje bivše Jugoslavije već prestrukturirale svoju privredu (Slovenija i Hrvatska) ili je prestrukturiranje u toku (Srbija i Crna Gora) postavlja se ozbiljno pitanje koji je u stvari krajnji domet i značaj trgovinskih odnosa BiH sa zemljama bivše Jugoslavije? Iako je preovlađujući stav da su zemlje bivše Jugoslavije potencijalno najvažniji partneri za buduće trgovinske odnose Bosne i Hercegovine, upitno je koliko je to u stvari realno i da li bi možda bilo pametnije da se u uslovima globalizacije, BiH više okrene razvoju trgovinskih odnosa na globalnom planu i temeljno restrukturira svoju privredu i orijentira svoje napore ka svjetskom tržištu, pri tome ne zanemarujući ni značaj trgovinskih odnosa sa susjedima.

1.4.5. Izvozni potencijal Bosne i Hercegovine je, nažalost, vrlo nizak. Pored nekompetitivne privrede uzroke treba tražiti i u nemilosrdnom poslijeratnom iscrpljivanju prirodnih resursa, bilo kroz njihovu neumjerenu eksploataciju i neselektivan izvoz (šumsko bogatstvo koje se uglavnom izvozi u neprerađenom stanju), bilo kroz neadekvatnu zaštitu (pitka voda). U datim uslovima i bez postojanja konzistentne strategije upravljanja prirodnim resursima jedini realni izvozni potencijal BiH predstavlja energija¹⁵⁵ i, cinično govoreći, obrazovani mladi ljudi.

1.5. Platni bilans BiH

1.5.1. U cijelom poslijeratnom periodu, Bosna i Hercegovina bilježi velike deficite u platnom bilansu.

Tabela 4: Platni bilans

	2000	2001	2002
Izvoz	1,069	1,032	1,011
Uvoz	3,106	3,354	3,933
Zvanični grantovi	36	28	29
Platni bilans	-1,195	-1,503	-2,088
NPB kao % BDP	-26.34%	-31.35	-40.17%
Kurs : US\$ 1 =	2.1189	2.1856	2.0768

Izvor podataka za platni bilans, izvoz, uvoz CBBiH bilten 4 2002..

¹⁵³ Nije uključen trgovinski bilans sa zemljama koje su nastale od bivše SFRJ

¹⁵⁴ U Bosni i Hercegovini je bilo skoncentrirano skoro 40 % ukupne bazne industrije i proizvodnje sirovina bivše SFRJ

¹⁵⁵ Bosna i Hercegovina ima najveći hidroenergetski potencijal po glavi stanovnika u Evropi

Ovakva situacija je u prvom redu posljedica nemogućnosti bosanskohercegovačke privrede da obezbijedi povećanje izvoza ili bar supstituciju uvoza. Pored faktora o kojima smo već govorili, a koji su uzrok ovakve situacije, značajno je spomenuti i institucija Valutnog odbora. Sa normalizacijom makroekonomske ravnoteže, smanjivanjem trgovinskog deficita i vanjskog duga, te prije svega uspostavljanjem samoodržive stope rasta BDP-a, a u kontekstu procesa pridruživanja EU, treba konceptualno početi proces tranzicije ka Centralnoj banci uključujući i proširivanje aktivnosti valutnog odbora. Svakako je presudno ispuniti prethodne uslove, normalizirati ekonomiju za normalizaciju Centralne banke, te za «prelaz» na Centralnu banku odrediti realan vremenski period. Stoga «tranzicija» na CB mora biti praćena odgovarajućim industrijskim i vanjskotrgovinskim politikama, te usmjeravanje svih međunarodnih i domaćih napora ka ubrzanom razvoju ekonomije. Razvojna strategija BiH – PRSP treba biti podloga za to.

1.5.2. S obzirom da se netrgovinski prilivi Bosne i Hercegovine smanjuju prvenstveno zbog smanjenja direktne pomoći međunarodne zajednice u narednom periodu se mogu očekivati još i veći problemi kada je u pitanju deficit platnog bilansa, s obzirom da u je u zadnje dvije godine kretanje platnog bilansa sve više funkcija kretanja uvoza i izvoza. Doznake iz inostranstva su značajan izvor prihoda za održanje egzistencije jednog dijela stanovništva. Poseban priliv čine tekući troškovi stranaca koji su kroz razne međunarodne organizacije stalno prisutni u BiH¹⁵⁶.

FDI su 2001. iznosile 130 miliona USD u 2002 321 milion USD. Mali nivo FDI nije nikakvo iznenađenje, ali naglašava potrebu realnog opreza u pogledu njihovog daljeg brzog rasta.

1.5.3. Uz sve navedeno i vanjski dug Bosne i Hercegovine je visok i dostigao je krajem 2001. godine 5,7 milijardi KM, odnosno 54,4% godišnjeg GDP.

U strukturi povjerilaca dominiraju međunarodne finansijske institucije (IMF, WB, EBRD) na koje krajem 2001. godine otpada preko 50 % od ukupnih inostranih zaduženja. Iz navedenog je očito da je neselektivno zaduživanje često uslovljavano od kreditora, te po namjeni i po iznosima kredita dovelo Bosnu i Hercegovinu u klasičnu situaciju u kojoj su se našle sve siromašne i nerazvijene zemlje, a to je skoro potpuna ekonomska i politička zavisnost od međunarodnih finansijskih institucija.

2. Podrška tranziciji u BiH

2.1. Definiranje nove podrške politici tranzicije. Bosna i Hercegovina je dvostruko specifičan slučaj - radi se o tranziciji u poslijeratnim uslovima, što problem čini još složenijim. Još od Programa prioritetne rekonstrukcije (PRP), kojeg provodi

Svjetska banka, pokušava se podržati tranzicija, na osnovu kriterija PRP-a, kao i niz drugih aktivnosti (monetarni sektor i Centralna banka, tehnička pomoć, itd). U Bosni i Hercegovini, proces tranzicije uživa međunarodnu finansijsku podršku, što nije bio slučaj u drugim zemljama na početku tranzicije. Ova podrška procesu tranzicije mogla bi biti puno efikasnija, a sama tranzicija brža i uspješnija da je politika podrške bila prilagođena poslijeratnim uslovima u Bosni i Hercegovini i opštem iskustvu u tranziciji. Preciznije, potrebno je podržati politiku koja usmjerava ciljeve tranzicije na sljedeće:

- Podrška obnovi i restrukturiranju ekonomije. Tržište koje u potpunosti funkcionira u ekonomskoj strukturi izgrađenoj u netržišnim uslovima, kroz smanjenje ekonomije efikasnosti pokazuje stvarno stanje postojeće strukture. Ovaj dobar akademski odgovor ne rješava nagomilane socijalne probleme i siromaštvo, a slaba je utjeha za nezaposlene da će tržište vremenom restrukturirati ekonomiju.

Stoga je nužno razviti politiku međunarodne podrške za razvoj, na primjer SME-s ili restrukturiranje pojedinih javnih preduzeća ne čekajući njihovu privatizaciju. Ovaj novac se mnogo racionalnije investira od novca "izgubljenog" unaprijed, kroz kredite date za budžete ili otpisivanje dugova kada je na pomolu socijalna eksplozija.

- Podršku tehnološkom i istraživačkom razvoju.
- Na samom početku procesa tranzicije, treba razviti politiku prevencije razvoja "sive ekonomije", kojom će se stimulirati "zvanična ekonomija", a ne samo ograničavati "siva ekonomija".
- Treba razviti mnogo sofisticiraniju politiku kriterija i uslova nametnutih lokalnim vlastima u smislu vanjske podrške, prije svega Svjetske banke i MMF-a.
- Puna podrška razvoju lokalnih kapaciteta treba od samog početka biti osnova politike međunarodne podrške. Partneri u implementaciji projekata i podrške trebaju biti lokalne organizacije, nevladine, vladine i druge javne institucije na lokalnom i državnom nivou. Njih je moguće brzo i djelotvorno osposobiti, posebno u zemljama kao što je Bosna i Hercegovina, gdje postoji tradicija lokalnih institucija i razvijenih ljudskih resursa.

2.2. Zemlje jugoistočne Evrope svoju budućnost vide u sastavu Evropske unije, te u raznim međufazama evropske integracije. To je proces koji će jako dugo trajati. U međuvremenu postoji i potreba i mogućnost regionalnog povezivanja zemalja jugoistočne Evrope, koje

¹⁵⁶ U pogledu doznaka iz inostranstva i priliva deviza po osnovu tekućih troškova stranaca u BiH nije moguće doći do preciznih podataka. Interesantno je pomenuti procjenu iz 2000. da su tekući troškovi stranaca godišnje iznosili 2.5 milijarde KM. (Vidi "Međunarodne politike podrške" ibidem str. 22). U ovom kontekstu može se govoriti o neregistriranom prilivu deviza, "sivom platnom bilansu", koji nivo potrošnje u zemlji čini značajno većim nego što bi odgovarao realnim mogućnostima njene ekonomije.

Poglavlje X MEĐUNARODNA SARADNJA

bi relativno brzo moglo obezbijediti regionalnu artikulaciju učešća u globalizaciji, te za sve zemlje regiona ubrzalo proces uključivanja u Evropsku uniju. To može pružiti Pakt stabilnosti ukoliko promijeni pristup regionu, te politike podrške zemljama regiona. Promjena pristupa Pakta stabilnosti trebala bi se odnositi prije svega na:

2.2.1. Izgradnju jedinstvenog ekonomskog prostora jugoistočne Evrope, tj. stvaranje regionalne ekonomske asocijacije.

2.2.3. Politike podrške regiona u okviru Pakta stabilnosti trebale bi biti usmjerene na taj proces i podržavati razvoj regionalne ekonomske asocijacije.

2.2.4. U tom kontekstu, proces uključivanja zemalja u Evropsku uniju mogao bi imati specifičnu dinamiku za pojedine zemlje, ali bi svakoj od njih povećavao potencijale neophodne za ispunjavanje kriterija Evropske unije. Stoga bi i aranžmani i politike unutar regionalnog povezivanja trebali pratiti koncepciju i kriterije Evropske unije¹⁵⁷.

2.2.5. Važno je razviti regionalnu "globalizaciju" civilnih i demokratskih inicijativa, težiti regionalizaciji otvorenog društva. Specifično naglašena sličnost zemalja ovo ne čini samo realno mogućim, nego i relativno lako ostvarivim.

2.2.6. Sistematsko korištenje dobrih i loših iskustava međunarodnih politika podrške u BiH u razvijanju novih politika Pakta stabilnosti u jugoistočnoj Evropi. Prije svega, razvoj politika i njihovih ciljeva u punom partnerstvu s domaćim vlastima, civilnim i privatnim sektorom, razvoj komplementarnih politika podrške ekonomskom i socijalnom sektoru, te fokusiranje na borbu protiv siromaštva i precizna orijentacija politika u svim sektorima ka ostvarivanju održivosti, uključivši i preventivne politike u odnosu na formiranje zavisnosti od strane pomoći.

3 Politike za održive spoljno ekonomske odnose BiH

3.1. Smanjivanje trgovinskog deficita i mogućnosti zajedničkog ekonomskog prostora u JI EVROPI

BiH je u takvom ekonomskom stanju čija je bitna karakteristika ne samo loši ekonomski pokazatelji, nego prije svega negativno restrukturiranje privrede i njena zavisnost od međunarodne

pomoći i "unutrašnjih" politika međunarodnih organizacija. Iz tog historijski opasnog "začaranog kruga" može se izaći preciznim definiranjem domaćih industrijskih i vanjskotrgovinskih politika oslonjenih na Razvojnu strategiju BiH (PRSP).

O uzrocima enormnog trgovinskog deficita Bosne već je bilo riječi u prethodnim poglavljima, te je stoga načine za eventualno smanjenje raskoraka uvoza i izvoza moguće tražiti u dva pravca:

3.1.1. Prvo kroz djelimičnu zaštitu domaće proizvodnje postavljanjem carinskih i necarinskih barijera (kontigenti) za uvoz inostranih roba, u okviru mogućnosti koje pruža WTO. Začuđujuća je situacija u kojoj sve zemlje koriste različite strategije zaštite domaće proizvodnje (najbolji primjer je Evropska unija) dok Bosna i Hercegovina vođena politikom "unutrašnje" međunarodne zajednice to nije u stanju uraditi. Kreiranje politike za zaštitu domaće proizvodnje moglo bi pružiti predah i neophodno vrijeme potrebno domaćoj privredi da se restrukturira i postane konkurentna. Pored navedenog trebalo bi razmisliti i o zabrani izvoza nekih proizvoda, u prvom redu sirovina i poluproizvoda. Najbolji primjer za to je izvoz drveta u neprerađenom stanju. Zabrana izvoza ukinuta je prije dvije godine, što je rezultiralo enormnim povećanjem nekvalitetnog izvoza (niska cijena), a istovremeno ugrozilo poslovanje drvne industrije BiH. Umjesto da se izvozi drvo u neprerađenom stanju i time obezbjeđuje jeftina sirovina za slovenačke, italijanske i njemačke fabrike namještaja, ovakva mjera značajno bi popravila položaj domaće drvo-prerađivačke industrije i dovela vjerovatno do porasta direktnih inostranih investicija u ovaj sektor, jer bi natjerala zapadne prerađivače da svoje proizvodne kapacitete prebace u BiH.

3.1.2. Drugo, kroz jačanje konkurentne i izvozne sposobnosti BH preduzeća, što dugoročno predstavlja jedinu ispravnu politiku. Međutim, ovaj proces ide jako sporo s obzirom da nije stvoreno ekonomsko okruženje i neophodna finansijska, organizaciona i svaka druga logistika potrebna za uspješan proboj BH firmi na inostrana tržišta. Diplomatsko – konzularna mreža BiH nije stavljena u funkciju ekonomske promocije BiH, dok vanjskotrgovinska komora BiH čini tek prve korake. Pored navedenog, niti država se nije potrudila da stimulira izvoz kroz razne direktne i indirektno mjere ili davanje subvencija i različitih vrsta beneficija za preduzeća koja izvoze ili potencijalno mogu izvoziti.

¹⁵⁷ U kontekstu pridruživanja EU veoma je interesantno konsultirati "Western Balkans 2004 – Assistance, cohesion and the new boundaries of Europe", European Stability Initiative, Berlin – Brussels – Sarajevo, 3 November, 2002, kao i "The Road to Thessalouiki : Cohesion and the Western Balkans" ESI, Berlin 12 March, 2003

3.1.3. Šansu za smanjenem trgovinskog deficita, Bosna i Hercegovina treba u prvom redu tražiti na tržištu zemalja JI Evrope, ali pri tome ne treba zanemariti ni neka druga tržišta, kao što su Bliski i Daleki istok, bivše zemlje SSSR-a gdje bi naše robe s obzirom na niže kriterije vrednovanja tržišta i objektivno manju konkurenciju, mogle naći svoje mjesto.

Svakako da bi za Bosnu i Hercegovinu od presudnog značaja bila realizacija zajedničkog ekonomskog prostora u okviru JI Evrope. Na ovaj bi način BiH imala domaće tržište od 60 a ne 3,8 miliona stanovnika, kao što je to sada slučaj, što bi istovremeno podiglo i atraktivnost BiH kada su u pitanju direktne strane investicije.

3.2. Politika rekonstrukcije vanjskog duga (smanjivanje, razvojno zaduživanje, specifični aranžmani reinvestiranja vanjskog duga u društveni sektor)

3.2.1. Vanjski dug Bosne i Hercegovine je visok i predstavlja jednu od glavnih prepreka uspješnijem razvoju Bosne i Hercegovine. Pri tome treba imati u vidu da su glavni povjerioci BiH međunarodne finansijske institucije, što je zemlju stavilo u direktnu političku i ekonomsku zavisnost. Tome je u prvom redu kumovalo neselektivno zaduživanje, u kojem je bilo važno samo dobiti sredstva ne vodeći pri tome računa o efektima i samoodrživosti upotrebe sredstava.¹⁵⁸

3.2.2. Najveći broj kredita koje je Bosna i Hercegovina uzela u poslijeratnom periodu namijenjen je projektima dizajniranim od strane osoblja međunarodnih finansijskih institucija, po ugledu na kredite davane drugim zemljama u tranziciji, a ne prema stvarnim potrebama BiH ekonomije, jer činjenica je da se BiH do danas nije zadužila ni po jednoj kreditnoj liniji za razvoj npr. poljoprivrede i prehrambene industrije ili npr. po osnovu stvaranja fondova za započinjanje biznisa ili fondova za socijalnu tranziciju. Da bi stvar bila još gora, sve je više prisutna praksa da se kreditno zaduživanje veže uz ispunjavanje doktrinirano uspostavljenih kriterija tranzicije, prije svega kad je riječ o privatizaciji¹⁵⁹.

3.2.3. Ekonomska situacija, stanje i otplata vanjskog duga doveli su zemlju u situaciju u kojoj Bosna i Hercegovina više sebi ne može dozvoliti zaduživanje samo zato što se nude povoljna sredstva. Dalje zaduživanje Bosne i Hercegovine može da bude samo u direktnoj i isključivoj funkciji ekonomskog razvoja, s tačno proračunatim efektima po privredu i mogućnost vraćanja sredstava, dok direktna inostrana ulaganja moraju postati osnovni izvor priliva svježeg kapitala.

3.3. Ubrzavanje reformi i mehanizmi pokrivanja socijalnih troškova tranzicije

3.3.1. Proces ekonomskih i društvenih reformi u Bosni i Hercegovini ide nedopustivo sporo, pri čemu je i redosljed i prioritet u provođenju reformi nelogičan i dobrim dijelom diktiran od strane međunarodnih faktora. Pri tome su akteri na domaćoj političkoj sceni od kreatora i pokretača reformi i tranzicije društva, svedeni na izvršioce i time lišeni odgovornosti za cijeli proces. Ovakva situacija savršeno odgovara predstavnicima BH vlasti, s obzirom da se uvijek za neprovođenje ili provođenje reformi mogu sakriti iza predstavnika međunarodne zajednice, koji pak sa svoje strane imaju sva ovlaštenja, ali ne snose nikakvu odgovornost za stanje u zemlji.

Svakako da Bosna i Hercegovina sebi ne može dozvoliti da ostane na začelju kada je u pitanju tranzicija, ali se isto tako postavlja i pitanje da li ubrzavanje procesa reformi na doktrinarno i univerzalno razvijenim kriterijima, uz primjenu "šok terapije" i odsustvo cjelovitog programa, može obezbijediti samoodrživost BiH s obzirom na složenu političku, ekonomsku i socijalnu situaciju u zemlji.

Pri tome je naročito važno imati u vidu socijalni aspekt i troškove tranzicije.

3.3.2. Raširenost sive ekonomije u prvom je redu posljedica tri faktora.

Prvi su komplicirane i skupe procedure i veliki troškovi legalnog funkcioniranja firmi.

Drugi razlog je nespremnost državnih organa da se značajno uhvate u koštac s ovim problemom, bojeći se u prvom redu da će time izazvati reakciju društva.

Treći razlog je sporost i tromost sudskih organa u Bosni i Hercegovini, kada je u pitanju rješavanje sporova iz domena privrede. Neshvatljivo je da je BiH jedina zemlja u regionu u kojoj nisu uspostavljeni posebni sudovi ili odjeljenja koja bi se bavila isključivo privrednim sporovima.

Primjer poreske reforme i reforme inspekcije rada u Republici

¹⁵⁸ Privatizacija ("velika") je značajno kasnila, državna preduzeća propala, nezaposlenost jako porasla, socijalni troškovi tranzicije porasli. Finansijski efekti buduće privatizacije propalih preduzeća biće mali, nedovoljni za savladavanje naraslih socijalnih troškova, uravnoteženje budžeta ili bilo kakve razvojne podsticaje. Sve to zbog doktriniranog pristupa tranziciji i nerazumijevanja njenih poslijeratnih uslova u BiH.

¹⁵⁹ Iz programa prioritetne rekonstrukcije, započetog 1996., koji je koordinirala WB, a sredstva prikupljena na donatorskim konferencijama (5.1 milijardi USD) u industrijski sektor do 1999. uloženo je svega 2.3 % od 4 milijarde ukupno uloženi sredstava. Razlog za to je što je jedan od kriterija bio podrška samo privatiziranim preduzećima. ICG, "Why will no one invest in Bosnia-Herzegovina", Report No 64, 21 April 1999.

Poglavlje X MEĐUNARODNA SARADNJA

Srpskoj je pokazao koji su to pravci i politike koje bi trebalo koristiti pri prelasku sive ekonomije u zvaničinu. U prvom redu to je strategija koja će destimulirati rad na crno, s jedne strane, kroz smanjivanje poreskih stopa i fiskalnih davanja, uz istovremeno pojačavanje rada organa u oblasti tržišne, finansijske i kontrole rada. Svakako pri tome treba imati u vidu i uklanjanje birokratskih prepreka poslovanju privrednih subjekata. Ovakav koncept može dati rezultat samo u slučaju kada je praćen reformom sudskog sistema u domenu privrednog prava i prava iz radnih odnosa, koja bi se ogledala u specijalizaciji s jedne strane, a s druge strane, u drastičnoj izmjeni procesnih zakona koji reguliraju ovu materiju i to prvenstveno kada je u pitanju skraćivanje vremena potrebnog za donošenje sudske odluke i mehanizmi za realizaciju odluke.

4. Ekonomika ubranog razvoja

4.1. Pristup međunarodnih institucija, prvenstveno finansijskih, razvoju ekonomije Bosne i Hercegovine, bazirao se prije svega na vođenju restriktivnih ekonomskih politika, sa osnovnim ciljem da se neselektivno ograniči budžetska potrošnja, uguši inflacija i obezbijedi prvenstveno mogućnost otplate inostranog kredita, zanemarujući pri tome ili stavljajući u drugi plan potrebu za dinamičnim razvojem ekonomije¹⁶⁰. Potpuna izloženost domaće proizvodnje inostranoj konkurenciji, nemogućost vođenja aktivne monetarne politike u funkciji razvoja, stavljanje u drugi plan ekonomskih reformi u odnosu na reforme političkog sistema, nepostojanje strategije razvoja ekonomije, uz istovremeno sprečavanje države i entiteta da kroz razvojne fondove podstaknu razvoj pojedinih sektora i privrednih grana, dovelo je do stabilizacije ekonomskog sistema u Bosni i Hercegovini, ali na taj način da su skoro neki sektori ekonomije i industrijske grane postali nekompetitivni i neprivlačni za ulaganja.

S obzirom na sažimanje ekonomskog sistema, u kojem uspješno i efikasno posluje svega 20 % privrednih subjekata, dok se ostali nalaze pred stečajem ili likvidacijom i imajući u vidu trendove kretanja trgovinskog i platnog bilansa i stepen zaduženosti zemlje, uz sve veće probleme u socijalnoj sferi, može se reći da se BiH približava realnoj mogućnosti ekonomske i socijalne krize. Politike zasnovane isključivo na stabilizaciji makroekonomskih agregata i zapostavljanje razvojnih aspekata, dio su tog problema. Stoga se čini da je izbor između stabilne ekonomije nedovoljnog nivoa da pokrije

osnovne potrebe društva i stanovništva i ekonomike ubranog razvoja lažna dilema. Samo aktivna politika razvoja, uz žrtvovanje nekih prednosti stabilnosti, sistema može Bosni i Hercegovini obezbijediti ekonomski opstanak i pokrenuti procese ka samoodrživosti.

¹⁶⁰ " iako je monetarna pozicija BiH stabilna, drugi ključni mekroekonomski pokazatelji su tokom predhodne godine opadali alarmantnom brzinom, a propuštene su velike šanse za razvoj...Kratkovidna kreditna politika se usredotočila na iskorištavanje BH potrošača i eljnih novca, u korist stranih investitora i, na kraju, stranih proizvođa" UNDP, "Sistem ranog upozoravanja, BiH – 2002" str. 35

POGLAVLJE XI MRC I PROCJENE NJIHOVOG OSTVARIVANJA

1 Metodološke napomene

1.1. BiH se u pogledu ostvarivanja MRC nalazi u specifičnoj situaciji. Riječ je o zemlji koja se oporavlja poslije rata od ogromnih materijalnih i ljudskih gubitaka, čiji je nivo ekonomske razvijenosti u 2002. godini tek dosegao 50% razvijenosti iz predratnog perioda. Zato su u tekstu koji slijedi neki MRC ciljevi preformulirani, prilagođeni BiH, sugerirano je i uvođenje dodatnih MRC zadataka i indikatora.

1.2. Istovremeno u nekim sektorima s obzirom na razvijenu infrastrukturu (posebno obrazovanje i zdravstvo), MRC indikatori odgovaraju ili premašuju evropske standarde. Međutim, iza toga ne stoji stvarni sadržaj ili kvalitet koji bi odgovarao ovoj dobroj slici. Zato smo i za takve situacije, nezavisno od dobrih indikatora, razvili preporuke koje bi unaprijedile kvalitet, tj. konkretnom indikatoru dali stvarni sadržaj. Iz istog razloga, uz 40 univerzalnih MRC indikatora, razvili smo i indikatore od specifičnog značaja za BiH uz svaki MRC cilj.

1.3. Posljednji popis stanovništva u BiH objavljen je prije rata (1991.) a zbog promjene i posljedica rata on ne može biti statistička osnova za izračunavanje bilo čega. S druge strane, statističke aktivnosti u BiH i entitetima nisu dovoljno koordinirane, tako da mnogi podaci nedostaju ili nisu objedinjeni za zemlju u cjelini. Podaci međunarodnih organizacija prisutnih u BiH često se razlikuju. Različite metodologije koje primjenjuju domaća i inostrana statistička praćenja, kompliciraju problem pouzdanosti podataka. U sljedećem poglavlju, gdje su dati indikatori MRC zbog toga često, paralelno koristimo više podataka iz različitih izvora, da bismo došli do veće pouzdanosti ocjene stanja u nekom segmentu. Neophodno je pristupiti pripremama i sprovođenju popisa stanovništva u BiH.

1.4. Nedovoljna pouzdanost statističkih pokazatelja predstavlja poseban problem kod pokušaja da se ostvarivanje MRC planira po periodima u srednjoročnim fazama. Uz sva ograničenja date su u nastavku projekcije napretka ka ostvarivanju MRC za period 2000./2001. – 2007., 2007. – 2010. i 2010. – 2015. Date su projekcije MRC indikatora za 2007., 2010. i 2015. godinu.

Metodološki je važno napomenuti da je 2007. određena kao godina do koje se treba realizirati PRSP/ BiH Razvojna strategija, što je svakako jako važno za praćenje MRC indikatora. U osnovi su određeni srednjoročni periodi za projekcije MRC indikatora, dakle njihovog ostvarivanja.

1.5. Važno je napomenuti da je za BiH važno svih 8 MRC ciljeva i njihovo ostvarivanje. Analiza u prethodnim poglavljima daje argumente za ocjenu da su prioritetni MRC ciljevi za BiH, eliminiranje siromaštva i gladi (cilj I), unaprjeđenje jednakosti polova i jačanje položaja žena (cilj III) i razvoj globalnog partnerstva za razvoj (cilj VIII). U osnovi stvari preporuke za ostvarivanje MRC date su u svim prethodnim poglavljima. Njihova realizacija pretpostavka je za ostvarivanje projekcija koje slijede.

2 MRC ciljevi u BiH za 2015. i preporuke za njihovo ostvarivanje

I Cilj: Eliminiranje ekstremnog siromaštva i gladi

Za ostvarivanje ovog cilja definirani su; Zadatak 1. prepoloviti proporciju stanovništva sa prihodom manjim od 1\$ dnevno do 2015. i zadatak 2. prepoloviti proporciju stanovništva koje pati od gladi do 2015.

Statistička istraživanja (Anketa o životnom standardu – LSMS) pokazala su da u 2001. godini u BiH ekstremno siromaštvo i glad nisu postojali. Na rizike pojave ekstremnog siromaštva ukazano je u poglavlju III.

Cilj za 2015. u BiH je, uz sprečavanje pojava ekstremnog siromaštva i gladi, može se preformulirati; reduciranje generalnog siromaštva na prosjek zemalja EU u 2015.

Uzimajući procenat stanovništva ispod linije generalnog siromaštva kao odgovarajući indikator BiH, ostvarenje ovog cilja može se dinamički projicirati na sljedeći način (zadatak 1.)

Univerzalni indikatori označeni su brojevima 1-48, njima su dodati specifični dodatni indikatori za BiH. Uz indikatore dati su izvori za bazne godine.

Stanje	Projekcije		
	2007	2010	2015
1. 2001/2002 ¹⁶¹			
20%	17%	12%	prosjek EU zemalja ¹⁶²

Indikatore za ovaj zadatak kao i zadatak 2 moguće je projicirati kako slijedi;

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
2. Margina siromaštva	LSMS, WB BiH Poverty Assessment 2003	4.6%			
3. Učešće najsiromašnije petine u nacionalnoj potrošnji	LSMS, WB BiH Poverty Assessment 2003	9.6%			
4. Prevencija nehranjenosti djece do 5 godina	UN Statistics Division, UNICEF	4% (2000)			
5. Ljudi sa ishranom ispod dnevnih energetske potreba(nehranjenost)	UN Statistics Division, FAO	200,000 (1998)			

Dodatni indikatori za BiH:

		2001	2007	2010	2015
Ginijev index/koeficijent	HDR/MDG Report	0.26	0.25	0.24	0.20
Učešće najbogatije petine u prihodima	LSMS	35.8%	38%	40%	42%
Stopa nezaposlenosti	LSMSHDR/MDG Report	16.4% stvarna	15%	10%	7%
		28.1% uža	25%	17%	12%
		43.6% šira	37%	25%	18%
Učešće neformalnog sektora u ukupnoj zaposlenosti	LSMS	33.28%			

¹⁶¹ Source; UNDP, DFID, WB, LSMS. "Living Standards Measurement Survey in BiH", publication of ASBiH, FZSBIH and RZSRIS; WB Report No 25343-BiH in preparation ("BiH Poverty Assessment").

¹⁶² This also presupposes that the methodologies used to calculate the general poverty line are the same as in the EU. The estimates for previous years also take into account the methodology used for the LSMS.

Poglavlje XI

MRC I PROCJENE NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Aspekt	Indikator	2001	Projekcija		
			2007	2010	2015
Transparentnost	Percepcija prisustva korupcije	Skoro 100%	Oko 75%	Skoro 60%	Ispod 50%
	Percepcija široke rasprostranjenosti korupcije	oko 55%	Oko 35%	oko 30%	oko 25%
Efikasnost	Udio javne potrošnje u GDP Percepcija prisustva korupcije	63.9%	Oko 48%	Oko 45%	Oko 40%
		oko 40%	oko 35%	oko 30%	ispod 25%
		skoro 100%	Oko 75%	skoro 60%	Ispod 50%
Učesće	Procenat nepovjerenja u domaće vlasti	oko 55%	oko 35%	oko 30%	oko 25%

Projekcija za 2007. godinu je optimistična. Oko 50% stanovništva BiH suočeno je s rizikom da postane siromašno. Imajući u vidu zaoštavanje uslova poslovanja na BH tržištu (stečajni postupci u velikom broju preduzeća, «velika» privatizacija, te smanjivanje međunarodne pomoći, itd.) može se očekivati u predstojećim godinama i privremeno povećanja procenta stanovništva ispod linije opšteg siromaštva). Sa druge strane, na kraju ovog trogodišnjeg perioda, moguće je očekivati pozitivne efekte reformi koji bi omogućili dostizanje navedenog indikatora u 2007. Da bi se to ostvarilo preporučujemo makroekonomsku politiku ubrzanog ekonomskog razvoja, umjesto težišta na politici stabilizacije, reformi u svim sektorima, a posebno u pogledu zapošljavanja i socijalne zaštite, osiguravajući ranjive grupe od negativnih efekata makroekonomskih i sektorskih reformi (vidi poglavlje III).

Razvojna strategija BiH – PRSP u ovom pogledu definira konkretnije pravce reformi.

Unaprijeđenje dobre uprave

Ova je oblast posredno vrlo bitna za smanjivanje siromaštva, preciznije za unaprijeđenje faktora koji doprinose smanjivanju siromaštva, kao što su stvaranje transparentnog poslovnog okruženja, radikalno smanjivanje korupcije, smanjivanje i racionalizacija javne potrošnje, itd. Imajući u vidu preporuke date u poglavlju IV, posebno one koje se odnose na reformu javne uprave i obuku javnih službenika, te njihovo ostvarivanje, koje su u skladu sa dokumentom

«Reforme javne uprave»¹⁶³, ovdje dajemo projekciju indikatora specifičnih za BiH.

Pitanja dobre uprave koja se odnose na vladavinu prava i provođenje prava, trebali bi biti uključeni u MRC indikatore, ne samo u BiH.

II Cilj: Ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje

BiH je već veoma blizu ostvarivanja zadatka 3, da do 2015. djeca, svugdje i nezavisno od polnih razlika, u potpunosti završe osnovno obrazovanje.

Zato je cilj ostvarivanja univerzalnog osnovnog obrazovanja do 2015. veoma realan.

U BH kontekstu međutim, postoji jaka povezanost između siromaštva i nedostatka srednjeg obrazovanja. Kao što smo vidjeli, oko 60% siromašnih živi u domaćinstvima u kojima «glava porodice» ima samo osnovno obrazovanje. Kvalitet obrazovanja je također veoma važan i trebao bi biti uključen u MRC zadatke. Takođe bi trebalo razviti posebne indikatore za kvalitet obrazovanja.

¹⁶³ Vidi "Reforma javne uprave – naš program", Upravni odbor Vijeća za implementaciju mira, Brisel 28 mart 2003. ibidem.

6. Stanje/osnovno ¹⁶⁴	Projekcija		
2000/2001	2007	2010	2015
94-97%	95%	98%	100%

7. Stanje/srednje ¹⁶⁵	Projekcija		
2000/2001	2007	2010	2015
72.6%	75%	79%	85%

Dajemo i projekcije MRC indikatora 7 i 8, kao i dodatnih indikatora za BiH.

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
7. Procenat učenika 5.razreda od broja upisanih u 1.razred	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	99.0% 97.9% ^m 98.2% ^f	99%	99%	100%
8. stopa pismenosti osoba u dobi 15-24 godine	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	99.6% 99.6% ^m 99.7% ^f	99%	99%	100%

Dodatni indikatora za BiH:

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
Stopa upisa na visoko školovanje	BiH NHDR 2002 procjena	19.8%	25%	30%	35%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti, ESCPE,2002	24.2%			
	LSMS	23.0%			
Procenat djece obuhvaćene predškolskim obrazovanjem	IHR/MRC Izvještaj BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti, ESCPE,2002	4.3%	12%	25%	25%
Procenat BDP za obrazovanje	IHR/MRC Izvještaj	5.2%	6.0%	7.5%	7.5%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti, ESCPE,2002	6.0%			
Stopa pismenosti stanovništva iznad 15.godina starosti	BiH NHDR 2002, procjena	85.9%	90%	95%	99%
	LSMS	88.9%			

¹⁶⁴ Source BiH NHDR 2002

¹⁶⁵ Source "BiH from Aid Dependency to Fiscal Self-Reliance", ECSPE, 2002

Poglavlje XI MRC I PROCJENE NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Imajući prethodno u vidu, zadatak 3 bi se za BiH mogao preformulirati tako da glasi :

- Osigurati da, do 2015. djeca svugdje, nezavisno od polnih razlika, u potpunosti završe kvalitetno osnovno obrazovanje i približe se u potpunosti završavanju srednjeg obrazovanja.

Dinamika ostvarivanja univerzalnog osnovnog i srednjeg obrazovanja, može se projicirati na sljedeći način;

U sljedećem dijelu detaljno će se projicirati dinamika polne ravnopravnosti u osnovnom obrazovanju.

Zadržavanje u zoni istog- visokog procenta, univerzalnog osnovnog obrazovanja i u 2007., rezultat je primijećene tendencije o, istina malom, opadanju upisa u škole, što je posljedica ekonomske nestabilnosti i siromaštva prije svega. Važan rezultat će biti zaustaviti tu tendenciju i preusmjeriti je.

Međutim, za BiH je važnije unaprijediti kvalitet obrazovanja, uz preporuke date u poglavlju IX.

III Cilj: Unaprjeđenje polne jednakosti i jačanje položaja žena

Zadatak 4, eliminirati polne razlike i debalans u osnovnom i srednjem obrazovanju, poželjno do 2005. i na svim nivoima obrazovanja do 2015., s obzirom na postojeće stanje blisko evropskim indikatorima realan je, posebno kada je riječ o punoj polnoj jednakosti u cijelom sistemu obrazovanja do 2015.

U kontekstu BiH, jednak pristup obrazovanju nije karakterističan indikator polne jednakosti. Problem polne nejednakosti mnogo se više izražava u manjku pristupa žena ekonomskim izvorima, donošenju političkih odluka i postojanju visokog nivoa nasilja nad ženama. Zato se za BiH može sugerirati revidiranje MRC zadataka. Uz već spomenuti Zadatak 4, treba dodati;

- povećanje učešća žena u ekonomiji (radna snaga, visoko plaćeni i upravljački položaji, itd.)
- povećanje učešća žena u političkom životu i donošenju odluka
- smanjenje kućnog nasilja nad ženama i ostalog nasilja zasnovanog na polnim razlikama

Imajući to u vidu, uz univerzalne indikatore 10 – 12, razvili smo i one koji su važni za BiH.

Ciljne projekcije kod ovog zadatka definirane su na sljedeći način;

Indikator 9 : Odnos broja dječaka i djevojčica u sva tri obrazovna

Odnos broja dječaka i djevojčica u %	Stanje		projekcije		
	2000	2001 ¹⁶⁶	2007	2010	2015
U osnovnom obrazovanju	98 :96	98.5 : 99.2	98.8 : 99.5	99.1 : 99.5	100 : 100
U srednjem obrazovanju	56.3 :57.5	67.2 : 69.2	73 : 76	78 : 80	80 : 84
U visokom obrazovanju	18.4 : 21.3	18.4 : 29.6	20 : 29	24 : 32	28 : 40

¹⁶⁶ Source: LSMS Final Report, 2003

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
10. Stopa pismenosti muškaraca i žena od 15-24 godine starosti	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	1,001/99.7 : 99.6/	1,001	1,000	1,000
11. Učešće žena u plaćenom zapošljavanju u neagrarnom sektoru	FZS BiH, RZS RS, stanje u martu 2001, preračunato od strane MRC tima	39.2%	40%	42%	45%
12. procenat žena na zastupničkim mjestima u parlamentu države	CEDAW, Art. 7, sudjelovanje žena u političkom i javnom životu	14.3%	16%	20%	25%

Dodatni indikatori za BiH:

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
Stopa registrirane nezaposlenosti žena	FZS BiH, RZS RS, stanje u martu 2001, preračunato IHR MRC Izvještaj	45.8%	44%	42%	40%
Stopa zaposlenosti žena (učešće zaposlenih žena u ukupnoj ženskoj populaciji)	BiH HDR 2002, procjena	11.9 %	13%	16%	20%
Stopa ekonomski aktivnog ženskog stanovništva (učešće žena u ukupno zaposlenima)	BiH HDR 2002, procjena	37.2%	38%	39%	40%
Učešće žena u izvršnoj vlasti	CEDAW, Art. 7, sudjelovanje žena u političkom i javnom životu,	2.38%	4%	6%	9%
Odnos pismenosti muškaraca i žena iznad 15.godina starosti	BiH HDR 2002, procjena	78.8%	85%	90%	97%
	LSMS	94.1%82.3 : 96	96.8%	98%	100%

Poglavlje XI MRC I PROCJENE NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Stoga, da bismo ostvarili i učvrstili jednakost polova, neophodno je ostvariti preporuke za cjelovito shvaćeno ostvarivanje polne jednakosti u BiH, i politika kojima se to može ostvariti, u poglavlju VI.

IV Cilj: Smanjiti smrtnost djece; V Cilj: Unaprijediti zdravlje majki;

VI Cilj: Savladati HIV/AIDS, malariju i ostale zaraze.

Zadaci koji se odnose na ove ciljeve su već ostvareni ili se realno mogu ostvariti.

Zadatak 5 se odnosi na smanjenje smrtnosti djece do 5 godina za 2/3, a zadatak 6 na smanjenje za ¾ proporcije smrtnosti majki na 100 000 živorođenih do 2015. Pri tome treba imati u vidu da su sadašnji indikatori u odnosu na ove zadatke veoma bliski. evropskim standardima te da će ih u smislu dopunskog indikatora

u konačnoj ocjeni njihovog ostvarivanja 2015. trebati porediti sa prosječnim indikatorima EU.

Zadatak 7. Zaustaviti HIV/AIDS do 2015. i početi smanjivati njeno širenje u BiH uslovima je ostvarivo, tim prije što je problem manje izražen nego u razvijenim evropskim zemljama. Nezavisno od toga sugeriramo dodatni indikator, znanje mladih o HIV/AIDS prevenciji i uspostavljanje podataka o tome do 2004.

U pogledu zadatka 8; zaustaviti i početi smanjivati pojave malarije i drugih osnovnih zaraza, treba istaknuti da je malarija već eliminirana u BiH (zadatak 8) a da su druge osnovne zarazne bolesti uveliko eliminirane. Izuzetak predstavlja ponovna pojava tuberkuloze (posljedice rata, siromaštva) čije praćenje smo uključili u BiH specifične indikatore.

Imajući prethodno u vidu ostvarenje ovih zadataka je dinamički projicirano u tabeli koja slijedi;

Za zadatak 5 (indikatori 13 – 15) ;

		Stanje	Projekcija		
		2001	2007	2010	2015
13. Smrtnost djece ispod 5 godina / 1000 ¹⁶⁷		10.3‰	9.3‰	8.0‰	7.0‰
14. smrtnost dojenčadi do 1.godine/1000	UN Statistics Division, WDI 2002	13-15	7.0	6.5	5.0
	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	11.2 (2000)8.5 (2001)			
	ASBiH, Bulletin 2/2003	9.7 (2000)7.6 (2001)8.51f /10.78m			
15. procenat djece vakcinisane do 1.godine protiv boginja	UN Statistics Division, UNICEF, ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS	83% 80.74 - 95.06 %	98%	100%	100%

¹⁶⁷ Source BiH Common Country Study, Development Indicators, Final Report, 2002

Dodatni indikatori za BiH:

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
Procenat novorđenčadi teine 2500 grama imanje	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	4%	3%	2%	1%
Procenat djece starosti do 6 mjeseci koja doje	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	2.1%	5%	10%	15%

Za zadatak 6 (indikatori 16-17):

		Stanje	Projekcije		
		2001	2007	2010	2015
16. smrtnost pri porodu (na 100,000 ivorođenih)	UN Statistics Division, BiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	5.05 ¹⁶⁸ (estimate) 15 (1995)	4 ¹⁶⁹	3	2.5
17. procenat rođenih uz stručnu pomoć	UN Statistics Division	100%	100%	100%	100%
	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	99%			
	BiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	99.6%			

Dodatni indikatori za BiH:

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
Stopa fertiliteta(ukupan broj ivorođenih na jednu enu)	Statistička Agencija BiH, bilten 3/2003	1.3 (2000)1.4 (2001)	1.5	1.6	1.7
Stopa nataliteta u promilima	Statistička Agencija BiH, bilten 3/2003	10.5 (2000)9.9 (2001)	11.5	12.5	13.5
Stopa mortaliteta u promilima	Statistička Agencija BiH, bilten 3/2003	8.1 (2000)8.0 (2001)	7.8	7.1	6.5
Stopa prirodnog priraštaja u promilima	Statistička Agencija BiH, bilten 3/2003	2.4 (2000)1.9 (2001)	3.7	5.4	7.0
Očekivano trajanje ivota u godinama	BiH NHDR, 2002WDI 2002	73.3 (1995-2000)73 (76f/71m)	73.5	73.8	74.0

¹⁶⁸ Source ZZJZ FBiH, Fond ZZRS

¹⁶⁹ Mortality statistics to be developed

Poglavlje XI MRC I PROCJENE NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Za zadatak 7 (indikator 18 – 20)

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
18. HIV prevalenca trudnih žena između 15-24 godine	WHO, ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	n/a	¹⁷⁰	n/a	n/a
19. prevalenca kontracepcije	WHOBiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	49% (2001) 47.5% (2000)	55%	60%	65%
20. Number of children with HIV/AIDS	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	n/a	¹⁷¹	n/a	n/a
Odrasli sa AIDS-om, broj novih slučajeva AIDS	WDI 2002HDR 2001	513	n/a	n/a	n/a
Prevalenca HIV odraslih (%)	WDI 2002HDR 2001	0.004	0.004	0.004	0.004

Za zadatak 8 (indikator 21-24):

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
21. prevalenca I stopa smrtnosti od malarije	WHO	0	0	0	0
22. Proporcija ljudi u rizičnim zonama zaštićenih od malarije	WHO	0	0	0	0
23. prevalencija I smrtnost od tuberkuloze /100,000	WHO	50 cases 4 deaths	403	300	200
24. Proporcija TBC slučajeva otkrivenih I liječenih pod DOTS-om/100,000	WHO	90	n/a	n/a	n/a

Dodatni indikatori za BiH:

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
Registirani narkomani	ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	n/a	¹⁷²	n/a	n/a
Slučajevi virusnog hepatitisa	WHO, ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	n/a	¹⁷³	n/a	n/a
Procenat BDP za zdravstvo	IHR MRC Izvještaj	5.5% (2000) 4.8% (2001)	7%	7.5%	8%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti, ECSPE, 2002	7.3% (2000)			
Procenat osiguranih stanovnika	ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	78% (2001)	85%	95%	100%
Broj ljekara na 1000 stanovnika	ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	1.3 (2000) 1.5 (2001)	1.5	1.7	1.7
Broj bolničkih kreveta na 1000 stanovnika	ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	3.7 (2000) 3.2 (2001)	3.2	3.2	3.2

¹⁷⁰ Data to be established

¹⁷¹ Data to be established

¹⁷² Data to be established

¹⁷³ Data to be established

Ostvarenje zadatka 5 kao osnovnu godinu uzima 1990. te je samo ostvarenje zadatka planirano u periodu 1990 – 2015.

Zato, treba imati u vidu da je 1991. smrtnost djece do 5 godina / 1000 iznosila 14,5 % te je već ostvareno njeno značajno smanjenje. Takođe treba imati u vidu da je zadatak da se smrtnost djece smanji za 2/3 usmjeren na zemlje gdje je ta smrtnost znatno veća nego u evropskim zemljama. Evropski prosjek smrtnosti djece do 5 godina / 1000 iznosio je 1991., 9,3%. Imajući u vidu da objektivno smrtnost djece do 5 godina nije moguće u potpunosti eliminirati, projicirano smanjenje smrtnosti na 7,0% u 2015. za BiH u skladu je sa EU standardima. Slično je i sa zadatkom 6. Maternalna smrt na 100 000 živorođenih za 1995. procijenjena je na 15 (UN Statistical Division) a procjena od 5.05 za 2000. je data u UNDP BiH Common Country Study Development indicators (2002). Dakle projicirani indikator za 2015. u potpunosti bi značio ostvarenje ovog zadatka. Jednako je važno uspostaviti do 2006 regularnu maternalnu statistiku.

Međutim, prethodnu sliku dobrih indikatora prati odsustvo stvarnog kvaliteta i efikasnosti zdravstvenog sistema. Zato su reforme na osnovu preporuka datih u poglavlju VIII neophodne.

VII Cilj: Osigurati održivost okoliša

Zadatak 9 za ostvarenje ovog cilja; Integrirati principe održivog razvoja u politike i programe u zemlji i povraćaj izgubljenih izvora okoliša tek je na početku implementacije u BiH (vidi poglavlje VIII). Zadatak 10; upola smanjiti dio stanovništva bez stalnog pristupa pitkoj vodi, realno je ostvariti, obzirom da značajan procenat stanovništva već ima stalan pristup pitkoj vodi.

Ostvarenje zadatka 11, značajan napredak u smanjenju proporcije stanovništva u domaćinstvima sa nehigijenskim uslovima jeste ostvariv, posebno imajući u vidu, u osnovi dobru situaciju u tom pogledu.

Mine su specifičan problem u vezi sa zaštitom okoliša i održivom razvojem. Zato sugeriramo da se kao jedan od MRC zadataka uključi smanjivanje broja minskih polja i minama izazvanih nesreća. Takođe sugeriramo da se kao indikator uključe i broj minskih polja, deminirana infrastruktura i broj incidenata / nesreća izazvanih minama.

Ostvarenje ovih ciljeva moguće je projicirati na sljedeći način;

	Stanje	Projekcija		
	2000/2001	2007	2010	2015
Zadatak 9	Na samo početku	Puna integrisanost principa održivog razvoja i politike	isto	isto
Zadatak 10/indikator 29	53% ¹⁷⁴	58%	62%	67%

Pri tome indikatoru su projicirani kako slijedi;

Indikator	Izvor	Stanje	Projekcija		
		2001	2007	2010	2015
25. procenat zemlje pokriven šumom	WDI 2002, WRI	44.6%	52%	50%	51%
	HDR/MDG Report	55.6%			
26. % zemlje zaštićen da se održi biološka raznolikost	WDI 2002, WRI	0.5%	1.5%	3.0%	6.0%
27. BDP po jedinici utrošene energije (pokazatelj ekonomske efikasnosti)	Zasnovano na WDI 2002, proračun IHR MRC Izvještaj	47.5	40	30	25
28. emisija karbon dioksida/pc (1,000 kg)	IHR MRC Izvještaj	3.2	3.5	4.0	5.0

¹⁷⁴ Source: MDG Report

Poglavlje XI

MRC I PROCJENE

NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Za zadatak 11, indikatori 30 i 31 su projicirani kako slijedi:

Indikator	Izvor	Stanje	projekcija		
		2001	2007	2010	2015
30. procenat stanovništva kojima je dostupna higijena /procenat dmaćinstava koja imaju kanalizaciju	IHR MRC Izvještaj	33%	36%	38%	40%
31. procenat stanovništva sa pristupom u posjed	WB BiH Poverty Assessment 2003 proračunato od strane IHR MRC tima	Around 71%	75%	85%	90%

Dodatni indikatori za BiH:

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
Potrošnja električne energije/pc (kwh/pc)	WDI 2002	540	1050	2000	2500
Postotak deminiranih minskih polja	IHR MRC Izvještaj	5%	20%	40%	80%
	BiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	6.12%			

Da bi prethodni cilj bio dosegnut a zadaci ostvareni neophodno je razvijati aktivnosti politike u pravcima datim u poglavlju VII.

VIII Cilj: Razvoj globalnog partnerstva za razvoj

Za ostvarivanje ovog cilja planirani su sljedeći zadaci;
 Zadatak 12; Dalje razvijati otvoren, na pravilima zasnovan, predvidiv, nediskriminatoran, trgovinski i finansijski sistem.
 Zadatak 13; Rješavati posebne potrebe najmanje razvijenih zemalja, uključujući tarife i kvote za njihov slobodan izvoz, obezbijedenje programa za oslobađanje dugova HIRC i zvaničnih bilateralnih dugova i veća ODA za smanjenje siromaštva.
 Zadatak 14; Rješavati posebne potrebe zemalja bez izlaza na more i malih zemalja – ostrva u razvoju.
 Zadatak 15; Baviti se cjelovito problemom duga zemalja u razvoju, kroz nacionalne i međunarodne mjere da bi dug dugoročno učinili održivim.

Zadatak 16; U saradnji sa zemljama u razvoju razviti i implementirati strategije za odgovarajuće i produktivno

zapošljavanje mladih.

Zadatak 17; U saradnji sa farmaceutskim kompanijama obezbijediti esencijalne lijekove u zemljama u razvoju.

Zadatak 18; U saradnji sa privatnim sektorom, učiniti dostupnim prednosti nove tehnologije, posebno informacija i komunikacija.

1.1. Zadaci 12, 13, 14, 15, 16, 17 i 18 su od posebnog značaja za BiH. Preporuke za politike ekonomskih, socijalnih reformi važnih za njihovo ostvarivanje detaljnije su date u poglavljima III, IV i X, a osnovne politike date su i u Razvojnoj strategiji BiH – PRSP.

1.2. Osnovni, sintetički zadatak za BiH društvo, onaj koji je pretpostavka ostvarivanja ovog cilja i zadataka 12 – 18 je usvajanje politika koje vode ekonomskoj i socijalnoj održivosti, političkoj demokratizaciji te izlasku zemlje iz stanja pune političke, ekonomske i socijalne zavisnosti u kome je sada.

Važan dio toga je razvoj civilnog društva, demokratizacije i ljudskih prava sa preporukama datim u poglavlju V. Te politike traže promjene i kod domaćih i kod međunarodnih subjekata, promjene usmjerene na partnerstvo i domaću odgovornost za sopstvenu

sudbinu. U tom kontekstu i sa tim pretpostavkama, BiH će, izvjesno, do 2015. iz stanja primanja velike međunarodne podrške za post – ratnu rekonstrukciju i oporavak preći u primaoca razvojne pomoći u stanju aktivnog aktera i učesnika globalnog partnerstva za razvoj. Proces udruživanja sa EU, usvajanje evropskih standarda u svim oblastima svakako bi i prije 2015. trebali omogućiti BiH članstvo u EU. U ovom kontekstu za BiH je veoma važan proces stabilizacije i pridruživanja BiH ka EU, preciznije puna implementacija EU Mape puta usvojene 2000. sa 18 ciljnih uslova koje BiH treba da ispuni kako bi se pristupilo izradi studije izvodljivosti za otpočinjanje pregovora o stabilizaciji i pridruživanju. Pored činjenice da su uslovi iz Mape puta u smislu donijetih zakona, ispunjeni (EC 2000 je potvrdila da je Mapa puta «većim dijelom» ispunjena). Step en njihove implementacije je veoma nizak. Doprinos u ovom pogledu te u smislu ubrzanja reformi dat će i studija izvodljivosti na kojoj je rad počeo marta 2003.

1.3. Kao što je već istaknuto BiH je kroz programe međunarodne podrške rekonstrukciji primila veliku pomoć. Istovremeno primana

je i značajna razvojna pomoć (ODA) uobičajena za zemlje u razvoju. Obzirom na bliski završetak podrške rekonstrukciji međunarodna pomoć se koncentrira na razvojnu pomoć. Sama razvojna pomoć od 1996 do sada (završeni i projekti u toku) od strane bi-lateralnih donatora i međunarodnih organizacija iznosila je 4. 906 510 885 USD¹⁷⁵.

Istraživanja planirane razvojne pomoći u naredne 3-5 godina pokazuju da će doći do njenog značajnog smanjenja koje je veoma teško kvantificirati.

Značajno je projicirati učešće razvojne pomoći (ODA) u BDP. Pri tome imamo u vidu da je u PRSP/Razvojna strategija BiH (Drugi dokument za konsultacije, maj 2003) predviđeno da realni BDP (cijene iz 1997 - procjene) sa 9,070 milijardi KM u 2000. poraste na 12,714 milijardi KM u 2007., tj. da ima prosječnu stopu rasta godišnje oko 5%. Tu stopu rasta BDP uzeli smo kao osnov za projekcije do 2015, obračun BDP u USD izvršen je po kursu iz 2000. (1 USD = 2.189 KM).

	Stanje	Projekcija		
	2000	2007	2010	2015
ODA u mil. US\$	699	218	200	180
ODA kao % BDP	16.8	3.8	3.5	3.0

1.4. Procjene kretanja i trgovinskog deficita i vanjskog duga su takođe veoma važne.

Polazimo od pretpostavke da do 2007. uvoz stagnira a izvoz raste po stopi od većoj od 15% godišnje, da u periodu 2007. – 2010. uvoz opada za 3% godišnje a izvoz raste po stopi od 7% godišnje i da u periodu 2010. – 2015. uvoz stagnira a izvoz raste 7% godišnje.

Imajući to u vidu projekcije bi bile sljedeće;

Tabela: Izvoz i uvoz

u milionima KM

	Stanje	Projekcija		
	2002	2007	2010	2015
Izvoz u mil. KM	2,099	2,950	3,460	4,400
Uvoz u mil. KM	8,168	8,000	7,080	7,000
Uvoz/izvoz u %	25.7	36.8	49	63

¹⁷⁵ Vidi UNDP "Research on Bi-lateral Donor Assistance to BiH" April, 2003

Poglavlje XI

MRC I PROCJENE

NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Tabela: Spoljni dug i BDP

	Stanje	Projekcije		
	2001	2007	2010	2015
Trgovinski deficit u mil KM	5,702	4,500	4,700	4,900
Spoljni dug/BDP in %	54.41	31.5	30	25

Učešće vanjskog duga u BDP veoma je teško precizno procijeniti, tako da ove procjene podliježu daljim provjerama.

2. Od međunarodnih politika podrške ka razvojnoj pomoći

2.1. Polazeći od toga da su siromaštvo i jednakopravnost polova te međunarodna razvojna pomoć prioritetni MRC ciljevi za BiH, te imajući u vidu realno lošu ekonomsku situaciju, posebno u ekonomskim odnosima sa inostranstvom (trgovinski deficiti i spoljni dug) smatramo da je unaprjeđenje razvojne pomoći i njene efikasnosti od velikog značaja za BiH.

Polazeći od analiza slabih tačaka i argumenata za rješavanje problema izloženih u prethodnom poglavlju presudnim smatramo razvoj partnerstva u definiranju politika i projekata međunarodne razvojne pomoći, između domaćih aktera i međunarodnih organizacija i donatora. To je uslov tranzicije od podrške obnovi ka razvojnoj pomoći i prije svega uslov da se znatno poveća efikasnost razvojne pomoći. Sa procijenjenim opadanjem strane pomoći u prethodno datim projekcijama to postaje presudno važno za ostvarivanje MRC.

2.2. Šest je osnovnih preporuka relevantnih za novi pristup politika međunarodne podrške i njihovu "realizaciju" ka razvojnoj pomoći.

- a) Međunarodna podrška ekonomskoj obnovi treba da bude integrirana sa podrškom socijalnoj obnovi, od socijalnog sektora (zdravlje, socijalna zaštita, penzioni sistem, problemi nezaposlenosti, itd.) do obrazovanja radi podrške obnovi socijalne strukture (lokalne zajednice, lokalne civilne organizacije, porodice, itd.). Socijalna obnova treba da obnavlja i gradi novo socijalno okruženje nužno za uspjeh ekonomske obnove, posebno za uspjeh ekonomske tranzicije. U Bosni i Hercegovini, ova preporuka se odnosi na sljedeće važne potrebe.
- b) Koordinacija provođenja Mirovnog sporazuma, programa

ekonomske obnove i podrška održivom razvoju Bosne i Hercegovine i programa Pakta stabilnosti.

Postojeći pokušaji povezivanja provođenja Mirovnog sporazuma sa ekonomskom obnovom su reducirani na ispunjavanje političkih uslova, da bi se ostvarila finansijska podrška. To jeste utjecalo na promjene. Međutim, to je veoma politiziralo "vezu" između ta dva osnovna pravca podrške obnovi Bosne i Hercegovine, sa simplifikiranom metodom "štapa", i *de facto* u konačnici nagrađivanjem ili kažnjavanjem kreatora politike.

Stvarne i kompleksne veze, sa Paktom stabilnosti, kao što je već rečeno, nisu ostvarene, niti je regionalna integracija stavljena u kontekst pridruživanja EU.

c) Direktna podrška definiranju i provođenju socijalne politike koja će ublažiti nadolazeću socijalnu eksploziju koja prijete procesu normalizacije.

Bez ovoga, siromaštvo će "izroditi" nove, ili obnoviti stare, radikalne i totalitarne ideologije i ugroziti demokratizaciju i stabilizaciju, ne samo u Bosni i Hercegovini, već i u regiji takođe. Razvoj održive socijalne politike u regionu ima takođe preventivan efekat, pošto je siromaštvo "bure baruta", mnogo više nego "geografski" Balkan. Nužno je "pogurati", stimulirati i podržati vlasti u Bosni i Hercegovini da preuzmu odgovornost za socijalnu situaciju, umjesto što neprekidno traže stranu pomoć, odnosno da pronađu izlaz iz stanja zavisnosti razvojem održive socijalne politike.

d) Podrška lokalnim zajednicama i lokalnoj samoupravi, kao i organizacijama zasnovanim na nivou zajednica, građanskim inicijativama i nevladinim organizacijama na osnovnom nivou.

e) Imajući u vidu BiH specifičnosti u okviru kojih su međunarodne organizacije, naročito one formirane isključivo za BiH (OHR itd.) unutrašnji politički i ekonomski faktor, potrebno je izgraditi mehanizme njihove odgovornosti prema građanima BiH.

Demokratska kontrola, monitoring i evaluacija njihovih aktivnosti od strane civilnog društva, bio bi dobar početak. Transparentnost međunarodnih organizacija i njihovo partnerstvo sa domaćim izvršnim zakonodavnim vlastima, trebalo bi institucionalno izraziti, jačajući odgovornosti obje strane za zajednički definirane politike, te sa ciljem prenošenja pune odgovornosti na domaće vlasti.

f) Međunarodna saradnja treba ohrabrivati jednako učešće

muškaraca i žena u javnom i privatnom životu u BiH. Njihova podrška promociji jednakopravnosti polova i osnaživanju žena treba izaći iz pasivnog okvira postojećih principa, misija i mandata, tako što će se pitanja odnosa polova analizirati na svim nivoima planiranja, realizacije i evaluiranja pomoći.

- Podržati, finansijski i stručno, napore izvršne vlasti da se u kriterije, principe i vrijednosti međunarodne saradnje ugradi i poštuje princip jednakopravnosti polova.
- Podržati projekte koji će povećati mogućnosti zapošljavanja žena razvijanjem zapošljivosti žena i stvarajući i olakšavajući ženama pristup poduzetništvu.

- Promovirati jednakost polova u programima podrške socijalnoj zaštiti (nezaposlenost, zdravlje i penziono osiguranje) kroz novi pristup reagirajući za povećanjem netipičnih zaposlenja i promijenjenim potrebama za brigom za članove porodice.
- Zalagati se za osnaživanje žena kroz pristup, kontrolu i žgender mainstreaming' perspektive u makroekonomskim i socijalnim politikama.

Nije bilo moguće obezbijediti tačne podatke za univerzalne indikatore 32 i 33 (35 i 36 nisu relevantni za BiH) kao ni za indikatore 37 – 44.

Indikator	Izvor	Stanje	Projekcije		
		2001	2007	2010	2015
45. stopa nezaposlenosti 5-24	HDR 2002	34.8%	30%	23%	12%
46. Procenat stanovništva koje može obezbijediti lijekove na stalnoj osnovi	IHR MRC Izvještaj, UN Statistics Division	50% (2000) 80-95% (1997)	60%	80%	95%
47. telefonske linije na 1000 stanovnika	WDI 2002, WTDR 2001 Transition Report 2003, EBRD	103 (2000) 111 (2001)	150	200	260
48. Personalni kompjuteri na 1000 stanovnika	Globalni projekt: politika nauke u FBiH, ANUBiH, 2002	30	40	70	120

3 MRC - institucije i instrumenti implementacije i praćenja

Priroda MRC zahtijeva i dugoročna strategija praćenja te na toj osnovi odgovarajuća institucionalna osnova kao i najširi angažman civilnog društva.

3.1. Preporučujemo da statističke institucije u saradnji sa odgovarajućim ministarstvima u BiH, budu zadužena za redovno statističko praćenje i izvještavanje o MRC indikatorima kao i onim od značaja za Razvojnu strategiju BiH – PRSP.

3.2. Preporučujemo da se na nivou BiH formira institucija za praćenje razvoja, iniciranje i izradu odgovarajućih makro –

ekonomskih i makrosocijalnih analiza i preporuka za vođenje politika i definiranje opštih i sektorskih strategija kao i za stručnu saradnju sa nosiocima međunarodnih politika podrške. Institucija o kojoj je riječ treba biti nezavisna i stručna. Nju bi finansiralo Vijeće Ministara, ali bi njome, nezavisno od vlasti, upravljalo tijelo /Upravni Odbor sastavljen od predstavnika vlada, civilnog društva, privatnog sektora i sindikata uz učešće eksperata za pojedine oblasti, po potrebi. Po karakteru slične institucije trebale bi se formirati i u FBiH i RS, u okviru odgovarajućih ministarstava ili posebno. Razvojna strategija BiH / PRSP, čija je priprema tekla u saradnji sa pripremom ovog izvještaja, treba biti «Akcioni plan» Vlade i za implementaciju MPC do 2007. . Preporučujemo da se na vrijeme počnu pripreme Dugoročne strategije razvoja BiH (2007. – 2015) koja bi u punoj mjeri obezbijedila ostvarenje MRC ciljeva.

Poglavlje XI

MRC I PROCJENE

NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
Ukupan dug zemlje/BDP in %	BiH Trezor, proračun IHR MRC Izvještaj	65.5 (2000) 54.4 (2001)	31.5%	30%	25%
Ukupan dug zemlje/izvoz	Transition Report 2003, EBRD, CBBiH Bulletin 4/2002, proračun IHR MRC Izvještaj	278%	132%	110%	73%
Ukupan dug zemlje/prihod	Transition Report 2003, EBRD, CBBiH Bulletin 4/2002, proračun IHR MRC Izvještaj	292%	250%	230%	200%
Izvoz/BDP	Transition Report 2003, EBRD, CBBiH Bulletin 4/2002, proračun IHR MRC Izvještaj	24%	24%	27%	34%
Prihodi od poreza/BDP	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti, ECSPE, 2002, ASBiH Bulletin 1/2003, proračun IHR MRC Izvještaj	8.4%	12%	14%	15%
Broj internet korisnika na 10 stanovnika	UN Statistics Division	1.01 (2000) 1.11 (2001)	4.0	8.0	15.0
Potrošnja za istraživanje i razvoj u % of BDP	Globalni projekat: politika nauke u FBiH, ANUBiH, 2002	0.05 (2000)	0.4	0.6	1.0
Broj objavljenih naučnih radova u referentnim časopisima na 100 000 stanovnika	Globalni projekat: politika nauke u FBiH, ANUBiH, 2002	0.61 (2000)	4.8	7.2	11.9

3.3. Uloga civilnog društva i preporuke u vezi sa njima date su u glavi II. Preporučujemo stvaranje posebne mreže NVO za praćenje implementacije MRC, kao i PRSP.

To bi trebalo biti finansirano iz domaćih izvora, kao građansko društvena «kontrola» i evaluacija implementacije usvojenih politika.

3.4. Neophodno je pripremiti poseban Akcioni plan za ove aktivnosti od strane mješovite radne grupe sastavljene od predstavnika Vlada BiH, RS i FBiH i civilnog društva.

POGLAVLJE XII

POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE U HUMANOM RAZVOJU I METODOLOGIJA PRORAČUNA IHR I GIHR ZA BiH

1 Pozicija Bosne i Hercegovine u humanom razvoju

Procijenjeni indeks humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2001. godinu iznosi 0,744 i veći je od procijenjenog indeksa za 2000. godinu kada je iznosio 0,718. Razlike u procijenjenim vrijednostima treba tražiti u sljedećem:

- ocjena za HDI za 2000. godinu je da je bio nedovoljno realan;
- procjena HDI za 2001. godinu temeljena je na LSMS¹⁷⁶ koji je izvršen u nedostatku popisa stanovništva, te obuhvata čitav niz složenih socio ekonomskih promjena stanovništva. U tom smislu se može smatrati mnogo validnijom osnovom za proračun HDI i GDI nego popis iz 1991 godine. Na temelju LSMS izvršen je procjena pismenosti stanovništva iznad 15 godina starosti i procjena upisa u osnovno, srednje i visoko obrazovanje, kao i gender struktura stanovništva;
- ostvareni GDP/pc u USD je veći za oko 9% od ostvarenog u 2000. godini;
- procijenjeni PPP je veći¹⁷⁷ u odnosu na 2000. Naime, brojne debate su ukazale da je potrebno procijeniti i uticaj neformalne ekonomije u BiH i da je, sagledavajući koeficijente pariteta kupovne moći zemalja Centralne i Istočne Evrope kao i zemalja Saveza nezavisnih država, koeficijent pariteta kupovne moći u Bosni i Hercegovini 3,127;
- i ovom prilikom treba istaći da je i za 2000. i za 2001. godinu korištena procjena ukupnog broja stanovništva Bosne i Hercegovine Agencije za statistike BiH, koja se mora uzeti sa izvjesnim ogradama (pretpostavka je da je stvarni broj stanovništva manji, što bi uticalo na vrijednost izvedenih pokazatelja).

Na temelju navedenih polaznih osnova dobiven je HDI za BiH čija struktura ukazuje da je ostvarena veća stopa pismenosti (88,9%¹⁷⁸), uz veću stopu upisa na sva tri obrazovna stupnja (67,1%¹⁷⁹), te da

je ostvaren i veći GDP/pc prema PPP USD u vrijednosti od 3.939¹⁸⁰. Jedina komponenta koja je u strukturi HDI smanjena je ona koja se odnosi na prosječan životni vijek koji sada iznosi 73 godine.¹⁸¹

Dakle, veća vrijednost HDI za 2001. godinu se ne može smatrati rezultatom značajnih kvalitativnih promjena u Bosni i Hercegovini. To je, prije svega, rezultat stalne evaluacije pokazatelja i indikatora i unapređenja metodologije proračuna indeksa humanog razvoja, a u manjem dijelu rezultat ekonomskog napretka.

Sa procijenjenim HDI od 0,744, Bosna i Hercegovina spada u zemlje sa srednjim humanim razvojem. Vrijednost HDI je veća od prosječnog HDI svijeta koji iznosi 0,722.

Pozicija Bosne i Hercegovine u kontekstu humanog razvoja daje se u narednom prilogu.

¹⁷⁶ Struktura stanovništva za potrebe proračuna HDI za 2000. godinu izvršena je, u nedostatku ikakve druge osnove i uz određene korekcije, na osnovu popisa stanovništva, što kasnije ima odraza na stopu pismenosti, stopu upisa u sva tri obrazovna stupnja, gender strukturu.

¹⁷⁷ PPP za 2000. je iznosio 2,45

¹⁷⁸ stopa pismenosti u 2000. je bila 85,9%

¹⁷⁹ kombinovana stopa upisa u sva tri obrazovna stupnja je bila 64,1% u 2000

¹⁸⁰ GDP/pc PPP USD je iznosio 2.875 u 2000

¹⁸¹ Očekivano trajanje života po rođenju iznosilo je u 2000. godini 73,3 godine

Prilog 1. Pozicija Bosne i Hercegovina u humanom razvoju

Grupe zemalja prema humanom razvoju	GDP/pc PPP \$	Indeks očekivanog trajanja života	Indeks obrazovanja	GDP indeks	HDI
Zemlje visokog humanog razvoja	24.973	0,87	0,96	0,92	0,918
Zemlje srednjeg humanog razvoja	4.141	0,70	0,75	0,62	0,691
Zemlje niskog humanog razvoja	1.251	0,46	0,46	0,42	0,448
Norveška	29.918	0,89	0,98	0,95	0,942
Sierra Leone	490	0,23	0,33	0,27	0,275
Prosjek svijeta	7.446	0,70	0,75	0,72	0,722
Bosna i Hercegovina	3.949	0,800	0,817	0,614	0,744

Norveška je za 2000. na prvom mjestu po humanom razvoju, Sierra Leone je na posljednjem mjestu, 173-tom, po humanom razvoju za 2000. Izvor: Human Development Report 2002, UNDP

HDI za Bosnu i Hercegovinu veći je od prosjeka svijeta za 3%, za 66% veći od prosjeka zemalja niskog humanog razvoja, a za 7,7% iznad prosjeka zemalja srednjeg humanog razvoja. U odnosu na Sierra Leone, zemlje sa najnižim HDI, indeks BiH je veći 2,7 puta.

Zemlje visokog humanog razvoja su za 23,4% iznad Bosne i Hercegovine, a Norveška, zemlja sa najvišim HDI, za 26,6% iznad BiH.

Podindeksi u strukturi HDI upućuju na sljedeće:

- indeks očekivanog trajanja života je za 14,3% iznad indeksa prosječnog trajanja života u svijetu;
- indeks obrazovanja je za 8,9% iznad prosječnog indeksa obrazovanosti u svijetu;
- indeks GDP/pc je za 14,7% ispod prosječnog ostvarenog GDP/pc u svijetu.

Vrijedno je pažnje ukazati na poziciju Bosne i Hercegovine u regionalnim okruženjima.

U odnosu na zemlje Centralne i Istočne Evrope, od jedanaest rangiranih zemalja, BiH je na pretposljednem mjestu, prije Albanije. Među ovom grupom zemalja, šest zemalja spada u zemlje visokog humanog razvoja, čije je HDI iznad 0,800 (Slovenija, Češka Republika, Slovačka, Mađarska, Poljska, i Hrvatska).

Među zemljama Pakta stabilnosti, Bosna i Hercegovine se nalazi prije Turske, Albanije i Moldavije. A u poređenju sa zemljama Saveza nezavisnih država, Bosna i Hercegovine se nalazi iza Litvanije, Latvije, Ruske Federacije, Bjelorusije, Armenije, Kazahstana i Ukrajine.

Poglavlje XII

POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE U HUMANOM RAZVOJU I METODOLOGIJA PRORAČUNA IHR I GIHR ZA BiH

Prilog 2. Indeks humanog razvoja zemalja Centralne i Istocne Evrope

Zemlje Centralne i Istocne Evrope	GDP/pc PPP \$	Indeks ocekivanog trajanja $\square$ ivota	Indeks obrazovanja	GDP indeks	HDI
Albanija	3.506	0,80	0,80	0,59	0,733
Bugarska	5.710	0,76	0,90	0,68	0,779
Bosna i Hercegovina	3.949	0,800	0,817	0,614	0,744
Hrvatska	8.091	0,81	0,88	0,73	0,809
Češka republika	13.991	0,83	0,89	0,82	0,849
Slovačka	11.243	0,80	0,91	0,79	0,835
Mađarska	12.416	0,77	0,93	0,80	0,835
Makedonija	5.086	0,80	0,86	0,66	0,772
Poljska	9.051	0,81	0,94	0,75	0,833
Rumunjska	6.423	0,78	0,88	0,69	0,775
Slovenija	17.367	0,84	0,94	0,86	0,879

Izvor: HDR 2002, UNDP

**Prilog 3. Indeks humanog razvoja Saveza nezavisnih država
(Commonwealth of Independent States CIS)**

Zemlje saveza nezavisnih država -CIS)	GDP/pc PPP \$	Indeks ocekivanog trajanja $\square$ ivota	Indeks obrazovanja	GDP indeks	HDI
Armenija	2.559	0,80	0,92	0,54	0,754
Azerbejdžan	2.936	0,78	0,88	0,56	0,741
Bjelorusija	7.544	0,73	0,92	0,72	0,788
Estonija	10.066	0,76	0,95	0,77	0,826
Gruzija	2.664	0,80	0,89	0,55	0,748
Kazahstan	5.871	0,66	0,91	0,68	0,750
Kirgistan	2.711	0,71	0,87	0,55	0,712
Latvija	7.045	0,76	0,93	0,71	0,800
Litvanija	7.106	0,78	0,93	0,71	0,808
Moldavija	2.109	0,69	0,90	0,51	0,701
Ruska Federacija	8.377	0,68	0,92	0,74	0,781
Tadžikistan	1.152	0,71	0,88	0,41	0,667
Turkmenistan	3.956	0,69	0,92	0,61	0,741
Ukrajina	3.816	0,72	0,92	0,61	0,748
Uzbekistan	2.441	0,73	0,91	0,53	0,727

Izvor: HDR 2002, UNDP

Prilog 4 . Gender indeks humanog razvoja zemalja Centralne i Istočne Evrope

Zemlje Centralne i Istočne Evrope	očekivano trajanje života -godina		stopa pismenosti odraslih u %		kombinovana stopa upisa u sva tri obrazovna stupnja %		procijenjeni prihod (PPP US\$)		GDI
	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	
Albanija	76,2	70,4	77,0	92,1	71	71	2.478	4.488	0,729
Bugarska	74,8	67,7	97,9	99	76	69	4.587	6.898	0,778
B&H	76	71	82,3	96,0	70,75	63,87	2.340	5.667	0,731
Hrvatska	77,7	69,8	97,3	99,3	69	68	5.845	10.485	0,806
Češka Rep.	78,2	71,5	..	..	70	69	10.354	17.833	0,846
Slovačka	77,2	69,3	..	..	77	74	8.903	13.715	0,833
Mađarska	75,6	67,1	99,2	99,5	83	79	9.243	15.893	0,833
Makedon.	75,3	71,0	.	.	70	70	.	.	.
Poljska	77,5	69,2	99,7	99,7	86	83	6.936	11.288	0,831
Rumunjs.	73,3	66,5	97,3	99,0	70	68	4.751	8.169	0,773
Slovenija	79,1	71,7	99,6	99,7	85	80	13.327	21.642	0,877

.. u proračunu korišten 99,0%; . no data; Izvor: HDR 2002., UNDP

Prilog 5 . Gender indeks humanog razvoja zemalja Saveza nezavisnih država (Commonwealth of Independent States CIS)

Zemlje saveza nezavisnih država	očekivano trajanje života -godina		stopa pismenosti odraslih u %		kombinirana stopa upisa u sva tri obrazovna stupnja %		procijenjeni prihod (PPP US\$)		GDI
	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	
Armenija	75,8	69,8	97,6	99,3	77	82	2.087	3.061	0,751
Azerbejdžan	75,0	68,0	.	.	72	70	.	.	.
Bjelorusija	74,4	62,8	99,4	99,7	79	75	5.978	9.340	0,786
Estonija	76,0	65,1	.	.	89	84	.	.	.
Gruzija	77,2	69,0	.	.	71	69	.	..	.
Kazahstan	70,3	59,1	.	.	81	73	.	.	.
Kirgistan	71,7	63,8	.	.	70	65	.	.	.
Latvija	75,8	64,7	99,8	99,8	83	80	5.992	8.276	0,798
Litvanija	77,2	66,8	99,5	99,7	83	77	5.789	8.582	0,806
Moldavija	70,3	62,8	98,3	99,5	75	70	1.680	2.577	0,698
Ruska Federacija	72,5	60,1	99,4	99,7	82	75	6.611	10.383	0,780
Tadžikistan	70,5	64,7	98,8	99,6	63	72	872	1.434	0,664
Turkmenistan	69,6	62,9	.	.	81	81	.	.	.
Ukrajina	73,5	62,7	99,5	99,7	78	77	2.716	5.085	0,744
Uzbekistan	71,9	66,0	98,8	99,6	74	79	1.931	2.958	0,725

. no data; Izvor: HDR 2002., UNDP

Poglavlje XII
POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE U
HUMANOM RAZVOJU I METODOLOGIJA
PRORAČUNA IHR I GIHR ZA BiH

Prilog 8. Koeficijent pariteta kupovne moce za grupe zemalja, 2000. godina

Zemlje Centralne i Istocne Evrope	GDP/pc PPP \$	GDP/pc \$	koeficijent PPP
Albanija	3.506	1.110	3,158
Bugarska	5.710	1.470	3,883
B&H	3.949	1.263	3,127
Hrvatska	8.091	4.343	1,863
Češka Rep.	13.991	4.946	2,829
Slovacka	11.243	3.538	3,178
Madarska	12.416	4.551	2,728
Makedon.	5.086	1.778	2,861
Poljska	9.051	4.080	2,218
Rumunjs.	6.423	1.636	3,926
Slovenija	17.367	9.111	1,906
SCG nema podataka			
Zemlje saveza nezavisnih država			
Armenija	2.559	501	5,11
Azerbejdžan	2.936	622	4,72
Bjelorusija	7.544	2.988	2,53
Estonija	10.066	3.647	2,76
Gruzija	2.664	596	4,47
Kazahstan	5.871	1.224	4,80
Kirgistan	2.711	265	10,23
Latvija	7.045	3.037	2,32
Litvanija	7.106	3.053	2,33
Moldavija	2.109	305	6,92
Ruska Federacija	8.377	1.725	4,86
Tadžikistan	1.152	162	7,10
Turkmenistan	3.956	845	4,68
Ukrajina	3.816	642	5,94
Uzbekistan	2.441	311	7,84

Za Bosnu i Hercegovinu procjena PPP je za 2001. godinu, kao i GDP/pc u US\$ Preračunato MRC tim, na temelju izvora: HDR 2002., UNDP

2. Proračun indeksa humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2001. godinu

Proračun indeksa humanog razvoja (HDI) izvršen je prema usvojenoj metodologiji UN koja je utemeljena 1990 godine.¹⁸²

Za potrebe izračunavanja HDI Bosne i Hercegovine za 2001. godinu uzeti su sljedeći podaci:

1. **Prosječna očekivano trajanje života po rođenju za 2001. godinu 73 godine**

Izvor: WB: World Development Indicators 2002

4. **GDP/pc = 1.263 US\$**

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Bilten br 1/2003.

GDP/pc = 3.949 PPP US\$

Obračun izvršen prema koeficijentu pariteta kupovne moći 3,127.

U BiH se još ne vrši izračunavanje PPP, projekat prema kojem se treba zvanično vršiti obračun je startao u Agenciji za statistiku BiH i očekuje se okončanje i primjena za dvije godine. Za potrebe ovog proračuna, paritet kupovne moći procijenjen je na temelju sagledavanja koeficijenata pariteta kupovne moći zemalja Centralne i Istočne Evrope, kao i Zemalja saveza nezavisnih država.¹⁸³ U prilogu je dat tabelarni pregled koeficijenata PPP za ove zemlje, kao za zemlje Pakta stabilnosti.

5. **Podaci o pismenosti**

Stopa pismenosti odraslih je 88,9%.

Izvor: LSMS, Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku BiH, Republički zavod za statistiku RS

Podaci o pismenosti sporije mijenjaju nego druge varijable, jedini pouzdani podaci su iz popisa stanovništva 1991 godine kada je stopa pismenosti odraslih iznad 15 godina starosti iznosila 85,94%. No, velike demografske promjene sigurno osporavaju pouzdanost pokazatelja na osnovu popisa stanovništva. Za potrebe ovog proračuna koristit će se rezultati LSMS. Prema LSMS u 2001. godini bilo je 88,9% pismenog stanovništva. Naime, na temelju ankete procjeno je stanovništvo iznad 16 godina starosti koje nema ni jedan razred osnovne škole. Učešće ovog stanovništva u istoj starosnoj skupini upućuje na stopu nepismenosti od 11,1%.

6. **Podaci o obrazovanju – stopi upisa u %**

- u osnovno obrazovanje 98,9%, obrazovna dob 7-14 godina

- u srednje obrazovanje 68,3%, obrazovna dob 15-19 godina
- na visoko obrazovanje 23,0%, obrazovna doba 19-24 godina
- kombinirana stopa upisa u sva tri obrazovna stupnja : 67,30%

Izvor: LSMS, Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku BiH, Republički zavod za statistiku RS

Najprije ćemo izračunati indekse dimenzija, koristeći zadate minimalne i maksimalne vrijednosti varijabli prema usvojenoj metodologiji.

Indeks očekivanog trajanja života $I_L = (73 - 25) / (85 - 25) = 0,800$

Indeks pismenosti odraslih $I_P = (88,9 - 0) / (100 - 0) = 0,889$

Indeks stope kombiniranog upisa $I_K = (67,3 - 0) / (100 - 0) = 0,673$

Indeks obrazovanja $I_E = 2/3 (0,889) + 1/3 (0,673) = 0,817$

Indeks GDP/pc PPP \$ $I_{GDP} = (\log 3.949 - \log 100) / (\log 40.000 - \log 100) = 0,6135$

I prema formuli za izračunavanje:

$$HDI = 1/3 (I_L + I_E + I_{GDP})$$

indeks humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2001. godinu:

$$HDI_{BiH} = 1/3 (0,800 + 0,817 + 0,6135) = 0,774 \quad HDI_{BiH} = 0,744$$

3. Proračun gender indeksa humanog razvoja za BiH

U cilju lakšeg praćenja izračunavanja gender indeksa humanog razvoja (GDI), uvešćemo sljedeće oznake:

W_f / W_m = odnos plaća žena u neagrarnom sektoru prema plaćama muškaraca u neagrarnom sektoru

¹⁸² Detaljnije vidjeti: HDR 2002, Technical note 1, str. 239 - 240

¹⁸³ U Izvještaju o humanom razvoju Bosne i Hercegovine za 2002, u proračunu indeksa humanog razvoja korišten je koeficijent PPP 2,45, prema prosjeku zemalja u tranziciji grupe 1998: Češka Republika, Estonija, Mađarska, Poljska i Slovenija i grupe 2000: Bugarska, Latvija, Litvanija, Rumunija i Republika Slovačka, NHDR BiH 2002, str. 105

Poglavlje XII

POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE U HUMANOM RAZVOJU I METODOLOGIJA PRORAČUNA IHR I GIHR ZA BiH

EA_f = učešće žena u ekonomski aktivnom stanovništvu
 EA_m = učešće muškaraca u ekonomski aktivnom stanovništvu
 S_f = učešće žena u ostvarenim zaradama

Y = ukupni GDP PPP US\$

Y_f = procjena ostvarenog prihoda žena PPP US\$

Y_m = procjena ostvarenog prihoda muškaraca PPP US\$

N = ukupno stanovništvo

N_f = žensko stanovništvo

N_m = muško stanovništvo

n_f procentualno učešće žena u ukupnom stanovništvu

n_m procentualno učešće muškaraca u ukupnom stanovništvu

Za potrebe proračuna GDI za Bosnu i Hercegovinu uzeti su sljedeći pokazatelji za 2001. godinu.

1. Broj stanovnika BiH 3.798.336 (N)

Izvor : Agencija za statistiku BiH, bilten br. 2/2003

2. Polna struktura stanovnika:

učešće žena (n_f)   51,64%

učešće muškaraca (n_m)   48,36%

broj žena (N_f):   1.961.461

broj muškaraca (N_m):   1.836.875

Izvor: LSMS, Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku BiH, Republički zavod za statistiku RS

3. Prosječno očekivano trajanje života po rođenju:

žene: 76 godina

muškarci: 71 godina

Izvor: WB: World Development Indicators 2002

4. Stopa pismenosti odraslih:

žene: 82,3%

muškarci: 96,0%

Izvor: LSMS, Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku BiH, Republički Zavod za statistiku RS

5. Stopa upisa prema stupnju obrazovanja i polu (u %):

Stupanj obrazovanja	muškarci	žene
osnovno obrazovanje	98,5	99,2
srednje obrazovanje	67,2	69,5
visoko obrazovanje	16,9	29,6
kombinirana stopa upisa	63,87	70,75

Izvor: LSMS, Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku BiH, Republički Zavod za statistiku RS

6. Za izračunavanje GDP za žene, odnosno za muškarce uzeti su sljedeći relevantni podaci:
 $GDP/pc = 3.949$ PPP US\$
 Odnos plaća $W_f / W_m = 0,75^{184}$.

Struktura ekonomski aktivnog stanovništva žena i muškaraca je uzeta prema statističkoj evidenciji zaposlenih prema polu. Prema evidenciji Federalnog Zavoda za statistiku u FBiH, marta 2001. je bilo uposleno 32,9% žena u ukupno uposlenim, a u RS 41%.

	ukupno uposlenih	od toga žene
FBiH	410.808	135.456
RS	196.535	80.756
ukupno	607.443	226.212

Izvor: Bilten br. 40., Federalni Zavod za statistiku, Sarajevo 2001. Mjesečni statistički pregled 2/2001., Republički zavod za statistiku RS., Banja Luka 2001.

Dakle, stopa ekonomski aktivnog ženskog stanovništva je 37,24% ili prema usvojenim oznakama:
 $EA_f = 0,37$
 $EA_m = 0,63$

¹⁸⁴ Empirijska istraživanja za 55 zemalja pokazala su mala odstupanja od ovog odnosa. Detaljnije: S.Anand and A. Sen: Gender Inequality in Humana Development: Theories and Measurement, Occasional Paper 19. HDR, 1995

Uzimajući u proračun odabrane indikatore možemo pristupiti proračunu gender indeksa humang razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2001. godinu.

1. *Izračunavanje indeksa dimenzije očekivanog trajanja života:*

$$\begin{aligned} \text{za žene} \quad I_{Lf} &= (76 - 27,5) / (87,5 - 27,5) = 0,808 \\ \text{za muškarce} \quad I_{Lm} &= (71 - 22,5) / (82,5 - 22,5) = 0,808 \end{aligned}$$

Indeks jednakosti očekivanog trajanja života IED_L se računa prema jednačini:

$$IED_L = \{ n_f * I_{Lf}^{-1} + (n_m * I_{Lm}^{-1}) \}^{-1}$$

gdje su n_f i n_m procentualno učešće žena, odnosno muškaraca u ukupnom stanovništvu.

$$\begin{aligned} IED_L &= \{ 0,5164 * (0,808)^{-1} + 0,4836 * (0,808)^{-1} \}^{-1} \\ IED_L &= 0,808 \end{aligned}$$

4. *Izračunavanje indeksa dimenzije obrazovanja:*

za žene: $I_{Ef} = 2/3 I_{Lf} + 1/3 I_{Kf}$, gdje su
 I_{Lf} indeks pismenost žena = $(82,3 - 0) / (100 - 0) = 0,823$
 I_{Kf} stopa kombiniranog upisa žena = $(70,75 - 0) / (100 - 0) = 0,7075$

$$\begin{aligned} I_{Ef} &= 2/3 * 0,823 + 1/3 * 0,7075 \\ I_{Ef} &= 0,7846 \end{aligned}$$

za muškarce: $I_{Em} = 2/3 I_{Lm} + 1/3 I_{Km}$, gdje su
 I_{Lm} indeks pismenost muškaraca = $(96,0 - 0) / (100 - 0) = 0,960$
 I_{Km} stopa kombiniranog upisa muškaraca = $(63,8 - 0) / (100 - 0) = 0,638$

$$\begin{aligned} I_{Em} &= 2/3 * 0,960 + 1/3 * 0,638 \\ I_{Em} &= 0,8529 \end{aligned}$$

Indeks jednakosti obrazovanja IED_E se računa prema jednačini:

$$IED_E = \{ n_f * I_{Ef}^{-1} + (n_m * I_{Em}^{-1}) \}^{-1}$$

gdje su n_f i n_m procentualno učešće žena, odnosno muškaraca u ukupnom stanovništvu.

$$\begin{aligned} IED_E &= \{ 0,5164 * 0,7846^{-1} + (0,4836 * 0,8529^{-1}) \}^{-1} \\ IED_E &= 0,806 \end{aligned}$$

6. *Izrač7. unavanje indeksa dimenzije prihoda (GDP/pc)*

a) prvo ćemo izračunati ukupni GDP:

$$\begin{aligned} Y &= 3.949 \text{ PPP US\$} * 3.798.336 \text{ stanovnika} \\ Y &= 14.999.628,86 \text{ hiljade PPP US\$} \end{aligned}$$

b) učešće žena u ostvarenom prihodu

$$\begin{aligned} S_f &= 0,75 * EA_f / [(0,75 * EA_f) + EA_m] \\ S_f &= 0,75 * 0,37 / [(0,75 * 0,37) + 0,63] \\ S_f &= 0,306 \quad S_m = 1 - 0,306 = 0,694 \end{aligned}$$

c) računanje procijenjenih prihoda per capita

za žene GDP_f

ukupni prihod koji su ostvarile žene $Y_f = S_f * Y = 4.589.886,432$ hilj. PPP US\$, a

$$GDP_f = Y_f / N_f = 2.340 \text{ PPP US\$}$$

za muškarce GDP_m

ukupni prihod koji su ostvarili muškarci $Y_m = S_m * Y = 10.409.742,43$ hilj. PPP US\$, a

$$GDP_m = Y_m / N_m = 5.667 \text{ PPP US}$$

d) Sada je moguće) e izračf) unati indekse za svaki GDP/pc

$$\begin{aligned} g) \quad I_{GDPf} &= (\log 2.340 - \log 100) / (\log 40.000 - \log 100) = 0,5262 \\ I_{GDPm} &= (\log 5.667 - \log 100) / (\log 40.000 - \log 100) = 0,6738 \end{aligned}$$

h) Indeks jednakosti prihoda IED_{GDP} se rači) una prema jednačj) ini:

$$IED_{GDP} = \{ n_f * I_{GDPf}^{-1} + (n_m * I_{GDPm}^{-1}) \}^{-1}$$

gdje su n_f i n_m procentualno učešće žena, odnosno muškaraca u ukupnom stanovništvu.

Poglavlje XII

POZICIJA BOSNE I HERCEGOVINE U HUMANOM RAZVOJU I METODOLOGIJA PRORAČUNA IHR I GIHR ZA BiH

$$IED_{GDP} = \{ 0,5164 * (0,5262)^{-1} + 0,4836 * (0,6738)^{-1} \}^{-1}$$
$$IED_{GDP} = 0,5886$$

Na kraju imamo sve elemente za izračunavanje indeksa humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu:

$$GDI = 1/3 (IED_L + IED_E + IED_{GDP})$$

$$GDI = 1/3 (0,800 + 0,806 + 0,588)$$

$$GDI = 0,731$$

Izračunati Gender indeks humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu za 2001. godinu iznosi 0,731, što je niže od indeksa humanog razvoja 0,744. Dakle, u BiH postoji značajna nejednakost polova, osobito u dimenzijama pismenosti i ekonomskim aktivnostima.

ANEX

INDIKATORI ZA PRAĆENJE MRC

U ovom Aneksu dati su svi, univerzalno određeni indikatori za praćenje ostvarivanja 8 ciljeva i 18 zadataka relevantnih za MRC. Neki od tih indikatora nisu relevantni za BiH jer su ili u potpunosti ostvareni ili se ne mogu odnositi na BiH (male zemlje – ostrva u razvoju na primjer). Ovdje smo ih prenijeli u cjelini jer su MRC globalni proces te je za BiH vlasti i građane važno da budu informisani o globalnosti samog procesa, tj. i o svim indikatorima. Neki od univerzalnih indikatora u BiH, obzirom na problem statističke zajednice, se ne prate uopšte ili se ne prate na odgovarajući način. Njihovo navođenje (mada za njih podaci ne postoje) ujedno je i preporuka da se i oni počnu pratiti. Sa druge strane razvijeni su i dodatni indikatori od značaja za BiH čije praćenje je takođe veoma važno za ostvarenje MRC sa preporukama da se i oni prate. Zato je lista indikatora, univerzalnih i dodatnih, grupisanih po samim MRC i zadacima, direkta preporuka za osposobljavanje statističkih institucija i vlada za njihovo praćenje. Ciljne projekcije na putu ostvarenja MRC u 2006, 2010 i 2015, koje su ovdje detaljno date čine specifičnu «Mapu puta» za ostvarenje MRC u BiH te traže puni angažman domaćih vlasti (i koordiniranu podršku nosilaca razvojne pomoći) na ispunjenju kriterija «Mape puta» za MRC.

I CILJ: Eliminirati ekstremno siromaštvo i glad

1. zadatak: *prepoloviti, između 1990 i 2015, udio ljudisa prihodom ispod jednog dolara dnevno*

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
1. Procenat stanovništva sa manje od 1 US\$ na dan ¹	LSMS ² UNDO EWSMRC Izveštaj	19.1% (opće) 24.6% (krajnje) 46% (opće) 20.0% (opće)	18%	12%	EU prosjek
2. Margina siromaštva	LSMS	4.6%			
3. Učešće najsiromašnije petine u nacionalnoj potrošnji	LSMS	9.6%			

2. Zadatak: *prepoloviti, između 1990 i 2015, udio ljudi koji gladuju*

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
4. Prevalencija neuhranjenosti djece do 5.godina	UN Statistics Division, UNICEF	4% (2000)			
5. Ljudi sa ishranom ispod dnevnih energetskih potreba (neuhranjenost)	UN Statistics Division, FAO	200,000 (1998)			

¹ For BiH, the methodology of calculating the general poverty line was used.

² The full reference is UNDP, DFID, WB LSMS ("The BiH Living Standards Measurement Survey"); a preliminary report was released as a publication of the BiH Agency for Statistics, the FBiH Institute for Statistics, and the RS Institute for Statistics, with whose cooperation the LSMS was conducted.

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
Ginijev index/koeficijent	IHR MRC Izvještaj	0.26	0.25	0.24	0.20
Učešće najbogatije petine u prihodima	LSMS	35.8%			
Stopa nezaposlenosti	LSMSIHR MRC Izvještaj	16.4% stvarna	15%	10%	7%
		28.1% uža	25%	17%	12%
		43.6% šira	37%	25%	18%
Učešće neformalnog sektora u ukupnoj zaposlenosti	LSMS	33.28%			

II CILJ: Postići univerzalnu obuhvatnost osnovnim obrazovanjem

3. Zadatak: Osigurati da, do 2015, djeca svugdje, dječaci i djevojčice, mogu završiti osnovno obrazovanje

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
6. neto stopa upisa u osnovnu školu	BiH HDR 2002	97%	95%	98%	100%
	WB BiH Poverty Assessment 2003	95%			
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	92.8%			
		94.0%			
	LSMS	98.9%			
7. Procenat učenika 5.razreda od broja upisanih u 1.razred	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	99.0% 97.9% 98.2% ž	99%	99%	100%
8. stopa pismenosti dobi od 15-24. godine	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	99.6% 99.6% 99.7% ž	99%	99%	100%

Anex

INDIKATORI ZA PRAĆENJE MRC

Dodatni indikatori za BiH

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
Stopa upisa u srednje škole	BiH HDR 2002	56.8%	75%	79%	85%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	72.6%			
	LSMS	68.3%			
Stopa upisa na visoko obrazovanje	BiH NHDR 2002 procjena	19.8%	25%	30%	35%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	24.2%			
	LSMS	23.0%			
Procenat djece obuhvaćene predškolskim obrazovanjem	IHR MRC Izvještaj BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	4.3%	12%	25%	25%
Procenat BDP za obrazovanje	IHR MRC Izvještaj	5.2%	6.0%	7.5%	7.5%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	6.0%			
Stepen pismenosti stanovništva iznad 15.godina starosti	BiH NHDR 2002, procjena	85.9%	90%	95%	99%
	LSMS	88.9%			

III CILJ: Unaprijediti gender jednakost i osnaziti zene

4. zadatak: eliminirati gender nejednakosti u osnovnom i srednjem obrazovanju, poželjno do 2005, a na svim nivoima obrazovanja najkasnije do 2015

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
9. odnos broja dječaka i djevojčica u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju	BiH HDR 2002, procjena za 2000	98 : 96 (osnovno) 56.3 : 57.5 (srednje) 18.4 : 21.3 (visoko)	98.8:99.5 (osnovno) 73:76(srednje) 20:29(visoko)	99.1:99.5 (osnovno) 78:80(srednje) 24:32(visoko)	100:100(osnovno) 80:84 (srednje) 28:40(visoko)
	LSMS	98.5 : 99.2 (osnovno) 67.2 : 69.2 (srednje) 16.9 : 2.6(visoko)			
10. odnos pismenosti muškaraca i žena od 15-24 godina starosti	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	1,001/99.7 : 99.6/	1,001	1,000	1,000
11. učešće žena u plaćenom zapošljavanju u neagrarnom sektoru	FZS BiH, RZS RS, stanje iz marta 2001, proračun IHR MRC Izvještaj	39.2%	40%	42%	45%
12. procenat žena na zastupničkim mjestima u državnom parlamentu	CEDAW, Član 7, učešće žena u političkom i javnom životu	14.3%	16%	20%	25%

Anex

INDIKATORI ZA PRAĆENJE MRC

Dodatni indikatori za BiH

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
Stopa registrirane nezaposlenosti žena	FZS BiH, RZS RS, stanje iz marta 2001, proračun IHR MRC Izvještaj	45.8%	44%	42%	40%
Stopa zaposlenosti žena(učešće zaposlenih žena u ženskoj populaciji)	BiH HDR 2002, procjena	11.9 %	13%	16%	20%
Stopa ekonomski aktivnog ženskog stanovništva(učešće žena u ukupno zaposlenim)	BiH HDR 2002, procjena	37.2%	38%	39%	40%
Učešće žena u izvršnoj vlasti	CEDAW, Clan 7, učešće žena u političkom i javnom životu	2.38%	4%	6%	9%
Odnos pismenosti muškaraca i žena iznad 15.godina starosti	BiH NHDR 2002, procjena	78.8%	85%	90%	97%
	LSMS	94.1%82.3 : 96	96.8%	98%	100%

IV CILJ: smanjiti smrtnost djece

5. zadatak: smanjiti za dvije trećine, između 1990 i 2015, smrtnosti djece do 5 godina

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
13. smrtnost djece do 5.godina/1000	UN Statistics Division, UNICEF, WHO	18(19m/15ž)	9.3	8.0	7.0
	ZZJZ F BiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	13 (2000)10.3 (2001)			
	BH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	11.2 (2000)(9.61ž/12.69m)			
14. Smrtnost dojenčadi do 1. godine/1000	UN Statistics Division, WDI 2002	13-15	7.0	6.5	5.0
	ZZJZ F BiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	11.2 (2000) 8.5 (2001)			
	ASBiH, Bilten 2/2003	9.7 (2000)7.6 (2001)8.51f /10.78m			
15. procenat djece do 1.godine vakcinisane protiv boginja	UN Statistics Division, UNICEF, ZZJZ F BiH, Fond ZZ RS	83% 80.74-95.06%	98%	100%	100%

Dodatni indikatori za BiH

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
Procenat novorođenčadi sa 2500 gram težine ili manje	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	4%	3%	2%	1%
Procenat djece do 6.mjeseci koja doje	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	2.1%	5%	10%	15%

V CILJ: poboljšati zdravlje porodilja

6. Zadatak: smanjiti za tri četvrtine, između 1990 i 2015, stopu smrtnosti porodilja

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
16. Materalna smrtnost (na 100,000 živorođenih)	UN Statistics Division, BiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	5.05 ³ (procjena) ¹⁵ (1995)	4 ⁴	3	2.5
17. Procenat rođenih uz stručnu pomoć	UN Statistics Division	100%	100%	100%	100%
	ZZJZ FBiH, Fond ZZ RS, ZSFBiH	99%			
	BiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	99.6%			

Dodatni indikatori za BiH

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
Stopa fertiliteta (ukupan broj živorođenih na jednu ženu)	ASBiH, Bilten 3/2003	1.3 (2000) 1.4 (2001)	1.5	1.6	1.7
Stopa nataliteta u promilima	ASBiH, Bilten 3/2003	10.5 (2000) 9.9 (2001)	11.5	12.5	13.5
Stopa mortaliteta u promilima	ASBiH, Bilten 3/2003	8.1 (2000) 8.0 (2001)	7.8	7.1	6.5
Stopa prirodnog priraštaja u promilima	ASBiH, Bilten 3/2003	2.4 (2000) 1.9 (2001)	3.7	5.4	7.0
Očekivano trajanje života u godinama	BiH NHDR, 2002WDI 2002	73.3 (1995-2000) 73 (76ž/71m)	73.5	73.8	74.0

Anex

INDIKATORI ZA PRAĆENJE MRC

VI CILJ: Suzbijati HIV/AIDS, malariju i druge zarazne bolesti

7. Zadatak: do 2015 zaustaviti i početi suzbijati širenje HIV/AIDS

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
18. HIV prevalenca trudnih žena između 15-24 godine	WHO, ZZJZ FBiH, ZZJZ RS	n/a	⁵	n/a	n/a
19. prevalenca kontracepcije	WHOBiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	49% (2001)47.5% (2000)	55%	60%	65%
20. Broj djece sa HIV/AIDS	ZZJZ FBiH, Fond ZZRS, ZSFBiH	n/a	⁶	n/a	n/a
Odrasli oboljeli od AIDS, broj novih slučajeva AIDS	WDI 2002HDR 2001	513			
HIV prevalenca odraslih	WDI 2002HDR 2001	0.004	0.004	0.004	0.004

8. Zadatak: do 2015 zaustaviti širenje i početi sa suzbijanjem pojave malarije i drugih osnovnih zaraznih bolesti

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
21. prevalencija I stopa smrtnosti od malarije	WHO	0	0	0	0
22. Proporcija ljudi u rizičnim zonama zaštićenih od malarije	WHO	0	0	0	0
23. prevalencija I smrtnost od tuberkuloze/100 000	WHO	50 cases 4 deaths	403	300	200
24. proporcija TBC slučajeva otkrivenih i liječenih pod DOTS-om/100,000	WHO	90	n/a	n/a	n/a

³ Source ZZJZ FBiH, Fond ZZRS

⁴ Mortality statistics to be developed

⁵ Data to be established

⁶ Data to be established

Dodatni indikatori za BiH

Indikator	Izvor	Procjene za BiH (2000/2001)	2007	2010	2015
Registrovani narkomani	ZZJZ FBiH, ZZZ RS	n/a	⁷	n/a	n/a
Slučajevi virusnog hepatitisa	WHO, ZZJZ FBiH, ZZZ RS	n/a	⁸	n/a	n/a
Procenat BDP za zdravstvo	HDR/MDG Report	5.5.% (2000) 4.8% (2001)	7%	7.5%	8%
	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	7.3% (2000)			
Procenat osiguranih stanovnika	ZZJZ FBiH, ZZZ RS	78% (2001)	85%	95%	100%
Broj ljekara na 1000 stanovnika	ZZJZ FBiH, ZZZ RS	1.3 (2000) 1.5 (2001)	1.5	1.7	1.7
Broj bolničkih kreveta na 1000 stanovnika	ZZJZ FBiH, ZZZ RS	3.7 (2000) 3.2 (2001)	3.2	3.2	3.2

VII CILJ: Osigurati održivost prirodnog okruženja

9. Zadatak: integrirati principe održivog razvitka u politike i programe zemalja i obrnuti trend gubitka prirodnih resursa

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
25. procenat zemlje pokriven šumom	WDI 2002, WRI	44.6%	52%	50%	51%
	IHR MRC Izvještaj	55.6%			
26. % zemlje zaštićen radi očuvanja bio raznolikosti	WDI 2002, WRI	0.5%	1.5%	3.0%	6.0%
27. BDP po jedinici utrošene energije (pokazatelj ekonomske efikasnosti)	Na osnovu WDI 2002, proračunato za IHR MRC Izvještaj	47.5	40	30	25
28. emisija karbon dioksida/pc (1,000 kg)	IHR MRC Izvještaj	3.2	3.5	4.0	5.0

⁷ Data to be established

⁸ Data to be established

Anex

INDIKATORI ZA PRAĆENJE MRC

10. Zadatak: do 2015 prepoloviti broj ljudi kojima nije stalno dostupna zdrava voda za piće

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
29. Procenat stanovništva priključenog na sistem vodosnadbijevanja	IHR MRC Izvještaj	53%	58%	62%	67%

11. Zadatak: do 2020 postići značajan napredak u životima (barem 100 miliona) stanovnika sirotinjskih četvrti

Indikator	Izvor	2000/2001	2007	2010	2015
30. procenat stanovništva kojima je dostupna higijena/ procenat domaćinstava koja imaju kanalizaciju	IHR MRC Izvještaj	33%	36%	38%	40%
31. procenat stanovništva sa pristupom u posjed	WB BiH Poverty Assessment 2003 (izračunato od strane IHR MRC tima)	Oko 71%	75%	85%	90%

Dodatni indikatori za BiH

Indikator	Izvor	2001	2007	2010	2015
Potrošnja električne energije/pc (kwh/pc)	WDI 2002	540	1050	2000	2500
Procenat deminiranih minskih polja	IHR MRC Izvještaj	5%	20%	40%	80%
	HDR/MDG ReportBiH Common Country Study Development Indicators, Final Draft, 2002	6.12%			

VIII CILJ: Razviti globalno partnerstvo za razvitak

12. Zadatak: dalje razvijati otvoren, na pravilima zasnovan, predvidiv, nediskriminatoran trgovinski i finansijski sistem

13. Zadatak: odnosi se na posebne potrebe LDC – najmanje razvijene zemlje (uključuje tarife i slobodne kvote za izvoz, obezbjeđenje programa za oslobađanje dugova HIPC i ODA za smanjenje siromaštva itd)

14. Zadatak: odnosi se na posebne potrebe zemalja bez izlaza na more i male zemlje- otoke u razvoju

15. Zadatak: bavi se, sveobuhvatno, problemima zaduzenosti zemalja kroz mjere na nacionalnom i internacionalnom nivou da bi dug učinili dugoročno održivim.

Zvanična pomoć za razvoj – ODA

ODA					
			2007	2010	2015
32. Neto ODA kao % OECD/DAC donatorskog BDP; cilj je 0.7% ukupno a za nedovoljno razvijene zemlje 0.15%	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
33. omjer ODA u osnovnim socijalnim uslugama	BiH Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, BiH Trezor, OECD	n/a	n/a	n/a	n/a
34. Omjer ODA koji je ujedinjen (u BDP)	Prva revizija Stand-by aranžmana sa IMF, Decembar 2002	US\$ 699m (2000) ili 16.8% of BDP	4.9%	3.8%	3.4%
35. Omjer ODA za zemlje ostrva	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
36. Omjer ODA za promet u zemljama bez izlaza na more	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Pristup tržištu					
37. omjer uvoza i izvoza bez carina i kvota	BiH Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa				
38. prosječne tarife i kvote na poljoprivredne proizvode, tekstil i odjeću	BiH Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa				
39. domaće i izvozne poljoprivredne subvencije u OECD zemljama	BiH Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa				
40. omjer ODA namijenjen pomoći trgovinskim kapacitetima					
Održivost duga					
41. omjer službenog bilateralnog HIPC duga koji je otpisan	N/a				
42. otplata duga kao procenat izvoza dobara i usluga	UN Statistics Division			28.7%	
43. omjer ODA namijenjen smanjenju duga	BiH Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa, OECD				
44. broj zemalja koje su ispunile HIPC odluke i završne tačke	n/a				

Anex

INDIKATORI ZA PRAĆENJE MRC

16. zadatak: u saradnji sa zemljama u razvoju, razviti i implementirati startegije za odgovarajuće i produktivno zapošljavanje mladih

45. stopa nezaposlenosti u dobi od 15-24.godine	HDR 2002	34.8%	30%	23%	12%
---	----------	-------	-----	-----	-----

17. zadatak: u saradnji sa farmaceutskim kompanijama, obezbjediti esencijalne lijekove u zemljama u razvoju

46. procenat stanovništva koji može obezbijediti lijekove na stalnoj bazi	IHR MRC Izvještaj, UN Statistics Division	50% (2000) 80-95% (1997)	60%	80%	95%
---	---	-----------------------------	-----	-----	-----

18. zadatak: u saradnji sa privatnim sektorom, učiniti dostupnim prednosti nove tehnologije, posebno informacije i komunikacije

47. telefonske linije na 1000 stanovnika	WDI 2002, WTDR 2001 Transition Report 2003, EBRD	103 (2000)111 (2001)	150	200	260
48. Personalni kompjutei na 1000 stanovnika	Globalni projekat: politika nauke u FBiH, ANUBiH, 2002	30	40	70	120

Ukupni dug zemlje/BDP u %	BiH Trezor, proračun IHR MRC Izvještaj	65.5 (2000)54.4 (2001)	31.5%	30%	25%
Iznos duga zemlje per kapita	BiH Trezor, proračun IHR MRC Izvještaj	US\$ 789 (2000)US\$ 687 (2001)			
Učešće tehnologije u izvozu	BiH Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa	n/a			
Ukupan dug zemlje/izvoz	Transition Report 2003, EBRD, CBBiH Bilten 4/2002, proračun IHR MRC Izvještaj	278%	132%	110%	73%
Ukupan dug zemlje/prihod	Transition Report 2003, EBRD, CBBiH Bilten 4/2002, proračun IHR MRC Izvještaj	292%	250%	230%	200%
Izvoz/BDP	Transition Report 2003, EBRD, CBBiH Bilten 4/2002, proračun IHR MRC Izvještaj	24%	24%	27%	34%
Prihodi od poreza/BDP	BiH od zavisnosti do pomoći do fiskalne samoodrživosti ,ECSPE, 2002, ASBiH Bilten 1/2003, proračun IHR MRC Izvještaj	8.4%	12%	14%	15%
Indikatori za dobru upravu					
Percepcija prisustva korupcije	IHR MRC Izvještaj	skoro 100%	80%	60%	ispod 50%
Percepcija široke rasprostranjenosti korupcije	IHR MRC Izvještaj	Oko 55%	40%	30%	25%
Udio javne potrošnje u BDP	BiH od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti ECSPE, 2002	63.9%	oko 50%	45%	Ispod 40%
Procjena povjerenja u lokalnu vlast	IHR MRC Izvještaj	Oko 40%	30%	30%	ispod 25%
Drugi dodatni indikatori					
Broj internet korisnika na 100 stanovnika	UN Statistics Division	1.01 (2000) 1.11 (2001)	4.0	8.0	15.0
Potrošnja za istraživanje i razvoj kao % o BDP	Globalni projekat: politika nauke u FBiH, ANUBIH, 2002	0.05 (2000)	0.4	0.6	1.0
Broj objavljenih naučnih radova u referentnim časopisima na 100 000 stanovnika	Globalni projekat: politika nauke u FBiH, ANUBIH, 2002	0.61 (2000)	4.8	7.2	11.9

Preporuke

Indikatorima je moguće mjeriti ostvarivanje utvrđenih milenijskih ciljeva razvoja i evaluaciju tokom vremena. Na taj način indikatori postaju izuzetno važan instrument razvojne politike zemlje, kao i sredstvo komparacije zemlje na međunarodnom nivou.

Zbog izuzetnog značaja pokazatelja, potrebno je:

- statistička istraživanja uskladiti sa međunarodnim metodologijama i standardima
- statistička istraživanja i praćenje pokazatelja uskladiti na svim nivoima od općina, kantona, entiteta do države
- u skladu sa novim metodologijama, proširiti koncept nacionalnih računa uvođenjem procjene nacionalnog bogatstva zemlje (prirodno bogatstvo, proizvedeno i ljudsko)⁹
- kao indikator održivosti ukupnog razvoja uvesti procjenu stvarne, neto izvorne štednje -net adjusted savings.

Na nužnost praćenja ovog indikatora upućuje i činjenica da mnoge zemlje koje imaju negativnu bruto domaću štednju u odnosu na BDP imaju i negativnu izvornu neto štednju¹⁰ što upućuje na neodrživost karakter postojećeg modela razvoja Bosne i Hercegovine.

- potrebno je i uvesti praćenje i iskazivanje nekih indikatora do kojih za potrebe ovog izvještaja nije bilo moguće doći (napr. indikatori efikasnosti međunarodne podrške/pomoći rekonstrukciji ili učešće žena u pozicijama zakonodavstva, viših službenika i menagera, učešće žena u profesionalnim, stručnim i tehničkim pozicijama itd)
- i na kraju, upućujemo na neophodnost popisa stanovništva jer to dovodi u «red» čitav niz pokazatelja nužnih za praćenje milenijskih ciljeva razvoja.

⁹ Detaljnije vidjeti. World Resources Institute: World Resources 1996-1997, New York, Oxford University Press, 1996

¹⁰ Detaljnije vidjeti: WB: World Development Indicators 2002

BIBLIOGRAFIJA

- A. Jekauc "Strategije tehnološkog razvoja Bosne i Hercegovine", u (M. Osmanagić, C.B. London, V. Premec, M. Handžo) "Budućnost je počela" Svjetlost, Sarajevo, 2002
- Antić, S. (edit) (1993): Školstvo u svijetu I, HPKZ, Zagreb, i Pašalić Kreso, A.:Predškolski odgoj u Evropi - komparativni pregled, Didaktički putokazi, No.17, Dec., 1999, Zenica
- Antić, S. (edit) (1995), Učenje blago u namaEduca, Zagreb 1999.
- Antić, S. (edit) (1995), Školstvo u svijetu II, Europska orijentacija hrvatskog školstva, HPKZ, Zagreb,
- Aneks VI Dejtonskog mirovnog sporazuma, Dio B, čl.4,
- Anketa o mjerenu životnog standarda u BiH (LSMS) ASBiH, FZSFBiH, RZSRS (uz podršku UNDP, WB, DFID), Sarajevo, 2003,
- ANUBiH, MIT "Izveštaj o konkurentnosti BiH za 2001 godinu,, Sarajevo 2002.
- ASBiH Statistički bilten 2 / 2003
- Barrientos, S. Gender, Business And Poverty, Resource Centre for the Social Dimensions of Business Practice, UK / Business Poverty Database (2002)
- Bakšić-Muftić, dr Jasna, «Gender pristup i socijalna politika u FBIH,» Sarajevo, May, 2001.
- Božinović N, Mladenović L, Vušković C, Trivunac S., "Istorija ženskog pokreta," Autonomni ženski centar, Beograd, www.womenngo.org.yu
- Bosnia and Herzegovina – From Aid Dependency to Fiscal Reliance (A Public Expenditure and Institutional Review), October 2002, www.worldbank.org.ba.
- BiH: Diagnostic Survey of Corruption, Svjetska banka na zahtjev vlasti BiH,
- BSAL/IBHI Kvalitativna Studija 1; "Status nezaposlenosti i tržišta rada : potencijal za razvoj politika djelovanja u BiH", Izveštaj DFID Projekta "Razvoj radnih i socijalnih politika", , Sarajevo, oktobar 2002.
- CEPS, A System for Post-war South –East Europe, Radni document br. 131, Brisel, 3 maj 1999
- Cockburn Cynthia, Meliha Hubić i Rada Stajkić-Domuz, "Živjeti zajedno ili živjeti odvojeno," Medica, Zenica, 2001.
- Council of Europe, Violence Against Young Women in Europe, Seminar Report, European Youth Centre, Budapest, 21-27 May 2001.
- Council of Ministers of BiH, PRSP, Final draft, December 2002.
- Dždalos, Serving the Community: An Assessment of Civil Society in Rural BiH, Bill Sterland, January 2003.
- Dokmanović, Mirjana (ed.), Transition, Privatisation and Women, Womens Centre for Democracz and Human Rights, Subotica, FR Yugoslavia, 2002.
- EBRD, "Transition Report", 2002,
- EDA, "Preliminary Diagnosis of Local Governments in BiH", Banja Luka, april 2001.
- Elias, Gretchen, Vodič za korisni/ke-ice gender statistike i za njenu praktičnu primjenu, GEEP, 2002.
- European Broadcasting Union, Screeing Gender, 2000.
- ESI "The Road to Thessalouiki : Cohesion and the Western Balkans", Berlin 12 March 2003
- ESI "Western Balkans 2004 – Assisstance, cohesion and the bounderies of Europe", Berlin Brussels, Sarajevo, 3 November, 2002
- European Stability Initiative "Western Balkans 2004 – Assistance, cohesion and the new boundaries of Europe", , Berlin – Brussels – Sarajevo, 3. November 2002,
- FIAS Bosna i Hercegovina – Administrativne barijere investiranju, FIAS/IFC/WB, mart 2001
- FOD BiH, Međunarodne politke podrške zemljama jugoistočne Evrope: Lekcije (ne)naučene u BiH, Sarajevo, 2001.

FZS, Statistički godišnjak FBiH, Federalni zavod za statistiku, 2002.

Gender Centre of Federation of BiH, (CEDAW 2003), Initial Report on the Implementation of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, draft, January 2003.

Gender centar Republike Srpske, "Presjek situacije po pitanju ženskog preduzetništva u Republici Srpskoj", Banjaluka, februar, 2002.

Gender Centre of Republika Srpska, (CEDAW 2002), Initial Report on the Implementation of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, draft, August 2002. Development and Gender In-Brief, Bridge, Institute of Development Studies, University of Sussex, March 2002.

Helsinki komitet za ljudska prava u BiH; "Izveštaj o stanju ljudskih prava u Bosni i Hercegovini" (analiza za period januar – decembar 2002), broj 27/12/2002

ICG, "Why will no one invest in Bosnia-Herzegovina", Report No 64, 21 april 1999.

IHRLG, NVO Izveštaj o ženskim pravima u BiH, 1999.

Johnston, Robert, Historical abortion statistics Bosnia and Herzegovina, Oct 2002.

Kuotsai Tom Liou: "Development Experiences in Economic-Transition Countries: Background and Issues", International Journal of Economic Development, 2 (1), 2000,

Ljiljana Mijovic; Politike pružanja međunarodne pomoći zemljama Jugoistočne Evrope-Lekcije (ne) naučene u BiH, poglavlje XIII, Ljudska prava u BiH, www.soros.org.ba

Marjan Brezovšek, "Transition in Public Administration: Slovenian Experience", The report from the Congress on "EU – Enlargement of the East: Public Administration in Eastern Europe and European Standards", Warsaw, November 22-24, 1999.

M. Ottoway i T. Carothers (urednici), *Funding Virtue: Civil society Aid and Democracy Promotion*, Carnegie Endowment for International Peace, Vašington, 2000

Mudrovčić, Željka, "Sexual and Gender-based Violence in Post-conflict Regions: The Bosnia and Herzegovina Case," in UNFPA 2002.

OHCHR, Draft Guidelines: A Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies, 2002.

Oruč, Ljiljana, "Psihosocijalni aspekti anksioznih poremećaja kod žena," Bilten Centara za mentalno zdravlje, BiH, nedostaje potpun podatak

OSI/LGI, "Mastering Decentralisation and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe", 2002
Oxfam, Gender and Development Journal: Climate Change, Volume 10, Number 2, July 2002.

Pavlović, Olivera, D. Vuković, D. Hasić- Nezaposlenost i socio ekonomski položaj žene, FES, 2001.

Patel, Vikram, "Gender and Mental Health Research in Developing Countries", Global Forum for Health Research, Arusha, Nov 2002.

Pojškić, Mirha, «Fraunleben in und nach dem Krieg – Bosnische Frauenorganisationen berichten: Medica Zenica», Helden, Mutter, Opfer, Evangelische Akademi Bad Boll, 2002.

Radovanović, Mara, «Bosnian women in war and peace,» Helden, Mutter, Opfer, Evangelische Akademi Bad Boll, 2002.
REC, Country Report, Bosnia and Herzegovina, June, 2000.

Reforma javne uprave – naš program" , Upravni odbor Vijeća za implementaciju mira, Brisel 28 mart 2003.

"Research on Bi-lateral Donor Assistance to BiH" UNDP, April, 2003

RZS, Mesečni statistički pregled, Republički zavod za statistiku, 2002 broj 3.

Save the Children UK, Sa one strane tišine – Izveštaj o istraživanju na temu nasilja nad djecom u Bosni i Hercegovini, 2003.

Stuart Thompson, 2002, "The Need for Functional Integration in Environmental Protection", , OHR Legal Department

Statistički godišnjak/ljetopis, Federacije Bosne i Hercegovine Sarajevo 2002; Statistički bilten br. 44, Federacije Bosne i Hercegovine Statistika obrazovanja osnovno obrazovanje; Statistički bilten, br. 1. RS, Banja Luka 2002

SSSP Finland – BiH /IBHI, "Tranzicija socijalne zaštite u BiH", , Sarajevo, februar 2002 i Projektnim biltenima No 1-7, (www.ibhibih.org) .

Transparency International BiH: Studija percepcije korupcije, juni 2002,

"The united Nations and MDGs – a Core Strategy", 7 juni 2002

UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, Integration of the Human Rights of Women and Gender

BIBLIOGRAFIJA

- Perspective, Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Ms. Radhika Coomaraswamy, E/CN.4/2002/83, 31 January 2002
- UNFPA, The Impact of Armed Conflict on Women and Girls, A Consultative Meeting on Mainstreaming Gender in Areas of Conflict and Reconstruction, Bratislava, Slovakia, 13-15 November, 2002. (UNFPA 2002)
- UN General Assembly, Resolution 55/2, United Nations Millennium Declaration, A/RES/55/2, 18 September 1999.
- UNDP, Bosnia and Herzegovina, Common Country Study: Development Indicators, Final Draft, December 2002.
- UNDP "Sistem ranog upozoravanja – godišnji izvještaj, BiH – 2002" Sarajevo, 2003
- UNDP, Sistem ranog upozoravanja u Bosni i Hercegovini, Izvještaj o polaznim vrijednostima – Base Line Izvještaj, juni/lipanj 2000
- UNDP, LSMS, Anкета o mjeranju životnog standarda u BiH, Sarajevo, 2002.
- UNDP, National Human Development Report BiH 1998, Sarajevo, 1999.
- UNDP, National Human Development Report BiH 2000 Youth, Sarajevo, 2000.
- UNDP, National Human Development Report BiH 2002, Sarajevo, 2002.
- UNDP /EIS Izvještaj o humanom razvoju, BiH – 2002;, Sarajevo, 2002.
- UNHCR, UNHCRs Position on Categories of Persons from Bosnia and Herzegovina in Continued Need of International Protection, September 2001.
- UNHCR & UNOHCHR, Daunting Prospects: Minority Women: Obstacles to Their Return and Integration, Sarajevo, 2000.
- UNICEF, Women in Transition: A Summary, Regional Monitoring Report, 1999.
- (1)UNICEF 1997, "Women and Children situation Analysis Sarajevo,1978.
- UNICEF, Studija u domaćinstvima o ženama i djeci u Bosni i Hercegovini 2000, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Decembar 2000.godine.
- UNOHCHR, UNICEF and OSCE-ODIHR, Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe, 2002.
- UNHCR and UNHCHR, 2000; Daunting Prospects, Minority Women: Obstacles to Their Return and Integration, Sarajevo,
- VDAY, Until the Violence Stops, www.vday.org
- WHO, Womens Mental Health: an evidence based review, 2000, WHO/MSD/MHP/00.1, Geneva.
- WHO, The World Health Report 2001: Mental health: New Understanding, New Hope. Murthy RS, editor, Geneva, 2001.
- White paper on International Development; Eliminating World Poverty: Making Globalization Work for the poor, , DFID, decembar 2000; www.globalisation.gov.uk
- WB, "Bosna i Hercegovina – Od zavisnosti od pomoći do fiskalne samoodrživosti" , oktobar 2002,
- World Bank Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment, Vol.I Main Report, Document of the, Feb. 10, 2003
- World Bank/IBHI, Gender i siromaštvo: kvalitativna anketa, Sarajevo, 2002.
- World Bank, Report No 25343 – BiH (BiH Poverty Assessment) u pripremi
- World Learning STAR Network, Siromaštvo očima žena BiH, Sarajevo, 2003.
- World Resources Institute: World Resources 1996-1997, New York, Oxford University Press, 1996
- World Development Indicators WB, 2002
- Ž. Papić (ed.) "Međunarodne politike podrške zemljama jugoistočne Evrope – lekcije (ne) naučene u BiH", Muller/OSF BiH, Sarajevo 2001,
- Žene za žene, "Svijet žene: Priručnik o društvenim, ekonomskim i političkim pravima žena," Sarajevo, 2000.

